

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ

ІМЕНІ І.Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИКА

спецвипуск

УКРАЇНА ЯК СУБ'ЄКТ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

За загальною редакцією
директора Інституту європейських досліджень НАН України
доктора історичних наук, професора А.І. Кудряченка

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Київ 2011

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕНОСТІ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Горенко О.М. Українське державотворення: від міфу до логосу і традиція європейської раціональності

Дмитренко М.А. Інтеграційні процеси та глобалізаційні ризики

Калінічева Г.І. Університетська наука в Україні в контексті інтеграції до європейського наукового простору

Кремень В.Г., Ткаченко В.М. Розколота ідентичність: Україна перед викликами глобалізму

Ляхович В. С. Інститут президентства як фактор ствердження національної ідентичності у країнах СНД

Метельова Т.О. Ідеологія солідаризму: реанімація пройденого чи спроба «імплементатії» європейських цінностей в український ґрунт?

Молчанова Е.Ю. Інтеграція України у регіональні економічні простори: проблема цивілізаційного вибору

Рафальський О.О., Горелов М.Є. Особливості формування і функціонування української козацької держави в контексті цивілізаційного вибору

Ткаленко С.І. Стратегічний розвиток України в контексті європейського вибору

Ткаченко І.В. Мовна політика в Україні: проблема ціннісного вибору

Шереметьєва Л.А. Європейський адміністративний простір як орієнтир системи управління України

Шморґун О.О. Цивілізаційний вимір української національної ідентичності в ракурсі євроінтеграційної стратегії

Яковенко Н.Л. Україна і Європа: пошуки спільного інтеграційного майбутнього

РОЗДІЛ ІV. УКРАЇНА В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Богданович І.І., Максак Г.А. Двосторонні відносини України та Республіки Білорусь в контексті сучасних викликів

Бочаров В.В. Євроінтеграційні орієнтири стратегічного партнерства України і Республіки Польща

Гриценко О.В. Проблеми державного управління в умовах формування інформаційного суспільства в Україні

Грицяк Н.В. Державне управління України в умовах глобалізації

Канченко А.В. Роль ЗМІ у висвітленні політики глави держави: європейська практика та українські реалії

Каракуц А.М. Сучасний українсько-грецький міждержавний діалог: здобутки та перспективи

Котенко О.М. Третій енергетичний пакет: що чекає Україну?

Кравченко В.В. Відносини України з Румунією та Молдовою: пошуки порозуміння

Морозов Р.М. Зовнішня політика України і Республіки Білорусь: двостороннє співробітництво

Сімкіна О.В. Основи первинного законодавства (PRIMARY LAW) європейської спільноти: уроки для України

Солошенко В.В. Культурне співробітництво України й Німеччини на рубежі ХХ–ХХІ ст. (на прикладі діяльності Гете-Інституту)

Стельмах В.О. Політична соціалізація як інструмент утвердження демократичних цінностей

Туленков М.В. Організаційна поведінка в соціокультурному вимірі

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

РОЗДІЛ III

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕНОСТІ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

УДК 316

О.М. Горенко

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ВІД МІФУ ДО ЛОГОСУ І ТРАДИЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена складностям формування європейської раціональності в українському суспільстві і проблемам подолання традиції міфологічного мислення.

Ключові слова: раціональність, раціоналізм, реформи, міфологічне мислення, онтологія.

The article deals with the difficulties of forming up European rationality in Ukrainian society and the problem of overcoming traditions of mythological thinking.

Keywords: rationality, rationalism, reforms, mythological thinking, ontology.

Європеїзація – це перш за все розвиток колективної спроможності до раціонального культурно-історичного синтезу. А європейська інтеграція – це раціональні реформи. Відповідно, відсутність раціональних реформ – це відсутність європейської інтеграції. Незалежне державне існування передбачає постійну корекцію стратегії і тактики національного розвитку, а значить і достатньо глибоке розуміння смислу послідовних системних перетворень. Внаслідок попередніх десятиліть ідеологічного монолізму і догматичного несприйняття раціонального реформізму як типу суспільного мислення на новому історичному етапі ми опинилися перед дуже серйозним інтелектуальним викликом – викликом колективного виживання в умовах постійних змін. За подібної історичної ситуації інновативному мисленню як на рівні держави, так і на рівні індивіда не існує альтернативи. І найголовніше, що жодна імітація бурхливої діяльності більше не проходить. (Звісно коли серйозно сприймати українську державу, а не розглядати її як ще одну випадкову «зону ризикованого грошоробства»!).

Видатний російський історик В. Ключевський, підсумовуючи свою характеристику підготовки реформ Петра I, відзначав, що «російські люди XVII ст. робили крок вперед і потім зупинилися, щоб подумати, що вони зробили, чи не занадто далеко ступили. Судорожний рух уперед і роздуми з лякливим озиранням назад – так можна визначити культурну ходу російського суспільства у XVII ст. ... Думка про реформи викликана була в них потребами народної оборони і державної скарбниці. Ці потреби вимагали масштабних перетворень в державному устрої і господарчому побуті, в організації народної праці. У тій чи іншій справі люди XVII ст. обмежилися несміливими спробами і нерішучими запозиченнями в Заході. Але серед цих

спроб і запозичень вони багато сперечалися, лаялися і у цих суперечках багато про що подумали. Їхні військові і господарські потреби зіткнулися з їхніми заповітними віруваннями і закоренілими звичками, з їхніми віковими забобонами. З'ясувалося, що їм потрібно більше ніж вони можуть і хочуть, ніж підготовлені зробити, що для забезпечення свого політичного й економічного існування їм необхідно переробити свої поняття й почуття, усе своє світобачення» [1, 144]. Нам видається, що попри всю специфіку згаданого періоду російської історії, ментальна характеристика складного процесу «розконсервування» і європеїзації суспільної свідомості має чималою мірою універсальний характер. Ситуація багатьох колишніх республік СРСР переконує у справедливості застереження видатного історика з приводу небезпеки віри в знання, яким ще не встиг оволодіти. Як наголошує В. Ключевський, потрібно дуже ретельно «переглянути усі кутки існуючого порядку». Адже як і в будинку, що давно не ремонтувався, усюди знайдеться запусненість, застарілість, сміття, недогляд. При цьому варто враховувати й те, що новий моральний порядок ніколи не дістається даром, а зазвичай вносить новий розлад у суспільство. Навіть тоді, коли йдеться про рецепцію здобутків «іноземної культури, багаті досвідами і знаннями» [1, 147].

Тож сучасна українська євроінтеграційна ініціатива – далеко не перший наш ментальний досвід європеїзації. Головне, щоб він не виявився таким нещадним, як усі попередні. Раціональність селекції свого і чужого досвіду набуває в умовах історичного вибору абсолютно вирішального значення. Саме від якості такого роду селекції (тобто від ступеня її раціональності) й залежить, у кінцевому підсумку, адекватність вибору пріоритетів національного розвитку. Власне, здатність до такої селекції та вчасне усвідомлення її нагальності й відрізняє «історичні» народи від «неісторичних». Розуміння світу, в якому ми живемо, найбезпосереднішим чином пов'язане у цьому випадку із розумінням самих себе, своїх глибинних потреб і реальних можливостей. Для українців, на жаль, вже став звичним схоластичний характер суспільної дискусії з приводу цілком конкретних і прагматичних речей, що потребують холоднокровного розрахунку, а не бурхливих вербальних баталій, національно неповторних *логомахій*^{*} у просторі примітивно політизованої софістики. Приміром, коли нормальна економічна логіка підмінюється глобальними сентенціями суто моралізаторського та відверто ідеологічного характеру.

^{*} *Логомахія* – постмодерна методологічна стратегія, що ґрунтується на радикальній відмові від логоцентризму та практиці десакралізації логосу в ігровому контексті. Подібне «дезавування логосу» призводить до цілеспрямованого розмивання фундаментальних підстав класичного європейського раціоналізму. Замість традиційної «несуперечливої логіки філософів» постмодернізм, за оцінкою Ж. Деррида, висуває принципово ігрову квазілогічну систему відліку. Дискурсивний плюралізм супроводжується конструюванням релятивних мовних стратегій (Ліотар), а базова для постмодерну ідея пародії передбачає фінальну дискредитацію самого поняття «лінгвістична норма» (Ф.Джеймісон).

Корифей індивідуальної психології Альфред Адлер наголошував, що почуттєве занурення в реальну ситуацію може викликати «раціоналізацію» (Ніцше) кінцевої мети та її «логічну інтерпретацію». З точки зору методології історії видаються особливо цікавими міркування про «хибні оцінки» (як *пере-* так і *недооцінки*), що мають, на його переконання, величезне значення для психічної динаміки як в житті, так і в неврозі. Наочним прикладом, на його думку, є байка про лисицю й виноград, де замість того, щоб визнати власну неспроможність, лисиця знецінює виноград і залишається в гарному гуморі. Це є причиною манії величі. Подібні психічні процеси слугують перш за все тому, щоб закріпити фікцію «вільної волі» і пов'язаної з цим «власної значимості». Цій самій меті слугує і завищена оцінка своїх досягнень і задумів – вона продиктована бажанням уникнути підсвідомого відчуття власної неповноцінності, є «аранжованою» і свідчить про прагнення до самозахисту від почуття «приниженості». Якщо пацієнт розуміє свою установку, він її корегує, приводить свою оцінку у відповідність до реального стану справ. Його включення у суспільство і кооперація починаються з розвитку в нього почуття того, що він рівний з іншими [2, 184; 162]. Для суспільств, що перебувають у стадії посттоталітарного «розморожування», вичавлювання із себе раба «по краплині», це означає, відповідно, раціональне розуміння іншого, визнання його законного права на рівність із собою.

Торкаючись теорії галюцинацій, А. Адлер зауважує, зокрема, що серед різноманітних трактувань неврозу, спрямованих на досягнення кінцевої мети, «фіктивної переваги, невротично доцільно виникають також і галюцинації, в основі яких лежить посилення галюцинаторної здатності психіки. Сама по собі експериментальна психологія не спроможна дати нам відомості про обдарованість або цінність людини, тому ми ніколи не зможемо у такий спосіб дізнатися, чи буде індивід використовувати свої душевні здібності «на благо чи на зло», не кажучи вже про те, що багато хто може виявитися обдарованим під час перевірки, але не в житті.

Коли ми говоримо про уявлення і сприйняття, мова йде про складну діяльність, у якій велику роль відіграє відповідна психічна ситуація, що справляє значний вплив на процеси уваги (їх силу і спрямованість). В уявлення включається все, у чому ми на даний момент маємо потребу і на що покладаємо надії, щоб наблизитися до індивідуальних цілей. Говорячи про уявлення, ми маємо на увазі «творчий акт». Творчий акт уродженої душевної здатності, що проявляється в контакті із зовнішнім світом, лежить і в основі галюцинаторної здатності. Це та ж сама психічна енергія, яка, нехай і різною мірою, забезпечує творчу діяльність у сприйнятті, уявленні, пригадуванні і в галюцинації [2, 62–64].

Невротичний характер української історичної свідомості є занадто очевидним, щоб ігнорувати його роль в «українському житті». У цьому сенсі подолання звички до експлуатації галюцинаторного типу мислення і політично корисливого зловживання «вербальними галюциногенами» є невід'ємною складовою «раціоналізаторської пропозиції» нового етапу

української історії. Існування у просторі міфу є природним станом нерозвиненої індивідуальної свідомості тоталітарного типу. Одні безпідставно, але безмежно, вірять у себе, у свою обраність, а інші так само безпідставно і безмежно вірять у тих, хто безмежно вірить у себе. За такої моделі суспільної свідомості «воля до влади» і стає самодостатнім стимулом, якому вже не потрібна конструктивно-логічна складова.

Запеклі релігійні війни минулого довели високу ефективність подібної стратегії як увертюри до абсолютної перемоги шляхом знищення опонентів. Переселення колективного розуму з «міфу про комунізм» у «міф про Європу» цілком можливе у царині практики барикадного мислення. Адже немає споруди, простішої за своєю конструкцією, ніж барикада. Вона взагалі не потребує архітекторів, а лише швидкої руйнації і наступного нагромадження уламків. З інтелектуальним завданням «розбудови смітника» може упоратися будь-яке «первісне мислення» (тим більше, коли уся чорнова робота робиться чужими руками). Однак найбільші проблеми починаються після барикад. Тоді, коли одним «первісним мисленням» не обійдешся, і виникає шалений попит на архітекторів. На тих, хто має навички системного, конструктивного мислення. На тих, хто вміє раціонально мислити і будувати повноцінний «життєвий світ».

Кожне справжнє революційне перетворення – це прагматичний процес оновлення системи принципів і послідовна практика соціальної творчості. На методологічному фундаменті нереалізованого «демократичного соціалізму» досить складно звести споруду «демократичного капіталізму». Адже проблема полягає не лише у системності мислення як такої, а й у своєчасному знаходженні нової формули стосунків між системою і людиною, у створенні раціональної «системи для людей».

В історичному плані немає жодного сумніву в тому, що раціональний та соціально відповідальний (як у широкому, так і у вузькому тлумаченні) тип мислення є однією з ключових ментальних характеристик будь-якої демократичної національної спільноти, тим більше спільноти європейського типу. Тож проблема європеїзації – це чималою мірою проблема раціоналізації мислення й соціальної поведінки. За своєю суттю це є проблема раціоналізації соціальної взаємодії. Фактично це є добре відомий у європейській духовній історії цивілізаційний рух від «міфу до логосу». Історія двох останніх десятиліть переконливо довела, що славнозвісні європейські стандарти мають перспективу реалізації на українських теренах лише за умови їхнього повноцінного осмислення на основі європейського раціоналізму стратегічних оцінок.

Методологічна інтенція нормального історичного дослідження, розглянутого як «судження про досвід», вже на самому початку передбачає прийнятну реалізацію у площині «проблеми очевидності, яка відповідно до своєї природи і є першим пунктом кожного суб'єктивного запитування стосовно логічної структури» [3, 6]. У цьому сенсі, з точки зору потреби вироблення «судження про досвід євроінтеграції» особливу наукову і суспільну цінність становить осмислення очевидних прикладів комплексного

аналізу регіональних аспектів конкретних історичних ситуацій, процесів і явищ. У першу чергу це стосується регіонів, позначених активною трансформаційною динамікою. Регіон ЦСЄ має у цьому випадку особливе значення для України як досвід ринкової і демократичної трансформації «після комунізму».

Однак варто зауважити й те, що у даному конкретному випадку продуктивна гусерліанська спроба очищення логіки від надмірного психологізму і його переконаність у тому, що «властиві і справжні проблеми очевидності на глибоких підставах взагалі принципово не можуть постати в горизонті психологічної проблематики» [3, 7], є лише першою методологічною підказкою. І її все одно потрібно перевіряти у психологічній площині міри людського щастя чи нещастя, у цілком конкретному, обмеженому певним історичним періодом екзистенційному просторі радикальних суспільних трансформацій. Йдеться про врахування в історичному «судженні про досвід» реального життєвого досвіду живих людей. Адже для нашої реальної історії завжди вельми характерним було зухвале ігнорування «найочевидніших очевидностей». На практичному рівні ми далеко перевершили Гусерля, який відзначав, що «поняття досвіду як самоданності індивідуальних предметів ми розуміємо настільки широко, що воно охоплює не лише індивідуальні предмети в модусі імовірності, а також модифікації цієї імовірності, навіть модифікації «немовби справжнього досвіду». Ми дуже часто спростовували висновок про те, що «коли все це залучено до поняття досвіду, то все ж таки досвід має особливу позначку буттєвої імовірності» [3, 15]. Ми навчилися ігнорувати досвід взагалі, в усіх його модифікаціях, відкриваючи шлях найбільш обдарованим лицемірам до безкарного повторення одних і тих самих системних помилок.

Проблема «пізнання в історії» безпосередньо пов'язана з проблемою «пізнання історії» і, зокрема, з тлумаченнями пізнання в світлі онтології. У цьому сенсі значний інтерес становлять, на нашу думку, міркування Ніколая Гартмана, оригінального німецького філософа, засновника критичної онтології (який, до речі, навчався у Петербурзькому університеті). Безперечно, цікавими з точки зору методології історії є його праці «Можливість і дійсність» (1938) та «Будова реального світу» (1940). Однак ми скористаємося деякими висновками розвідки, що так і називається «Пізнання у світлі онтології». У ній філософ замислюється над витокami «історичного релятивізму буття та істини» і висловлює своє ставлення до поширеності «заперечення будь-якого істинного знання», нівелювання «не лише смислу розрізнення істинного і неістинного, але і власного смислу предметного буття, навіть – буття взагалі», до традиції ігнорування «реального, що існувало б незалежно від суб'єкта», тобто щодо тієї ситуації, коли «пізнання залишається без власного предмета».

Йдеться про замкнене коло, що виникає внаслідок суто негативістського способу дій. Ці дії, зрештою, підпадають під власний закон заперечення однозначної істини і заперечують тим самим самі себе». Теоретико-пізнавальну хибність такого підходу Н. Гартман вбачає у базовому постулаті

позитивізму – у переконанні «ніби пізнання міститься у духовному образі; і оскільки образ є образ даного, то він є результатом його перетворення». Коли «дане» змістовно прирівнюється до багатоманіття сприйняття, а за способом існування – до дійсного (за прикладом неокантіанців), то виходить, що «розум у процесі наукової дії перетворює дане дійсне у більш або менш недійсне і цю свою діяльність видає за пізнання».

Однак Н. Гартман наполягає на тому, що ми знову і знову повинні повертатися до «даного», щоб вичерпати його, оскільки перші спроби нашого оволодіння ним бувають зазвичай неповними і неточними. Вже для того, щоб прийнятно зареєструвати феномени, потрібна високорозвинена наукова свідомість. І лише після правильного «осягнення і опису» можна говорити про «плідну постановку проблеми» і перегляд чи уточнення тієї чи іншої теорії. Йдеться про проходження трьох традиційних етапів наукового прогресу – феномену, проблем і теорії. За словами Н. Гартмана, і це ще не гарантує «прориву до дійсного». Саме у найважливіших фундаментальних проблемах пізнання залишається простим наближенням до дійсного. Але це наближення не варто недооцінювати. Завдання щодо «онтологічного фундування теорії пізнання» зберігає свою актуальність». Ніхто не думає заради думки. Навпаки, сама думка існує заради чогось іншого. Це інше є сущим. Принаймні це є так, якщо мислення є не «чистою грою думки, не мрійництвом чи фантазією, а реальним, включеним у взаємозв'язки з життям, мисленням, що шукає і знаходить. А лише про таке мислення й варто вести мову». Якщо людина мислить річ відповідно до того, як вона є, то думка змістовно збігається з нею. Однак якщо думка і річ не розрізняються за змістом, то за способом буття вони залишаються докорінно різними. «Коло мислення», на переконання Н. Гартмана, не помічає цього. Воно керується тим, що річ, якщо вона «помислена», сама є нібито лише думкою. Тим самим «коло мислення» знищує сенс реального мислення і зберігає лише «холостий хід гри думки».

Таким чином, є мислення, що пізнає, але є також і порожнє мислення – те, що мріє, фантазує і конструює. І навпаки, порожнього пізнання не існує. Пізнання завжди трансцендує, у ньому завжди йдеться «про предмет, як він є, а не як він помислений». Усі його інструменти мають значення для осягнення предмета. Як наголошує філософ, існує багато трансцендентних актів. До них належить любов і ненависть (оскільки вони стосуються реальної особистості); бажання і діяльність (оскільки вони є інтенцією на щось реальне у реальному світі); переживання і досвід; очікування, страх і надія (оскільки вони спрямовані на реальний потік подій і навіть у випадку помилковості залишаються пов'язаними з ним). Як зазначає Н. Гартман, усі ступені пізнання, від сприйняття і далі до дослідження, «є лише одним із цих трансцендентних актів, і жодною мірою не першим або основоположним». Воно (пізнання) вже передбачає наявність інших актів, стосується вже відкритого ними навколишнього світу. У своїх засадах воно ще навіть перебуває на службі в них. На відміну від них, справжньої самостійності воно досягає пізно [4].

Нам видається дане міркування надзвичайно суттєвим з точки зору легітимації аксіологічного підходу в царині історичного пізнання, суто теоретичним обґрунтуванням неминучості ціннісного тлумачення пізнавального процесу попри усі титанічні спроби його очищення від світоглядного апіоризму, домінуючих духовно-ціннісних орієнтирів.

Передумовою звільнення історичного мислення від ідеологічного тиску, що викривлює його результати, є усвідомлення свідомої конструктивності, моноідеологічної штучності його аксіоматики. У цьому сенсі аксіологічний підхід зберігає свою актуальність у будь-якій «історичній ситуації» в першу чергу з огляду на потреби розуміння самої цієї «ситуації», розуміння характеру людської спільноти, якій поталанило (чи не поталанило) у ній жити.

Як слушно зауважує О.А. Удод, вивчення ціннісних орієнтацій допомагає досягнути «людський вимір» історичного процесу через «оцінки простих людей, їхні думки і почуття, особливо стосовно тих економічних чи політичних процесів, які пройшли через долі людей в так звані переломні епохи». Справедливо наголошується, що сам по собі «оціночний аспект повсякденного сприйняття людьми сучасності та історії є об'єктивним явищем, органічним елементом системи моральних цінностей. На більш високому рівні розвитку духовної культури на цій основі формується суспільна думка, що дозволяє сприймати дійсність в її істинних, а не міфічних причинно-наслідкових зв'язках» [5, 14]. Торкаючись специфіки синтезу класичної і постнеокласичної наукової методології у процесі застосування аксіологічного (ціннісного) підходу в історії, дослідник робить акцент на можливостях селективного застосування пізнавального потенціалу кожної з них. Разом із тим перспективнішим автор вважає «некласичний варіант» як такий, що дає змогу «виявити єднання суб'єкта та об'єкта, їхню спільність» [5, 15].

Нам здається, що в сучасних українських реаліях надзвичайно серйозного методологічного осмислення потребує висновок Н. Гармана про те, що можна мати, але відкидати уявлення, що відповідає дійсності, не розуміючи його істинності. Можна мати уявлення, яке не відповідає дійсності, і вважати його істинним, не усвідомлюючи його неістинності. Як наголошував філософ, знання про істинне і хибне є дещо зовсім інше, ніж істина і неправда. Щоб володіти таким знанням, потрібно було б мати правдиву ознаку істинності, достатній «критерій істини». На практиці в нас його немає, принаймні абсолютного, такого, що виключав би будь-яку помилковість. Це і становить сенс релятивізму.

С. Аверинцев у своїй відомій статті «Два народження європейського раціоналізму...» пропонує лаконічне тлумачення генеалогії європейського типу раціональної свідомості. Філософ, зокрема, слушно наголошує на вельми суттєвій різниці між поняттям «раціоналізм» і поняттям «раціональності» як риси гомо сапієнс, тієї розсудливості й розумності, що була притаманна ще гомерівському Одиссею. Акцентується надзвичайна важливість переходу від «раціональності» до «раціоналізму», тобто від

неформалізованої раціональності до формалізованої, від розумності як риси гомо сапієнс до формування техніки самоперевірки думки, коли існують такі речі, як гносеологічні проблеми, правила логіки і т. ін. Перехід цей, на його переконання, не є плавним і не може бути описаний як еволюція. Такий перехід від дорефлексивної раціональності у площину рефлексивного раціоналізму є, за словами С. Аверинцева, дуже бурхливим, і супроводжується «фізичним галасом: галасом скандалів, який супроводжує діяльність софістів у Греції. ... Адже людині властиво думати про все, що перед ним, над ним, під ним і зрештою про те, що у ньому, однак не про сам процес мислення».

Вчений вважає, що справжню «раціоналістичну рефлексію» від прадавнього мислення «природної» раціональної людини, тобто від «мислення у метафорах, в аналогіях, у порівняннях, в антитезах, через описи способу дії, через нагнітання епітетів», відділяє справжня прірва. Здійснити перехід через неї дуже важко, але коли такий перехід відбувається, дороги назад вже немає, оскільки створюється культура, що самовідтворюється у зовсім інший спосіб, ніж культура дораціоналістична. За Аверинцевим «історія – це рух ... від однієї логічної межі до іншої: від міфу до логосу» [6, 332–342].

Сучасна ситуація у Європі стрімко посилює позиції «євроскептиків». Адже сучасний демонтаж традиційної соціально-орієнтованої моделі розвитку є, фактично, вихолощенням екзистенційного змісту європейської ідеї, котрий багато в чому й визначив непоборну привабливість саме європейського варіанту державності та наддержавності в очах мільйонів громадян, забезпечував її культурно-історичну легітимацію як варіанту гуманістичної раціоналізації соціуму. Метафізичний тип мислення, сформований ще за часів Аристотеля, був занадто поширеним у царині української європеїстики (й досить успішно конкурував як із міфом, так і з науковістю). Посткомуністична свідомість за своєю епістемологічною природою була апріорно орієнтована саме на «метафізику європеїзму». Тож нічого дивного, що такому типу раціональності найбільше відповідає *риторика*, «література загальних місць».

Українська масова свідомість охоче відгукується на пропозиції повернення до позараціоналістичного мислення. Якщо для «старих» європейців таке повернення це досить складно, то для нас це простіше простого. Пошук «нової рівноваги» європейської ідеї в нас відбувається на вельми суперечливій ментальній основі. Наша історична звичка до *рецепції без рефлексії* і до *рефлексії без рецепції* увесь період незалежності успішно протистояла технологіям історичного самонавчання і гальмувала реалізацію переваг демократії, вільного ринку і нової свободи особистості. Тож, і раціоналізація самого процесу рецепції європейського досвіду, поєднання інтелектуально непростих завдань *накопичення* й системної топології досвіду із його цілеспрямованим та комплексним *осмисленням* потребують власної здатності до виділення найбільш суттєвого і корисного в існуючих оцінках та прикладах аналізу. Йдеться про потребу нової якості власних «думок щодо

думок» на основі повноцінного, неупередженого критичного мислення. Це є необхідною гносеологічною передумовою формування справжньої, а не «муляжної» європейської ідентичності.

«Homo postsowjetikus», спантеличений закритою логікою нової соціальної реальності, часто підганяє дійсність під свої міфологічні уявлення за принципом тлумачення сновидінь. І ніхто не прагне викрити таке «аранжування власної хворобливості», ніхто особливо й не прагне продемонструвати «людині пострадянській», що вона безглуздо втрачає час на містичну символізацію та тенденційний підбір фактів, коли підганяє тлумачення під свої індивідуальні прагнення і фіктивну мету. Ніхто особливо не обурюється тим, що «корумпується логіка, здоровий глузд, на основі аргументів, видобутих з повітря».

Торкаючись проблеми несвідомого у неврозі, Альфред Адлер наголошував, що кордони індивідуального не є перешкодою у психотерапевтичній практиці. Якщо невротик боїться реальності, то лікар вчить його адаптуватися до цієї реальності і суспільства. І поки пацієнт має намір боротися за свою перевагу, лікар вказує йому на односторонність та закостенілість його установки. При цьому фундаментальною для нього залишається вимога і користь людської спільності, кооперації. «Невротичний життєвий план» подолати не просто. Невротична психіка змушена вдаватися до хитрощів, щоб мати змогу хоча б якось досягти своєї надмірної мети. Одними з таких хитрощів є переміщення мети (або мети, що її замінює) у царину несвідомого [2, 179; 192–195].

Завершення епохи популяризації «невротичних життєвих планів» є потребою нового етапу української історії. Адже коли кажуть, приміром, що націю мають гуртувати не пенсії і зарплати, а виключно гуманітарні цінності і «спільні герої», то у будь-якого європейця одразу виникає підозра, що такі міркування генеруються людьми, які або не живуть на пенсію чи зарплату, або їхня пенсія чи зарплата дійсно так суттєво відрізняється від решти пенсій і зарплат, що й справді не дуже гуртує.

Не такою вже й парадоксальною виглядає пропозиція Ф.М. Достоевського через брехню підібратися до істини. За нинішньої популярності соціального міфотворення ми завжди маємо рахуватися з будь-якою найменшою брехнею. Нам ніколи не дано повністю розпізнати істину, однак ідентифікація і облік найталановитіших політичних брехунів цілком можлива. Власне у цьому й полягає головне покликання справжнього громадянського суспільства. Адже, як показала історична практика, «політичні брехуни» напрочуд швидко перетворюються на «політичних крадіїв», які, розмахуючи різнокольоровими індульгенціями, безкомпромісно спустошують «засіки Батьківщини» і створюють смертельні загрози для загальносуспільних інтересів. Але ж у суміші нахабної напівправди і відвертої брехні ще ніколи не народжувалася довіра ані до історії, ані до майбутнього.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ключевский В.О. Кн. В.В. Голицин – подготовка и программа реформы / В.О. Ключевский // Исторические портреты. Деятели исторической мысли. / Сост., вступ. ст. и прим. В.А. Александрова. – М. : Правда, 1990. – С. 139–150. 2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии : лекции по введению в психотерапию для врачей, психологов и учителей / А. Адлер. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 214 с. – Режим доступа : www.psy-lib.ru/book/adlprpsy.doc. 3. Гусерль Е. Досвід і судження. Дослідження з генеалогії логіки / Е. Гусерль ; пер. з нім. В. Кебуладзе. – К. : ППС-2002, 2009. – 356 с. 4. Гартман Н. Познание в свете онтологии. Ч. 1 / Н. Гартман. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000091/st000.shtml>. 5. Удод О.А. Історія в дзеркалі аксіології: Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу в 1920–1930-х роках / О.А. Удод. – К. : Генеза, 2000. – 292 с. 6. Аверинцев С.С. Два рождения европейского рационализма и простейшие реальности литературы / С.С. Аверинцев // Человек в системе наук. – М., 1989. – С. 332–342. – Режим доступа : http://psylib.org.ua/books/_avers01.htm.

УДК 339.924

М.А. Дмитренко

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ РИЗИКИ

У статті висвітлюються сутність, напрями, виклики та ризики глобалізації; обґрунтовується взаємозалежність національних держав в процесі інтеграції; визначається вплив глобалізаційних процесів на суспільний розвиток України. Автор зосереджує увагу на ролі науки, інформації та нанотехнологій в соціокультурному розвитку суспільства; підкреслює дієве значення інновацій в державній стратегії суспільно-політичного та економічного розвитку України.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, інноваційна стратегія, нанотехнології, інформаційне суспільство.

The article highlights the nature, directions, challenges and risks of globalization; substantiates the interdependence of nation states in the process of integration; defines the influence of globalization processes on the social development of Ukraine. The author focuses on the role of science, information and nanotechnology in social and cultural development of society; emphasizes the importance of innovations in state strategy of socio-political and economic development of Ukraine.

Keywords: globalization, integration, innovative strategy, nanotechnology, information society.

Сучасний період світового розвитку характеризується фундаментальними змінами. В останнє десятиліття на нього значно впливають явища глобалізації та інтеграції, які на перший погляд є автономними, однак при глибшому дослідженні з'ясовується не лише їх взаємозв'язок, але й складне підґрунтя. Глобальні проблеми, впливаючи на систему міжнародних політичних, соціальних, економічних відносин, визначають напрями і тенденції національного розвитку країн світу. Глобалізація (від англ. *globe* – земна куля) – складний, багатогранний процес планетарного масштабу, який має безліч проявів та містить багато проблем.

Її пов'язують з існуванням вільного світового ринку, глобальною інформаційною інфраструктурою та глобальною масовою культурою. Зміст її полягає в розширенні та посиленні міжнародних зв'язків, зростанні взаємозалежності країн, формуванні єдиних стандартів життя тощо. Саме це робить проблематичним дати єдине, однозначне сформульоване визначення глобалізації, яке охопило б усі сторони цього вкрай складного планетарного явища.

Стрімкий розвиток світової цивілізації характеризується активізацією глибинних змін в усіх напрямках: від перегляду політичних та економічних пріоритетів до усвідомлення зміни самої сутності нового щабля суспільного розвитку. Світ поступово трансформується у простір глобальної взаємодії усіх його складових. Швидкість розповсюдження та широке використання нових інформаційних та телекомунікаційних технологій стали явищем, загальним для більшості країн, що забезпечує суттєву мобільність їх продуктивних сил та свідчить про безпрецедентну глобальність світу в перспективі. Важливою складовою трансформації сучасного світу є посилення інтеграційних процесів.

Глобалізація та інтеграція – це два важливі чинники, які визначають розвиток на межі ХХІ століття. Вони і надалі впливатимуть на світові політичні процеси, глобальне навколишнє середовище, розвиток держав, а тому вимагатимуть від них пошуку динамічної рівноваги як на міжнародному, так і на субнаціональному рівнях. Більшість теорій глобалізації виходять із того, що світ поступово, але невідворотно рухається в напрямі утворення системи з єдиним інформаційним простором.

Глобалізація – це тривалий процес інтеграції національних держав з метою розв'язання глобальних проблем, завдяки якому досягнення, рішення і діяльність людей в одній частині земної кулі справляють значний вплив на окремих людей і їхні спільноти в усіх частинах світу.

Екстраполюючи тенденцію глобалізації на перспективу, Розентау передбачає рух окремих держав до «єдиного світу» [1]. Мейер стверджує, що національні держави є по суті підсистемами єдиної спільної світової політики, які в міру поглиблення інтеграційних зв'язків дедалі більшу частину функцій, що виконувались суверенними національними державами, делегують наднаціональним організаціям [2].

Аналогічний результат глобалізації передбачає й теорія світової системи Уоллерстайна [3]. Відмінність її від попередніх полягає в тому, що остання розглядає глобалізацію як процес, породжений капіталістичною системою, котра через внутрішні суперечності приречена, і тому майбутній світовий уряд має бути соціалістичним. Сучасна ж світогосподарська структура, за Уоллерстайном, є трьохполюсною: центр – напівпериферія – периферія.

М. Турен у книжці «Потрясіння світу» пише про суперечливі тенденції глобалізації та фрагментації світу, які він пов'язує з інтернаціоналізацією зв'язків та ростом індивідуалізму. Дж. Нейсбітт відмічає рух, з одного боку, до політичної незалежності та самоуправління, з другого – до формування політичних альянсів. Схожі процеси простежуються і в економіці як

поширення процесів інтеграції та автономізації. Це відображено і в «парадоксі Нейсбітта»: «Чим вищий рівень глобалізації економіки, тим сильніші її найдрібніші учасники» [4].

У цьому розумінні слушно зазначають українські дослідники Ю. Пахомов та С. Кримський, що «...у новій глобалізованій міжнародній економіці залишається дедалі менше можливостей для національних автономій. Це, відповідно, веде уряди до втрати ними контролю в керівництві господарським розвитком держави. Глобалізація економіки призводить до практичної неспроможності регулювати ринок та систему виробництва в державі на національному рівні...» [5].

В умовах глобалізації поступово модифікується роль держави, знижується значення в житті людей інститутів та організацій громадянського суспільства, які все більше втрачають свою «легітимну ідентичність» [6]. Глобалізація, ліквідуючи кордони між країнами, обмежує певним чином національні держави у праві вибору власної стратегії розвитку та позбавляє частини суверенітету.

Взаємозалежність країн стає однією з найістотніших рис процесу світової глобалізації. Вона дедалі більшою мірою зумовлює координацію діяльності держав у розв'язанні не тільки політичних, екологічних або економічних, а й інших глобальних проблем, передусім гуманітарних, пов'язаних із загальнолюдськими цінностями і правами людини.

Характер нового етапу глобалізації, що відбувається в умовах переходу країн від індустріальної до постіндустріальної стадії, формування засад інформаційного етапу ноосферно-космічної цивілізації [7], визначає вимоги до політики забезпечення конкурентоспроможності держави. Отже, урахування цих сучасних тенденцій та проявів інтернаціоналізації постає обов'язковим елементом політичної та управлінської діяльності. Це пред'являє нові вимоги урядам, яким доводиться витримувати більш жорстку конкуренцію, давати відповіді на складні виклики часу. Слід визнати, що країни перехідного типу, які натрапили на особливо складні конкурентні реалії, вочевидь виявилися неготовими до цього, не маючи чіткої стратегії та власної, «суверенної» позиції щодо особливостей свого поступу.

Сучасний закон світового розвитку – це інтеграція, глобалізація, інноватика, причому наша держава не готова долучитися до цих процесів за рівнем конкурентоспроможності. Варто констатувати й неприпустиму пасивність нашої держави у використанні можливостей глобалізаційних процесів, у розробці інноваційних стратегій, а також допущення помилок у виборі конкретних інтеграційних рішень при формуванні моделі спеціалізації, що також є небезпечним, оскільки досвід ряду країн свідчить про те, що «в результаті недостатньо виваженої політики вони потрапляють у певну залежність від іноземних держав» [8].

І щоб плоди глобалізації стали доступними максимальній кількості людей, а її ризики зведені до мінімуму, ми повинні разом з нашими партнерами шукати нові, інноваційні шляхи управління цим складним процесом: зміцнювати відповідні національні та міжнародні інститути,

розширювати співробітництво у багатосторонньому форматі з вирішення різних проблем та міжнародне співробітництво.

Нині глобалізація – це об'єктивна реальність, і тому питання про входження чи не входження до її структур окремими націями та народами, окремими цивілізаціями не підлягає обговоренню. Воно вже вирішено. Україна, як і інші країни пострадянської системи, є також складовою глобалізованого простору. Звідси – помилковість твердження ніби глобалізація – це лише "золотий мільярд" населення, тільки ті країни, що мають ВВП на душу населення понад 20 тис. дол. США. Суть глобалізації – в її системній цілісності, в органічному поєднанні цивілізаційного "центру" і розгалуженої "периферії", у відповідній спеціалізації та розподілі праці між ними [9].

Підсумовуючи викладене, глобалізацію можна охарактеризувати як процес становлення глобального інформаційного простору на основі інноваційних технологій, формування наддержавних політичних інститутів, та загальноцивілізаційної політичної культури, перетворення знання в основний елемент суспільного багатства, виходу бізнесу за національні межі через формування ТНК, посилення взаємозв'язку національних економік країн світу, що виражається в утворенні світового ринку товарів і послуг, фінансів, упровадження й домінування в повсякденній практиці міжнародних відносин і внутрішньополітичного життя народів принципово нових і універсальних ліберально-демократичних цінностей тощо.

Загалом глобалізація, черговий етап якої розпочався з розпаду соціалістичного табору та югославської кризи, має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних належить зростання зв'язків між країнами та націями в політичній, економічній, торговельній, культурній, технологічній сферах. Негативними є майнова диференціація населення світу, різний рівень соціального забезпечення, посилення нерівномірності економічного розвитку країн світу.

Крім того, на суто політичні моменти органічно накладаються і загальносвітові тенденції діалогу країн "першого" і "третього" світу. Не є секретом, що існуючі могутні політичні сили намагаються забезпечити соціально-економічну стабільність у розвинутих країнах за рахунок закріплення їхнього пануючого положення у світі, нарощування розриву з непривілейованою більшістю. Як зазначав французький філософ Ж. Бодрийяр: "Будуть господарі потужної мережі, що створюється, – грошей, інформації, технологій, і будуть вигнанці, яких більшість. Колись світ був простим. Він поділявся на промислово розвинені регіони та ті, які розвивалися. Деякі країни були багатими, інші – бідними. Тепер все складніше говорити про багаті й бідні країни. Майже всюди можна побачити багатство й зубожіння". Це одна з ознак зворотного боку глобалізації світу, яку британські дослідники характеризують так: "Соціальна політика країни чи місцевості вже не формується суто політикою національного уряду, вона дедалі більше формується імпліцитною та експліцитною соціальною політикою численних наддержавних організацій, починаючи від світових

інституцій, таких як Світовий банк і Міжнародний валютний фонд, наддержавних органів, таких як ЄС, ПАРЄ, ОЕСР та Європейська комісія" [10].

Широке впровадження досягнень науково-технічного прогресу в усі виробничі процеси зумовило бурхливий розвиток інформаційних технологій і переведення інформації в розряд політичних категорій. Процес цей об'єктивно-суб'єктивний, оскільки, по-перше, відбувається підвищення ролі інформації як у житті людей, так і в процесах прийняття державних управлінських рішень; по-друге, простежуються якісно-кількісні зміни інформаційних потреб суспільства, збільшення частки людських ресурсів у роботі з інформацією, що підтверджує необхідність і реалії побудови інформаційної економіки; по-третє, інформація вносить ряд суттєвих змін у політичне життя держав, характер розроблення стратегії розбудови державності. Головним соціальним надбанням стають не стільки матеріальні елементи виробництва, скільки накопичення знань та корисної інформації.

Сучасний розвиток інформаційних технологій на основі конвергенції комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, яка стрімко набирає темпів, призвів успішні країни до нового революційного етапу в їхньому розвитку, який дістав назву "інформаційна революція", "інформаційне суспільство" "інформаційна влада" тощо. Ці та схожі терміни поступово стали загальноприйнятими поняттями, в яких залежно від завдань та підходів висловлюється сподівання про небувалий розквіт, якій очікує людство після початку інформаційної епохи.

Головним у цьому процесі є те, що значно зростає роль інноватики в науковому знанні й інформації. Наука справді стає безпосередньою виробничою силою суспільства. Дистанція між науковим відкриттям і його впровадженням у виробництво все більше скорочується. Інноваційні технології, що ґрунтуються на використанні інформатики та впровадженні досягнень науки і техніки, відкривають нові можливості для розвитку особистості, становлення нових відносин людини із суспільством і природою.

Безумовно, зрушення у сфері інформації відбуваються досить значні і з часом вони ставатимуть ще більш вражаючими. Уже сьогодні проблеми "комп'ютерної", "мікроелектронної", "інформаційної" революції стали об'єктом дослідження в усіх розвинених країнах, а останнім часом почали активно досліджуватися проблеми нанореволюції та наносуспільств. У зв'язку з цим виникають проблеми й у повсякденній практиці, оскільки створюються нові галузі, пов'язані з виробництвом і переробкою інформації, розширюється сфера інформаційних послуг, трансформується система телекомунікацій. Все це впливає насамперед на технологічні виробничі процеси індустріально розвинених країн.

Неоднаковий доступ до інфокомунікаційних технологій став причиною виникнення нової форми майнової нерівності – цифрової. Серед причин – величезне відставання ряду країн світу в забезпеченості комунікаційною інфраструктурою, низький рівень освіченості населення та нестача

кваліфікованих фахівців. За цих умов можна зробити висновок про те, що *інноваційні технології не лише сприяють створенню єдиного «глобального світу», а й надають елітарного характеру процесу глобалізації.*

Останнім часом з прискоренням темпів інформаційної революції "цифрова нерівність" між країнами й усередині них не зменшується, а збільшується. Для держав, що розвиваються, цей феномен несе певні труднощі:

- країни, де найменш забезпечені верстви населення не мають доступу до інформації і знань для досягнення кращого добробуту, відстають у своєму розвитку;

- через те, що досвід і методи збільшення ефективності виробництва за рахунок використання інформаційно-комунікативних технологій практично невідомі в таких державах, там не використовуються значні можливості для їхнього розвитку;

- значна частина суспільства в цих країнах не відчуває на собі позитивного впливу інформаційної революції. Навпаки, розвивається негативне ставлення до всього, що з нею пов'язане, викликає занепокоєння тенденція збільшення кількості конфліктів у світі, корупція, тероризм, злочинність, погіршення екології тощо;

- прогрес інформаційних технологій впливає на рівень зайнятості, процеси глобалізації і регіоналізації, методи управління та технології зв'язку й ін.

За сучасних умов дедалі вагомішою складовою суспільного та соціокультурного розвитку стають знання й інформація, оволодіння якими потребує вищої професійної освіти. Змінюється підхід до сутності, змісту й засобів отримання знань і добору інформації. На розвиток держав впливають технологічні досягнення у сфері комп'ютеризації, біотехнології, енергетики, зв'язку і досліджень космосу.

У розвинених країнах зайнятість у секторі інформатики і телекомунікацій зростала в 1990-ті роки найвищими порівняно з іншими галузями темпами. Причому ріст відбувався в основному шляхом збільшення чисельності висококваліфікованого персоналу. Це висуває нові вимоги до системи освіти, що зумовлені зміною характеру й організації праці в умовах інформаційного суспільства. Інформаційна парадигма розвитку та нанотехнології ведуть до формування людино-машинного суспільства з надшвидкісними глобальними зв'язками, з новим просторово-часовим виміром, з іншою культурою, цінностями, типом соціальних відносин. Це спричинить кардинальну зміну зовнішнього середовища [11, 58–70].

Нанотехнології – новий напрям в науці й інженерії, започаткований з винаходом 1989 р. Дона Айглера, який уперше за допомогою тунельного мікроскопа-сканера, розробленого 1981 р. лауреатами Нобелівської премії Гердом Беннігом і Генріхом Рорером, не лише зміг перемістити атом, а й навчився робити це в заданих напрямках і на визначені відстані. Нанотехнології є передвісниками приходу інноваційної технологічної ери – ери нанороботів.

Тому інноваційні напрями фундаментальних досліджень XXI століття в галузі нанотехнологій повинні бути націленими саме на вивчення механізмів процесів на молекулярному рівні. Слід зазначити, що вплив інноваційних технологій не обмежується сферою використання мікроелектронної та нанотехнології. Він проявляється як на рівні технологічних, організаційних, комунікаційних перетворень, так і в політичній сфері, соціальних структурах, соціокультурній та світоглядній орієнтації суспільства.

У своїй доповіді «Нове тисячоліття – нове інформаційне суспільство» К. Аннан, відмічаючи позитивний вплив розвитку інформаційних технологій на соціальний розвиток суспільства в межах окремо взятої країни, стверджував, що він (вплив) проявляється в такому:

- у населення з'являються нові можливості зайнятості й одержання прибутків;

- підвищення ступеня доступності різних інформаційних баз даних і впровадження дистанційних методів навчання дають змогу вирівнювати можливості одержання якісної освіти для різних верств населення й підвищують загальний ступінь його грамотності;

- створення нових медичних інформаційних (нанотехнологій) технологій сприяє формуванню доступного банку даних про захворювання, методи й лікарські засоби для їх лікування, підвищенню загального рівня розвитку медицини, удосконаленню системи охорони здоров'я й поліпшенню здоров'я населення;

- з розвитком Інтернету й програм «електронного уряду» розширюються можливості участі населення у формуванні громадянського суспільства;

- формування нової телекомунікаційної політики підвищує роль ЗМІ, електронні версії яких стають дешевшими й доступнішими.

У той же час поряд з позитивними зрушеннями розвиток інформаційних технологій несе в собі й низку соціальних проблем, які згодом проявляться чіткіше й потребуватимуть свого вирішення, зокрема:

- країни-лідери у сфері інформаційних та нанотехнологій зосереджують у себе малоресурсоемні галузі (розробку програмних засобів, апаратних засобів і мереж), а ресурсомісткі й капіталомісткі процеси їх серійного виробництва переводять у країни, що розвиваються;

- висока капіталоемність цих технологій на перших етапах їх розвитку створює серйозні перешкоди для швидкого впровадження в більшості країн Африки, Азії й Латинської Америки. У результаті перевагами застосування інноваційних технологій все більшою мірою користуються розвинені країни, що збільшує й без того гігантський розрив у рівнях економічного й соціального прогресу таких країн і країн, що розвиваються;

- розвиток інформаційних технологій створює умови для підвищення ефективності розвідувальної діяльності, породжує нові види, сфери й форми здійснення злочинів (кіберзлочинність), особливо в країнах, що розвиваються;

- виникає проблема забезпечення індивідуальності особистого життя, оскільки за допомогою інформаційних, а особливо нанотехнологій, легше

відстежувати й контролювати життєдіяльність кожної людини, впливати на її поведінку та прийняття "відповідних" рішень;

- завдяки інформаційно-комунікативним технологіям культурні цінності, спосіб життя, мова, ідеологія, світогляд та інші риси, властиві розвиненим країнам, активно впроваджуються в країнах, які розвиваються, що несе в собі, поряд з позитивними наслідками, й небезпеку втрати національної самобутності, культури та історичних традицій [11, 63–64].

Зміни у сфері комунікації стали основою для переосмислення попередніх результатів суспільного розвитку, появи нових надій на «гуманістичну» трансформацію західного суспільства. Західні вчені пропонують нову парадигму суспільного розвитку – «стадію інформаційного суспільства», в якому на перший план вийде завдання одержання освіти високого рівня, придбання навичок роботи на обчислювальній техніці, одержання доступу до інформації.

Разом із цим більшість західних учених усвідомлює необхідність політичних рішень, у яких має віддзеркалюватися прагнення змінити напрями діяльності фундаментальних суспільних інститутів на інноваційні згідно з можливостями інформаційної епохи. Р. Айрис розглядає появу інформаційно-інтенсивних технологій як спосіб, що здійснює третю промислову революцію [12].

Проте з розвитком інформаційних технологій зростає прозорість світу, швидкість і обсяг передачі інформації між елементами світової системи, з'являється ще один інтегруючий світовий фактор. А це означає, що вплив місцевих традицій, традиційної культури, які сприяють самодостатньому інерційному розвитку окремих елементів політичної системи, послаблюється.

Крім цього, інформація, яку важко оцінити через недостатнє інтелектуальне осмислення, може дестабілізувати суспільний розвиток. Поява дестабілізуючих відомостей – це сигнал про розрив між наявною інформацією та можливостями її правильної оцінки, сигнал про *необхідність нового інтелектуального прориву* в пізнанні закономірностей розвитку. На шляху такого прориву завжди постають біологічні обмеження, пов'язані з обмеженістю самого інтелектуального ресурсу, з обмеженістю швидкості інтелектуального самопізнання суспільства. Останнім часом ці біологічні й інші обмеження інтелектуального ресурсу вчені намагаються обійти за допомогою нанотехнологій. Ілюзія про сталий розвиток за наявності потужних інформаційних технологій без засвоєння закономірностей суспільного розвитку ховає в собі не прогнозовані поки що наслідки.

Отже, глобалізація відкриває перед Україною нові можливості розвитку, оскільки сприяє поширенню інформації, знань, нових технологій, дозволяє повніше використовувати переваги міжнародного поділу праці, ефективніше використовувати ресурси тощо. Однак за нинішніх умов, як зазначає М. Ожеван у своїй роботі "Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації" [13], багато чого залежить не тільки від уже наявних світових тенденцій та сучасних викликів, але й значною мірою від тих, які даватимуться взнаки в майбутньому.

На нинішньому етапі Україна усвідомлює себе як справді незалежна держава, з чим не можуть не рахуватися ані на Сході, ані на Заході. Перспективи становлення України як активного дієздатного суб'єкта міжнародних відносин стали пов'язуватися з її об'єктивною зацікавленістю і геополітичним обов'язком брати участь у трансформації європейського геополітичного простору, в гармонізації взаємозв'язків між Заходом і Сходом. На початку XXI ст. у зовнішній політиці України як на східному (точніше північно-східному), так і західному напрямках настав новий етап – вибір орієнтації української зовнішньої політики на Захід або на Схід.

Перед Україною постало завдання знайти найефективніший шлях реалізації своїх інтересів у взаємовідносинах із Росією, Європейським Союзом і Сполученими Штатами Америки: надати нового дихання українсько-російському партнерству, зробити прагматичнішою, орієнтованою на економічний результат європейську політику, нормалізувати свої відносини з Північноатлантичним альянсом і, нарешті, налагодити активний і конструктивний діалог зі Сполученими Штатами Америки.

Україна, як і інші країни, що набули незалежності після припинення існування СРСР, припустилася помилки, яка часто зустрічалася в історії людства. Більшість громадян нових держав була такої думки, що одразу після зміни форми державного устрою, набуття самостійності життя швидко почне поліпшуватися. Проте цього не відбулося. Такий результат викликає розчарування, призводить до пасивності, байдужості, зневіри у можливості змін на краще. Згадаймо про те, що політичні процеси, в яких беруть участь громадяни, мають глобальну, світову, а не національну розмірність. Особливість процесів всередині країни так само визначається певними характеристиками перебування її у всесвітній інфраструктурі (це видно на принципі єдності внутрішньої та зовнішньої політики). Сьогодні всі події у світі породжені тим або іншим рухом спільноти.

У Росії, як і на Заході, зросло розуміння того, що Україна справді стає незалежною державою, що зупинити цей процес неможливо. Нова геополітична ситуація, яка виникла після терористичних актів у вересні 2001 р. в США і створення міжнародної антитерористичної коаліції, до якої увійшла й Україна, вносить суттєві корективи в концепцію протистояння Захід – Схід. Росія пішла на зближення зі Сполученими Штатами Америки, створено "двадцятку" Росія – НАТО. При цьому Росія та США скоріше за все розглядають Україну як учасника цього процесу. Йдеться насамперед про співпрацю з іншими європейськими державами в розбудові загальноєвропейської системи безпеки.

На фоні триваючих у світі та, зокрема, в Європі, інтеграційних процесів, спрямувань зусиль міжнародної спільноти на розбудову нової архітектури безпеки, останнім часом для європейських країн, в тому числі й України, набув гостроти комплекс так званих "асиметричних загроз", а саме – транснаціональна злочинність, незаконна міграція, торгівля людьми, які

реально загрожують національній безпеці, економічним і політичним інтересам держави.

Нелегальний перетин кордонів вихідцями з азійських та африканських країн – проблема не тільки України та її найближчих сусідів. Проблема ця вже давно набула загальноєвропейського масштабу і зменшення потоку нелегальних мігрантів очікувати не приходиться. Крім того, це поступово трансформується у своєрідну інфраструктуру, яку використовують у злочинних цілях вітчизняні й транснаціональні злочинні угруповання як джерело гарантованого доходу. У зв'язку з цим цілком логічним і зрозумілим є бажання європейських країн поставити надійний заслін потоку незаконної міграції на своїх нових кордонах на сході, зокрема з Україною, перенесення основного тягаря протидії незаконній міграції на так званні дальні підступи шляхом створення своєрідної "буферної зони" для накопичення мігрантів та біженців.

Окрім того, останніми роками набули актуальності питання вивезення з України та транзиту її територією жінок з метою торгівлі та сексуальної експлуатації. Організатори каналів нелегальної транснаціональної міграції до високорозвинених країн уже досягли такого рівня (світові прибутки від контрабанди людьми оцінюються від 5–7 до 10–15 млрд. доларів США на рік), коли можуть дозволити собі переправляти нелегалів у кредит [14].

Одним із найбільш перспективних і привабливих варіантів подолання глобалізаційних ризиків є взаємодія територій, що належать до різних країн, у рамках спеціальних об'єднань, робочих груп та асоціацій, які сьогодні більш відомі під назвою "єврорегіон". Певні відмінності від досвіду Європейського Союзу є в тому, як утворюються єврорегіони. Ініціатива про їх створення належить центральним органам влади і питання про організацію єврорегіонів – це складові базових політичних двосторонніх або багатосторонніх міждержавних угод. З цього приводу Сергій Гакман називає єврорегіони формою міждержавного співробітництва [15]. Головна мотивація цього полягає у тому, що жодна з адміністративно-територіальних одиниць України, а також інших держав, котрі утворюють згадані єврорегіони, не є суб'єктами міжнародного права. Не є такими й самі єврорегіони.

Основна проблема всіх єврорегіонів, на думку Мирослави Лендшел, полягає в тому, яким чином поєднати інтереси всіх учасників [16]. А якщо говорити про єврорегіон, то тут все ще не можуть визначитися, що є пріоритетом у співробітництві, як і не існує загальної концепції та стратегії розвитку.

Можна узагальнити проблеми та труднощі, які стоять або можуть виникнути на шляху реалізації міжнародного співробітництва. У першу чергу це відсутність стратегічного підходу до перспектив розвитку інтеграційних напрямів. Навіть поверхове зіставлення можливостей та результатів міжнародного співробітництва в рамках "ініціативи сусідства" демонструє, що багато з декларованих намірів залишилися не реалізованими [16]. Але не слід забувати, й того, що реалізація ініціатив у рамках будь-якого міжнародного співробітництва є тривалим процесом з огляду на потребу

врахування всіма партнерами вимог національних законодавств, узгодження багатьох рішень з державними структурами тощо. Якщо спробувати відобразити в одному вислові досвід його функціонування, то це звучатиме так: "від великих планів через розчарування до конкретних справ" [16, 124].

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Region.– Jahrbuch 1998. Regionalentwicklung und Regionalpolitik aus west/ostlicher Sicht. 2. Magiera, Siegfried, Föderalismus und Subsidiarität als Rechtsprinzipien der Europäischen Union, in: Schneider, Wessels, Föderale Union – Europas Zukunft. 3. Versammlung der Regionen Europas (Hrsg.): Satzung der Versammlung der Regionen von 1985 (unveröffentlicht), S. 2. 4. Единый рынок – новая модель европейской экономики : реф. сб. РАН ИНИОН. – М., 1994. – 178 с. 5. Цивилизационные модели современности / [Ю. Пахомов, С. Крымский и др.]. – К. : Наукова думка, 2002. – 549 с. 6. Кастельс М. Могущество самобытности. Новая постиндустриальная волна на Западе / М. Кастельс. – М., 1999. – С. 503–504. 7. Вальтер Г. Сутність і механізм здійснення ринкових перетворень у перехідній економіці / Г. Вальтер // Міжнародні відносини. – Вип. 16. – 2000. – С. 52–57. 8. Дмитренко М. Політичні аспекти інноваційних стратегій розвитку України / М.А. Дмитренко // Нова парадигма. – 2007. – №66. – С. 163–171. 9. Дмитренко М. Особливості інтеграції України у світові глобалізаційні структури / М.А. Дмитренко // Трибуна. – 2006. – №9–10. – С. 15–17. 10. Дікон Б. Глобальна соціальна політика: Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту : пер. з англ. / Б. Дікон, М. Халс, П. Станс. – К. : Основи, 1999. – 426 с. 11. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції : моногр. / М. Дмитренко. – К. : Знання України, 2008. – 543 с. 12. Ayres R. The next industrial revolution: Reviving industry through innovation. – 1984. 13. Ожеван М. Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації / М. Ожеван // Стратегічна панорама. – 2000. – №1–2. – С. 162–182. 14. Нелегальна міграція та торгівля жінками : у 2 кн. Кн. 1 / за ред. Ю. Римаренка. – К. : ІДП НАН, КУП, НАВС, 2001. – С. 72–82. 15. Гакман С. Транскордонне співробітництво у поліетнічних регіонах Східної та Південно-Східної Європи : матеріали наук. симпозиуму / С. Гакман ; Буковинський політологічний центр, Бюро зі співробітництва в Україні Фонду Ф. Еберта. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 196 с. 16. Лендзел М. На шляху до Європи. Український досвід євро регіонів. Проект Київського центру Інституту Схід-Захід / [Є. Кіш, О. Вишняков, Л. Ледзел та ін.] ; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. – К. : Логос, 2000. – 224 с.

УДК 378.4

Г.І. Калінічева

УНІВЕРСИТЕТСЬКА НАУКА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАУКОВОГО ПРОСТОРУ

У статті досліджується стан розвитку університетської науки на сучасному етапі, аналізуються проблеми інтеграції університетського наукового знання в європейський дослідницький простір, пропонуються напрями оптимізації інтеграційних процесів національної системи вищої освіти до європейського науково-освітнього простору.

Ключові слова: *європейський науковий простір, інтеграція, університет, наука, якість вищої освіти, суспільний прогрес.*

In the article development of university science status is probed on the modern stage, the problems of integration of university scientific knowledge are analysed in European Research

Area, directions optimization of integration processes of the national system of higher education are offered in European scientific-educational space.

Keywords: *European Research Area, integration, university, science, the quality of higher education, social progress.*

Глобалізаційні процеси кінця ХХ – початку ХХІ століття поставили перед людством низку соціальних викликів та невідкладних завдань, пов'язаних з економічним зростанням, енергоресурсами та міжнародною конкурентоспроможністю. Їх розв'язання потребувало вироблення інноваційної стратегії розвитку держав, а зміст інновацій полягав не тільки в розбудові конкурентоспроможної на міжнародних ринках економіки, але й у цілеспрямованому, системному виробництві знань, їх нагромадженні та практичному використанні. Оскільки самі інновації є результатом наукових, науково-технологічних та інших досліджень, то справедливо буде говорити про визначальну роль науки для розвитку економіки і суспільства в цілому.

Актуальність дослідження розвитку університетської науки в контексті становлення європейського наукового простору зумовлена, з одного боку, євроінтеграційними устремліннями нашої держави та прагненням України увійти до співдружності європейських народів як рівноправному партнеру; з другого – проблемами національної безпеки, яка, поряд з іншими чинниками, залежить від суспільного визнання важливості оновлення системи здобуття знань, відродження й піднесення університетської науки, тісно пов'язаної з виробництвом, результативності та ефективності реалізації інноваційної стратегії, спрямованої на впровадження наукоємних технологій.

Вітчизняні і зарубіжні дослідники наголошують на тому, що на сучасному етапі посилюються тенденції до використання глобальної дослідницької стратегії в процесі трансферу науково-технологічного потенціалу [1, 2]. Трансфер знань і технологій є необхідною умовою існування ринкової інфраструктури в сучасній державі, оскільки включає комерціалізацію наукових досліджень, що значно прискорює процес від розробки технології до її впровадження. Як слушно вказують О.В. Лихолат та А.О. Лихолат, „створення єдиного загальноєвропейського простору диктується не тільки наявністю спільних наукових інтересів з європейцями, але й певною ідентичністю наукового потенціалу України з науковими потенціалами європейських країн, відповідністю його організаційно-функціональної й когнітивної парадигми усталеній загальноєвропейській науковій парадигмі” [11].

На думку експертів, „звернення до поняття „науковий простір” дає змогу розглядати науку як цілісний феномен, як взаємодію її різних компонентів, відслідковувати проблеми її трансформацій та розвитку. Це особливо важливо в умовах, коли суспільство переходить на етап знаннєвого (інформаційного) розвитку і водночас виникають спроби ототожнити науку з іншими феноменами культури” [8].

Питання інтеграції університетської науки до європейського дослідницького простору, теоретико-методологічні проблеми розвитку вищої

освіти і науки в Україні, шляхи модернізації та напрями інновацій у цих царинах завжди перебували під пильною увагою дослідників, як вітчизняних, так і закордонних. У численних публікаціях В. Андрущенко, В. Астахової, К. Астахової, В. Бакірова, М. Головатого, В. Кременя, В. Лугового, В. Лутая, М. Згуровського, С. Ніколаєнка, О. Мещанінова, М. Михальченка, М. Полякова, Л. Рижко, С. Савчука, В. Семиноженка та багатьох інших науковців розкрито широкий спектр проблем сучасної вищої освіти, науково-дослідної діяльності у вищих навчальних закладах, інтеграції національної системи вищої освіти в європейський освітній і науковий простір тощо. Однак лише останніми роками, з огляду на необхідність реалізації інноваційної стратегії розвитку в добу інформаційного суспільства, в українській соціогуманітаристиці стало активно обговорюватися питання про надання університетській науці пріоритетного значення.

Актуальність проблеми зумовила мету статті, яка полягає в дослідженні стану розвитку університетської науки на сучасному етапі та аналізі проблем і перешкод на шляху інтеграції університетського наукового знання в європейський дослідницький простір.

Інтенсифікація науково-технічного прогресу в глобальному вимірі відкриває багато можливостей, але водночас породжує нові виклики й вимоги, що постають перед суспільством. Так, актуалізується проблема якості вищої освіти, яка впливає на здатність суспільства не тільки накопичувати певний обсяг знань, інформації, досвіду, а й створювати на їх ґрунті нові продукти, послуги та види діяльності. Завдання сучасного університету, за баченням К. Ясперса, полягає в пошуку спільнотою дослідників і студентів істини, а завдання професора – через науку поширювати істину [17].

Об'єднана Європа, гідно прийнявши виклики глобалізації, вже на початку ХХІ століття запропонувала нову стратегію розвитку, сутність якої полягала в підвищенні конкурентоспроможності європейського ринку товарів та послуг, істотному збільшенні кількості інтелектуально-наповнених робочих місць за рахунок гармонізованого розвитку трьох вершин так званого „трикутника знань”, а саме – освіти, досліджень та інновацій [7]. Результатом об'єднаних зусиль стало створення в 2000 р. концепції Європейського дослідницького простору (European Research Area – ERA) з метою стимулювання поступової трансформації Європейського Союзу в суспільство знань. З часом концепція ERA зазнала суттєвої модернізації, дедалі більше перетворюючись на єдину пан'європейську систему науково-дослідних програм, головними інструментами якої стали Рамкові програми (Framework Program – FR)*, через які здійснюється фінансування наукових розробок практично в усіх сферах науки і технологій.

Вперше українські науково-дослідні організації долучилися до участі в спільних розробках П'ятої (1998–2002 рр.) та Шостої (2002–2006 рр.)

* Рамкова програма (Framework Program – FR) – комплексна єдина система фінансування Європейською Комісією скоординованих загальноєвропейських актуальних наукових досліджень у межах чітко визначеного періоду (рамок).

Рамкових програм. На жаль, наукових колективів українських університетів, які брали участь у наукових дослідженнях FP6, було дуже мало. Всього в рамках FP-6 українські науковці брали участь у виконанні 64 проектів, у тому числі вчені НАН України – у 20 з них [11]. Зокрема, у Спеціальному конкурсі** Європейської Комісії в межах FP6 у 2006 р. від України було подано 25 заявок на загальну суму фінансування з боку ЄС – 2 400 103 євро.

За результатами участі України та інших країн СНД у Шостій Рамковій програмі ЄС з досліджень та розвитку, а також у конкурсах програми INTAS***, Україна серед „третіх” країн посідає друге місце після Росії. Українські науковці почали брати участь у конкурсах INTAS з 1992 року. За цей час INTAS було підтримано 849 проектів за участю 1 221 команди українських науковців. Загальний обсяг фінансування, отриманого українськими вченими за роки діяльності INTAS, становить 20 126 626 євро, тобто 10% від загального фінансування INTAS [4, 2–3].

Частка участі в конкурсах INCO*^{[2][2]} серед нових незалежних держав відносно кількості укладених контрактів та обсягу фінансування з боку Європейського Союзу становить 67,6%. Україна, Узбекистан, Казахстан посідають друге, третє та четверте місця, а їхні частки становлять відповідно 10,2%, 8,1% та 4,7%. Для порівняння: Російською Федерацією було подано 68 пропозицій на загальну суму фінансування 8 006 108 євро, а за результатами участі в конкурсах INCO було укладено 26 контрактів на загальну суму 4 907 997 євро з 68 організаціями Росії; від України лише одинадцять науково-дослідницьких команд брали участь у виконанні 10 спільних проектів, було укладено 10 контрактів на загальну суму 740 523 євро [4, 2–4].

Низький рівень участі українських вчених (в т.ч. представників університетської науки) у Рамкових Програмах ЄС зумовлений, з одного боку, певними особливостями їх функціонування і умовами участі в них. З другого боку, слід визнати недостатню поінформованість широкої наукової спільноти щодо правил та умов подання пропозицій тематики, форм реалізації проектів, способів пошуку партнерів тощо. Маємо також визнати й те, що низький рівень володіння англійською мовою переважної більшості вітчизняних учених ускладнює або унеможлиблює їхню участь у Рамкових Програмах наукових досліджень, що фінансуються Європейською Комісією.

* Конкурс, який мав на меті сприяти участі партнерів з „третіх” країн у проектах, контракти за якими вже укладені з ЄС або перебувають у стадії обговорення. Пропозиції щодо розширення кількості учасників за рахунок нових партнерів з „третіх” країн вносились координатором проекту від імені всього консорціуму, разом з новими партнерами з „третіх” країн. Конкурс тривав з 15 лютого до 16 травня 2006 року.

*** INTAS (International Association for Promotion of Cooperation with Scientists from the New Independent States (NIS) of the Former Soviet Union) – Міжнародна Асоціація сприяння співпраці з ученими з нових незалежних держав колишнього Радянського Союзу.

**** INCO (International Cooperation) – програма науково-технічної співпраці з країнами Центральної Європи і новими незалежними державами, розташованими на території колишнього СРСР.

Завдання Сьомої Рамкової програми (2007–2013 рр.), бюджет якої становить понад 54 млрд. євро [18] сьогодні більше ніж коли-небудь пов'язані з науковими дослідженнями та інноваціями. Пріоритетними напрямками FP7 визначені „Співробітництво”, „Ідеї”, „Люди”, „Можливості” та „Ядерні дослідження” [18]. Вперше після створення Європейської Ради з досліджень FP7 передбачає підтримку європейських наукових пошуків з інформаційних і комунікаційних технологій, нанотехнологій і нанонаук, новітніх матеріалів і виробничих процесів, енергетики, навколишнього середовища, транспорту, безпеки і космосу, гуманітарних і соціально-економічних наук [6].

За результатами конкурсу FP7-INCO-2011-6, оголошеному Європейською Комісією на 2011 рік, від України було підтримано п'ять проектів. Європейська Комісія визнала переможцями проекти Інституту надтвердих металів ім. В.М. Бакуля НАН України (START), Інституту молекулярної біології та генетики НАН України (COMBIOM), Інституту фізики НАН України (Nanotwinning), Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (KhAI ERA), Державного дорожнього науково-дослідного інституту ім. М.П. Шульгіна (INCRIS) [3].

Аналіз сучасного стану формування європейського дослідницького простору й участі в ньому українських науковців, в тому числі й університетських вчених, свідчить про те, що, незважаючи на сприяння Європейської комісії розвитку міжнародного наукового співробітництва, а також певні досягнення вітчизняних вчених у виконанні низки перспективних досліджень та успішне проведення міжнародних заходів, в Україні в цілому ще не визначено чіткої цілеспрямованої політики щодо пріоритетів міжнародної співпраці відповідно до національних інтересів держави. Почасти міжнародна співпраця орієнтована на отримання додаткового фінансування від міжнародних організацій та фондів і за цю підтримку українські науковці розраховуються своїми знаннями й інтелектом, сприяючи розвитку інших держав.

Проте В. Сминтина наголошує на тому, що сьогодні виважена й обґрунтована організація університетської науки дає можливість самостійно заробляти солідні кошти. За словами ректора, Одеський національний університет у 2010 р. завдяки науковій діяльності заробив до 9 млн. грн. Нині Одеський національний університет є учасником 42 міжнародних науково-освітніх проектів, що мають різні джерела фінансування. З найбільш потужних – проект HERMES (присвячений дослідженню еволюції берегових зон Середземного та Чорного морів та її впливу на розвиток цивілізації в цих зонах) та проект Enviro GRIDS в галузі екологічного моніторингу. Активізація міжнародного освітньо-наукового співробітництва Одеського національного університету за останні три роки суттєво вплинула на рейтингові позиції Одеського університету у всесвітній рейтинговій системі Webometrix. Науковці університету отримали три Державні премії в галузі науки і техніки, вченими зареєстровано двадцять патентів на винаходи [8].

Активну участь у виконанні міжнародних освітніх і наукових програм бере НТТУ „КПІ”, який успішно співпрацює з 165 зарубіжними ВНЗ із 47 країн світу, має 32 спільні структури з ВНЗ-партнерами, провідними міжнародними компаніями (ЕС, СU, UNDP, UNESCO, UNIDO, WIPO, NATO, EDNES, ICSU, CODATA) та відомими фірмами (MOTOROLA, SIEMENS, FESTO, SAMSUNG, INTEL та ін.) [13]. Не меншу значущість має міжнародне визнання видатних і провідних учених КПІ (В.Г. Бар'яхтара, Н.Д. Панкратової, В.Б. Максименка, А.В. Праховника, О.В. Збруцького, В.І. Костюка, А.І. Петренка, А.А. Фокіна та багатьох ін.), а також керівників університету М.З. Згуровського, Ю.І. Якименка, М.Ю. Ільченка [12].

Володіючи колосальним інтелектуальним потенціалом, українські університети виступають сьогодні невичерпними джерелом нових знань, важливою складовою розвитку національної економіки, вирішальним чинником суспільного поступу. Як відомо, університетська освіта і наука мають свої закономірності, що відтворюються в кожному новому поколінні. Так, високу якість підготовки студентів зумовлює високий фаховий і науковий потенціал викладачів, натомість зниження кваліфікаційного рівня викладачів неминуче відбивається на рівні підготовки студентської аудиторії. Водночас, як зазначає В. Семиноженко, так званий період напіврозпаду компетенції – швидкість, з якою отримані студентом знання перестають відповідати актуальному рівню науково-технологічної насиченості економічних процесів – нині становить менше 5 років. Тобто на момент отримання диплома 50% знань випускника вже є застарілими і потребують оновлення. За баченням вченого, найбільш дієвим способом розв'язання цієї проблеми був і залишається розвиток науково-дослідницької діяльності вищих навчальних закладів: „Адже для того, щоб випускник оволодів сучасним рівнем умінь і навичок, потрібно, щоб педагог сам перебував на передньому краї своєї галузі знання, був не лише викладачем, а й ученим-дослідником” [16].

Але, на жаль, переважна більшість вітчизняних вузів не забезпечує надання вищої освіти на належному рівні. Як зауважує З. Самчук, в експертному середовищі панує консенсус з приводу того, що в Україні згасає як когнітивна функція науки й освіти – виробництво нового знання, так і соціальна – забезпечення науково-технічного і соціального прогресу, розвитку економіки, медицини, освіти, транспорту і зв'язку тощо. „Як наслідок – рельєфно вимальовується небезпечна тенденція деінтелектуалізації українського суспільства по всій вертикалі: від еліт до люмпенів”, – резюмує З. Самчук [15].

Слід наголосити, що гідне входження вітчизняної науки до європейського наукового простору ускладнюється, а подекуди й гальмується, об'єктивними перешкодами, які потребують невідкладного усунення. Йдеться про недопустимо низький рівень фінансового забезпечення української науки, що зумовлює старіння технологічного інструментарію та погіршення методологічного забезпечення дослідницького процесу, а також призводить до деградації наукового потенціалу. Експерти вказують й на те,

що можливості українського дослідника є удвічі – утричі гіршими порівняно з умовами науковця європейського інституту; українська наука не має достатнього комерційного потенціалу для повноцінних ринкових відносин; становлення демократичних та об'єктивних форм фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок перебуває в зародковому стані, оскільки лише 5% їх фінансування здійснюються на конкурсній основі [11].

При цьому, як зазначає В. Семиноженко, вищі навчальні заклади здатні виконувати не більше 3% замовлень реальної економіки на здійснення наукових досліджень, тобто науки у вищих навчальних закладах сьогодні практично не залишилось [16]. У 2008 р. у рейтингу Всесвітнього Економічного Форуму в Давосі українська вища освіта „змістилася” з 43-ї на 46-ту сходинку. За показником якості математичної та природничої освіти падіння становить 10 пунктів, за показником співпраці університетів і виробництв – 23 пункти.

Сьогодні на вищі навчальні заклади покладається завдання не лише готувати висококваліфікованих і конкурентоспроможних на ринку праці фахівців, а й спонукати до інтелектуальної творчості й наукового пошуку. Слід вказати, що певні кроки на цьому шляху було вже зроблено. Постановою Кабінету Міністрів від 19 вересня 2007 р. №1155 була затверджена Державна цільова науково-технічна та соціальна програма „Наука в університетах” на 2008–2012 роки, метою якої є забезпечення створення правових, економічних і організаційних умов для активізації наукової діяльності та поглиблення її взаємодії з навчальним процесом в університетах, утворення університетів дослідницького типу, запровадження нових організаційно-структурних форм наукової підготовки висококваліфікованих фахівців та виконання конкурентоспроможних наукових розробок. Цією програмою передбачалось створення науково-навчальних центрів при дослідницьких університетах та оновлення на 20% університетської матеріально-технічної бази. Зокрема, додаткові надходження до спеціального фонду державного бюджету планувалось збільшити в середньому до 2,5 млн. гривень на один університет. Орієнтовний обсяг фінансування Програми – понад 525 млн. грн., у тому числі за рахунок коштів загального фонду державного бюджету – близько 478 млн. грн. [5]. Слід зазначити, що програма „Наука в університетах” стала основоположною при розробці й впровадженні низки регіональних вузівських програм, зокрема “Програми розвитку науки в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка на 2009–2015 рр.”, “Програми інтеграції освіти й науки у Волинському національному університеті імені Лесі Українки” тощо.

Однак упродовж 2009–2010 рр. науково-навчальні центри із запланованих 50 науково-технічних проектів за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки виконали лише 7, а рівень реального фінансування проектів становив близько 6% від запланованого. „При всій очевидній необхідності цієї програми, – наголошує В. Семиноженко, – ані масштаб її

завдань, ані закладені обсяги фінансування не відповідають поставленій меті. Не дивно, що „Наука в університетах” стала ще однією державною програмою, що виконується упівсили, „для галочки – не для результату” [16].

З ентузіазмом була сприйнята університетською науковою громадою Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. №163 „Про затвердження Положення про дослідницький університет” [14]. Нині 14 українських вузів, шість із яких очолюють національний рейтинг за індексом цитування (Хірша), мають статус дослідницького університету. Сьогодні перед вітчизняними дослідницькими університетами стоїть чимало завдань – від створення нових наноструктур до новітніх інформаційних технологій. Проте реальної фінансової підтримки наукової діяльності дослідницьких університетів, задекларованої у Положенні, ці університети не отримали. Застаріла матеріально-технічна база, яка потребує оновлення відповідно до сучасних вимог, унеможлиблює належне проведення наукових досліджень та гідне позиціонування університетської науки на міжнародному рівні.

Як відомо, функціонування освіти і науки не передбачає негайних дивідендів. На жаль, сучасні політики, управлінці й бізнесмени України керуються міркуваннями, які ще на початку 70-х років минулого століття висловив президент Франції Жорж Помпиду: „Найпростіший спосіб втратити гроші – вкласти їх у скриню, жінок або в наукові дослідження”. Тобто, якщо наука не дає прибутку сьогодні, то вона не потрібна взагалі. „В цьому контексті надії на меценатство набувають ознак оманливих ілюзій: на сучасну пору без державного протекціонізму науці не вижити. Оскільки ж ринковий потенціал самої науки в Україні вельми низький з огляду на відсутність внутрішньої трансформації і реформ в управлінні нею, то вона переживає загальну кризу – в когнітивній, функціональній, соціальній, інформаційній, виховній та інших сферах”, – резюмує З. Самчук [15].

У всесвітньому рейтингу вузів „Top 6000 Universities” станом на січень 2011 р. лише за номером 2173 значиться Національний політехнічний університет України „Київський політехнічний інститут” [20]. На жаль, жоден вітчизняний університет не увійшов до Міжнародного рейтингу 500 кращих університетів світу за індексом дослідницької діяльності (research performance index, RPI) [22], Академічного рейтингу університетів світу, списку 500 кращих університетів рейтингу газети „ТАЙМС” – „QS World University Rankings”. Українські ВНЗ є лише в рейтингу Webometrics за кількістю веб-публікацій та мережевої активності, при чому у вересні 2009 р. „лідировав” Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка, стартуючи з позиції №1613 [23].

У наведеній нижче таблиці 1 звертає на себе увагу індекс цитованості праць науковців, що працюють у системі вищої освіти. Флагман національних ВНЗ – Київський національний університет ім. Т. Шевченка демонструє не найкращий (порівняно з іншими європейськими університетами) так званий індекс Хірша (h-індекс). Зазначимо, що лише 12 науковців, що працюють у системі національної вищої освіти, входять до першої сотні рейтингу цитованості наукових робіт.

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз позицій деяких університетів
Східної Європи у світових рейтингах (2010 рік)**

Заклад	Зведений h-індекс	Рейтинг дослідницької ефективності	Академічний рейтинг університетів світу	Рейтинг Web-публікацій (Webometrics)
Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова	145	412	74	219
Варшавський університет	137	388	301–400	612
Будапештський університет ім. Лоранда Етвеша	117	403	301–400	305
Білоруський державний університет	66	-	-	1476
Київський національний університет ім. Т. Шевченка	45	-	-	1283
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна	38	-	-	1848
Львівський національний університет ім. І. Франка	30	-	-	1612
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова	29	-	-	3022
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"	26	-	-	2428
Донецький національний медичний університет ім. М. Горького	22	-	-	3425
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"	20	-	-	3655
Національний університет "Львівська політехніка"	18	-	-	3342

Загальноновизнаним є факт, що у провідних країнах світу наука розвивається, перш за все, в університетах. Незважаючи на динаміку результатів наукової роботи за останні роки, більшість вітчизняних університетів поки що не має конкурентоздатних на світовому рівні наукових досягнень, які б впливали на розвиток економіки й соціальної сфери країни. Серед причин – відсутність належної підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних до створення конкурентоспроможних наукових розробок; незадовільний рівень інтеграції наукової діяльності з навчальним процесом.

Тому сьогодні підвищення якості національної вищої освіти, повернення науки в університети, збереження існуючих наукових шкіл, формування нових університетських наукових осередків, налагодження зв'язку університетської науки з виробництвом постає не тільки суспільним завданням, а й пріоритетом національної безпеки держави.

У рейтингу університетів України III–IV рівня акредитації „Топ Україна”, який започаткований в 2005 р. ЮНЕСКО, діяльність вузу оцінюється за допомогою інтегрованого індексу – I_z . Цей індекс містить три комплексні складові: $I_z = I_{np} + I_n + I_{mv}$, де I_{np} – індекси якості науково-педагогічного потенціалу, I_n – індекс якості навчання, I_{mv} – індекс міжнародного визнання. Методику створено відповідно до Берлінських принципів ранжування університетів. Як зазначає О. Леновицька, у 2011 р. для оцінювання міжнародного визнання вузу додатково враховувалася його участь у таких європейських програмах, як FP7 (Seventh Framework Programme) і Tempus [10].

Як видно з наведених в таблиці 2 даних, університети, які входять до першої десятки і першої двадцятки, незважаючи на ротацію, зумовлену підвищенням суспільних вимог та конкуренцією у сфері надання освітніх послуг, не залишали меж своїх груп. Для цих вищих навчальних закладів характерне постійне прагнення до розвитку і до опанування нових форм роботи, ефективне управління навчальним та науковим процесом, висока якість освітніх послуг, активна науково-дослідна діяльність, участь у міжнародному освітньо-науковому співробітництві, що чітко простежується за динамікою зміни індикаторів та оцінок експертів.

Таблиця 2

Рейтинг університетів України III–IV рівня акредитації „Топ Україна” у 2011 році [21]

Рейтинг 2010	Рейтинг 2009	НЗ	Оцінка якості науково-педагогічного потенціалу I_{np}	Оцінка якості навчання I_n	Оцінка міжнародного визнання I_{mv}	Оцінка інтегрального показника діяльності ВНЗ, I_z
1	1	Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"	30,9735	22,0765	17,05289	70,10286713
2	2	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	36,3625	18,9833	14,62755	69,9733536
3	3	Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	18,0645	14,5291	13,79777	46,39136181

4	4	Національний медичний університет імені О.О. Богомольця	26,85	5,89731	8,79519	41,54248313
5	8	Національний університет "Києво-Могилянська академія"	12,2894	15,6859	12,71568	40,69103211
6	5	Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"	17,1575	9,45619	13,72733	40,34106589
7	6	Національний гірничий університет	17,9993	7,65451	9,477826	35,13161234
8	7	Дніпропетровський національний університет	12,7134	11,5063	10,80461	35,0243555
9	9	Національний університет біоресурсів і природокористування України	15,7948	12,0464	6,185933	34,02713722
10	11	Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана	7,24063	15,6338	8,000076	30,87449954
11	12	Національний університет "Львівська політехніка"	8,06272	12,3185	10,35292	30,73413015
12	10	Донецький національний університет	8,00346	11,6818	11,04425	30,72946382
13	15	Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого	14,4099	6,37451	8,670987	29,45539811
14	13	Національний авіаційний університет	8,8393	10,8923	9,443169	29,17473685
15	18	Харківський національний університет радіоелектроніки	12,7992	7,82366	8,206331	28,82918365
16	14	Донецький національний медичний університет ім. М. Горького	14,9581	5,61924	7,783404	28,3607743
17	17	Донецький національний технічний університет	9,55917	9,66899	9,021769	28,24992627
18	16	Національна металургійна академія України	11,9335	5,18063	10,77892	27,89308402
19	19	Вінницький	14,1114	5,47857	7,343349	26,93326823

		національний технічний університет				
20	20	Національний фармацевтичний університет	11,9865	6,82295	7,998873	26,80830737

Для створення сприятливого інноваційного середовища, яке б прискорило інтеграцію вітчизняної науки в європейський науково-дослідницький простір, необхідна чітка і послідовна політика держави, яка має власну виражену, науково обґрунтовану стратегію інноваційного розвитку. На жаль, нинішнє покоління українських політиків та управлінців ще не готове до сприйняття кращого європейського і світового досвіду, що пояснюється відсутністю відповідної європейської освіченості в переважній більшості його представників. Мовні та ментальні бар'єри ускладнюють розуміння ними тенденцій розвитку цивілізованого світу. Зацікавленість більшості політиків у реалізації вузькопартійних, вузькогрупових і комерційних інтересів унеможлиблюють державницьке бачення існуючих проблем та можливих шляхів їх розв'язання. Практичні дії нинішньої влади спрямовані на подальше роз'єднання трикутника знань – освіти, науки та інновацій. Сьогодні на державному рівні відбувається протидія інтеграції національного освітньо-наукового простору до європейського через послаблення університетської науки, нехтування передовою університетською освітою, зневажливе ставлення до людини інтелектуальної праці.

Отже, дослідження стану розвитку університетської науки в контексті входження до європейського дослідницького простору дає підстави говорити про недостатній рівень інтеграції науково-дослідної й навчальної роботи в системі вищої освіти України. Професійна підготовка і наукові дослідження за фаховим спрямуванням організаційно продовжують залишатися відірваними один від одного. З метою стимулювання інноваційного розвитку економіки, насичення її фахівцями необхідної спеціалізації і кваліфікації Україна має зробити вибір на користь побудови нової системи підготовки кадрів з вищою освітою, орієнтованої на активний розвиток університетських наукових досліджень, тісно пов'язаних з виробництвом, і поступове перетворення ВНЗ на важливі структурні елементи інноваційної економіки.

Для цього доцільним було б внесення і реалізація переліку конкретних заходів до Державної цільової науково-технічної та соціальної програми „Наука в університетах” в частині широкої підтримки співпраці вищих навчальних закладів, установ НАН України і виробничого комплексу. Логічним кроком на шляху інтеграції вузівської освіти і науки може бути створення спільних лабораторій, центрів, відділів на базі вищих навчальних закладів та інститутів НАН України.

У свою чергу, вищі навчальні заклади, які прагнуть національного і міжнародного визнання та гідної репрезентації української університетської науки в європейському науковому просторі, мають гармонізувати взаємодію

між чотирма видами роботи – концентрацією талантів, ефективним управлінням, науково-дослідними розробками та інтернаціоналізацією. Результатом реалізації цих заходів стануть оптимальна інтеграція науково-дослідної та інноваційної діяльності в навчальний процес та забезпечення високої фахової підготовки спеціалістів, конкурентоспроможних та затребуваних на ринку праці. Активізація та стимулювання наукової діяльності, участь у міжнародному співробітництві окремих науковців, творчих колективів та організацій, публікація результатів своєї науково-дослідницької діяльності в провідних наукових виданнях сприятимуть міжнародному визнанню та пізнаваності української науки. Особливу увагу слід приділити науково обдарованій молоді, створивши умови для наукового пошуку, професійного зростання та соціальної самореалізації в рідній країні. Актуальним і перспективним залишається завдання залучення до науково-дослідної роботи в українських університетах іноземних фахівців (дослідників, викладачів, студентів).

Хочеться вірити, що належна державна підтримка (нормативна, організаційна, фінансова), поєднання бюджетного й позабюджетного фінансування університетської науки, активізація міжнародного наукового співробітництва та залучення до міжнародних проектів молодих наукових і викладацьких кадрів, розробка та реалізація інноваційної стратегії науково-дослідної роботи безпосередньо у вузах сприятимуть подальшому успішному розвитку університетської науки, її інтеграції до європейського дослідницького простору, а також міжнародному визнанню досліджень українських вчених.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Архієреєв С.І. Інноваційний потенціал України: прогнозно-аналітичні оцінки / С.І. Архієреєв, Т.В. Тарасенко. – Харків : Золоті сторінки, 2008. – 112 с.
2. Маліцький Б.А. Перспективні напрями науково-технологічного та інноваційного розвитку України / Б.А. Маліцький, О.С. Попович, В.П. Соловйов. – К. : Фенікс, 2006. – 208 с.
3. Бюлетень НІП України (Національного інформаційного центру зі співробітництва з ЄС у сфері науки і технологій). – 2011. – травень-червень. – Режим доступу : <http://www.fp6-nip.kiev.ua/assets/Bulletins/July2011.pdf>.
4. Демидюк Ф.П. Общая краткая информация о рамочных программах ЕС / Ф.П. Демидюк. – Режим доступу : <http://imo.kture.kharkov.ua/7gp/4.pdf>.
5. Державна цільова науково-технічна та соціальна програма “Наука в університетах” на 2008–2012 роки / Постанова Кабінету Міністрів України №1155 від 19 вересня 2007 р. – К., 2007. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1155-2007-%EF>.
6. Загальні питання П7: структура, правила участі, схеми фінансування, пошуки партнерів, оформлення документації. – Режим доступу : <http://www.fp6-nip.kiev.ua/assets/FP7info.pdf>.
7. Згуровський М. Дослідницькі університети: шанс для Європи / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – №39. – 14 жовтня.
8. Керпель А. Университетская наука учится зарабатывать деньги / А. Керпель // Зеркало недели. – 2010. – №27. – 17 июля.
9. Корнієнко В.О. Науковий простір як інтегративна система: структурний аналіз поняття / В.О. Корнієнко, С.С. Плахотнюк // Електронне наукове видання матеріалів X Міжнародної науково-практичної конференції „Гуманізм та освіта”. – Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/kornienko.php>.
10. Леновицька О. Шлях до професіоналізму у вищій освіті / О. Леновицька // Дзеркало тижня. – 2011. – 3 червня. –

Режим доступу : <http://dt.ua/projects/top200/articles/82153>. 11. Лихолат О.В. Перспективи входження України до європейського науково-технологічного простору / О.В. Лихолат, А.О. Лихолат. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Si/2009_28/Liholat.pdf. 12. Міжнародна діяльність НТУУ „КПІ” (2010 рік). – Режим доступу : <http://kpi.ua/1106-3>. 13. Офіційний сайт НТУУ „КПІ”. – Режим доступу : http://kpi.ua/kpi_about. 14. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. №163 "Про затвердження Положення про дослідницький університет". – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=163-2010-%EF>. 15. Самчук З.Ф. Ідейно-світоглядні пріоритети науково-освітньої сфери як елемент системи суспільної модернізації / З.Ф. Самчук // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку : електронний журнал. – 2010. – Вип. 4. – Режим доступу : http://www.intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n4_2010_st_16/. 16. Семиноженко В. Повернути науку в університети / В. Семиноженко // Урядовий кур'єр. – 2011. – №48 (4446). – 17 березня. 17. Jaspers K. Die Idee der Universität. – Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1961. – S. 1–6, 10–14, 25–39. 18. European Comission. CORDIS. – http://cordis.europa.eu/fp7/budget_en.html. 19. European Comission. – http://ec.europa.eu/research/fp7/index_en.cfm. 20. Центр міжнародних проєктів „Євроосвіта”. – Режим доступу : <http://eurosvita.net/?category=1&id=485>. 21. Центр міжнародних проєктів „Євроосвіта”. – Режим доступу : <http://eurosvita.net/?category=1&id=1093>. 22. Ranking Web of World Universities. – http://www.webometrics.info/top500_europe.asp. 23. Ranking Web of World Universities. – http://www.webometrics.info/university_by_country.asp?country=ua.

УДК 159.923.2

В.Г. Кремень, В.М. Ткаченко

РОЗКОЛОТА ІДЕНТИЧНІСТЬ: УКРАЇНА ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ГЛОБАЛІЗМУ

У статті дається оцінка практичним наслідкам глобалізаційних впливів на національну ідентичність, аналізуються проблеми та специфіка становлення національної ідентичності в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: *національна ідентичність, глобалізація, глобалізм, взаємовпливи.*

The article provides an assessment of practical consequences of the globalization effects on national identity, analyzes the problem and the specifics of the formation of national identity in Ukraine at present.

Keywords: *national identity, globalization, globalism, mutual influence.*

Становлення національної ідентичності є необхідною передумовою стійкого демократичного розвитку країни, зміцнення національної єдності та гарантування територіальної цілісності, здатності держави і суспільства давати адекватні відповіді на внутрішні та зовнішні виклики, важливим чинником забезпечення прав і свобод громадян України всіх національностей, створення в Україні громадянського суспільства та його динамічного розвитку. Як важливий фактор національної безпеки,

формування національної ідентичності має стати пріоритетним сегментом дослідницької діяльності й освітньої практики.

В перші роки незалежності України становлення національної ідентичності відбувалося здебільшого в руслі позиціонування себе щодо Росії як колишнього імперського ядра, власне так само, як і формування національної ідентичності Росії ішло значною мірою в руслі позиціонування себе щодо новоутворених країн колишнього пострадянського простору, в тому числі й України. Це було виправдано, оскільки Україна мала позбутися комплексу меншовартості, а Росія – комплексу «старшого брата». В подальшому розбудова відносин між цими країнами вбачалася на принципі рівності, добросусідства та стратегічного партнерства. Саме в такому руслі ми й здійснили ряд своїх публікацій, наголошуючи в них, що автори принципово ставлять виклад матеріалу в площину «самоорганізації» – критики історичного досвіду самого українського народу, – не шукаючи причин усіх наших бід і негараздів у підступах якихось «зовнішніх супостатів»*.

Як показали перипетії суспільних змін в «постпомаранчевий» період 2005–2009 рр., такий підхід виявився продуктивним. Попри полеміку між лідерами України і Росії з різноманітних гуманітарних питань, виважене ставлення українських науковців та ЗМІ до Росії справляло певний позитивний вплив на стан громадської думки. Так, за даними київського КМІС, ставлення українців до росіян в цілому залишалось стабільним: в 2008 р. позитивно було налаштовано до Росії 88% українців (погано – 9%), а в 2010 р. – позитивно 93% (погано – 4%). До України, за даними московського Левада-Центру, у 2009 р. позитивно ставилося 37% росіян (погано – 52%), але в подальшому зміни відбулися в кращий бік – у 2010 р. позитивно ставилося 52% росіян, а в січні 2011 р. – відповідно 72%. За це можна радіти: завжди краще вести діалог і знаходити розуміння, ніж замикатися в собі зі своїми упередженнями й забобонами.

Слід відзначити останнім часом і зростання потягу до більшої відкритості у відносинах двох країн. Так, в Україні порівняно з 2008 р. зменшилася кількість бажаючих мати з Росією закриті кордони, митниці та візи – з 17% у вересні 2008 р. до 10% у жовтні 2010 р. Так само і в Росії порівняно з 2008–2009 рр. суттєво зменшилася кількість бажаючих мати з Україною закриті кордони, митниці і візи (з 25% до 16%). Збільшилася кількість бажаючих мати незалежні, дружні відносини з Україною (з 51–55% до 60%). Ті ж дослідження Левада-Центру та КМІС кінця 2010 р. показали, що в цілому майже 80% населення України і майже 80% населення Росії вважають, що обидві країни мають залишатися незалежними державами [1].

* Кремень В.Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко. – К. : ARC-UKRAINE, 1996. – 793 с.; Кремень В.Г. Україна: шлях до себе / В.Г. Кремень, В.М. Ткаченко. – К. : ДрУк, 1998. – 446 с.; Кремень В. Україна: проблеми самоорганізації : в 2 т. / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К. : Промінь, 2003.

Не можна відмовити окремим політичним діячам Російської Федерації і в реалістичному підході до оцінки двох аж надто заполітизованих внутрішньополітичних проблем України – мовної, а також проблеми цивілізаційного вибору. Так, голова Комітету Державної Думи з міжнародних відносин Константин Косачов в інтерв'ю українському журналу «Профіль» зазначив: «Так, існує проблема російської мови, зрозуміло, що значна частина населення України продовжує нею користуватися, вважаючи її своєю рідною. Але так само очевидно, що коли дати цій мові такі ж повноваження і свободи, як українській, то від цього могла б уже потерпати українська мова, що було б зовсім неправильно для долі державності, для суверенітету України. Тому ніхто не очікує від Януковича жодних подібних кроків, і я не бачу тут ніякого конфлікту». Щодо європейського вибору України оцінка теж була виражена: «Прапор вам в руки і повний вперед! Яким би не був європейський вибір України, Росія має погоджуватись. Більше того, нам слід разом займатися тим, щоб європейський вибір України не ускладнив українсько-російські відносини» [2].

Відзначаючи певні зрушення в гуманітарному аспекті українсько-російських відносин, слід наголосити, що в цілому дослідницькі завдання на теоретичному рівні ускладнилися. Хоч би в тому, що Україна (як і Росія та й інші країни світу) зіткнулася з необхідністю поглибленого осмислення методологічних аспектів національної ідентичності в контексті процесу глобалізації. Остання за радянських часів практично випала із зони дослідницької роботи, оскільки на загал була підмінена проблемою «інтернаціоналізації радянського суспільства» в його нестримному поступі від «розвинутого соціалізму» до «світлого комуністичного майбутнього». В перші роки незалежності давався взнаки низький рівень підготовленості науковців щодо осмислення тих сучасних світових процесів і викликів, які йшли від них новоутвореним пострадянським державам. В ті часи науковий дискурс про глобалізацію на пострадянському просторі, за рідкісними винятком, зводився здебільшого або до фіксації кардинальних змін сучасного світу, або до скептичних оцінок цього явища як «модного захоплення», що не піднімається до рівня серйозних напрацювань. Тим самим поле дискусій було віддано здебільшого популярним виданням і ЗМІ, де одні стали посилено пропагувати теорію «стадій зростання» на шляху суспільних трансформацій і форсованого входження України у «цивілізований світ» в процесі «модернізації», а інші – стали виступати з алармістськими попередженнями про небезпеки та загрози з боку процесу світової інтеграції щодо всього локального, національного й особливого.

Нині проблеми постали на новому рівні. Замість суто теоретичного розгляду новітніх концепцій глобалізації, які раніше мали здебільшого академічний, а почасти – й умоглядний характер, прийшов час оцінити й переоцінити практичні наслідки глобалізаційних впливів на національну ідентичність власне кожної держави світу. Останні заяви політичних діячів Європи про відмову від політики мультикультурності та деякі радикальні

заходи властей щодо іммігрантів-мусульман та кочевних таборів ромів (циган) стали лише наочним свідченням тих тривалих процесів, які вже раніше спостерігалися в «цивілізованому світі», а тепер набули видимих і вкрай суперечливих суспільних проявів. Посилення політичної ваги крайне правих у Австрії, Франції, Голландії, Угорщині, Німеччині та Великобританії стали свідченням потужних суперечностей між глобалізаційними тенденціями світу і консерватизмом національних політичних інститутів, їх інтелектуальних еліт. Зокрема, транснаціональні корпорації (ТНК), які керуються головним чином своїми інтересами (зростання продуктивності, ефективності, оптимізації діяльності), зіткнулися з інтересами національних виробників і широких верств європейського населення, пов'язаних безпосередньо із збереженням своїх робочих місць та високим рівнем соціального забезпечення за рахунок чисельних державних соціальних програм. Зрозумілою є й позиція представників їх національних еліт, які відстоюють цінності національних культур, збереження усталеного способу життя, екологічну безпеку районів проживання, а в кінцевому підсумку – захищають інтереси національних держав.

Тим часом ТНК і їх агенти глобалізації («групи інтересів» та їх інституціональні структури, включаючи наднаціональні, регіональні й світові організації) продовжують чинити вплив на економіку й політику окремих країн, намагаються контролювати процеси у сферах законодавства, освіти, наукових досліджень, охорони здоров'я тощо. Згідно з поширеною в їх колах теорією «модернізації» засвоєння технологічних форм і знань мало б тягнути за собою відповідні цивілізаційні зміни у напрямі їх «вестернізації». Однак, як показує практика «третього світу», сприйняття певних взірців технологічної культури Заходу, насамперед воєнної і комунікаційної, не означає автоматичного формування необхідних передумов для розвитку представницької демократії, громадянського суспільства, ефективної й динамічної ринкової економіки, правової держави. Виявилось, що останнє неможливе без формування відповідного типу людини й індивідуалістської культури, що є справою надзвичайно важкою, а в деяких регіонах світу – найчастіше просто непосильною для вирішення у якісь стислі хронологічні строки.

Більше того, діяльність талібів та бен-ладеновської «Аль-Каїди» довела, що супутниковий зв'язок, сучасні транспортні засоби й ракетна зброя можуть спокійно уживатися з антизахідними настроями в їх агресивних і терористичних формах. Іронія історії виявляє себе в тому, що новітні технологічні й інформаційні можливості в ряді країн, що розвиваються, використовуються насамперед для вирішення «несучасних» проблем: утримання традиційної або навіть архаїчної структури панування чи організації суспільства; розповсюдження релігійного фундаменталізму; боротьби за владу між релігійними чи племінними кланами й угрупованнями. Отже, в процесах глобалізації надзвичайно зросла значимість інституту армії і насилля в ролі «переконливого» аргументу щодо «присилування до миру»

та забезпечення стабільності. Останні події на Близькому Сході є яскравим тому підтвердженням.

Інші приклади неспроможності теорії «модернізації» пов'язані з розпадом СРСР й кризою ідентичності на пострадянському просторі. У нашому випадку, зрозуміла річ, йдеться насамперед про Україну. Нездатність претендентів на нову політичну еліту консолідуватись навколо чіткої й зрозумілої для широких мас «національної ідеї», зіткнення прозахідних ліберальних ілюзій з щоденною практикою «дикого капіталізму», відсутність навичок послідовної соціальної і політичної роботи в універсальному просторі загальноєвропейських норм – все це викликало у багатьох молодих і «запізнілих» діячів вибух радикального націоналізму, нетерпимості й ксенофобії, а серед значної частини старших поколінь інтелектуалів – хвилю занепаду, розгубленості й песимізму.

Здебільшого нові країни не сприймають політику глобалізму (не глобалізації як об'єктивного процесу!) внаслідок її відверто «вестернізованої» форми. На глибинні причини цього факту ще десять років тому звертав увагу авторитетний в академічних колах професор МДУ Олександр Панарін. У своїй книзі «Випробування глобалізмом» він наголошував, що об'єднаний в ході «холодної війни» Захід утворив глобальний владний трикутник (МВФ, Всесвітній банк і СОТ), покликаний провести деіндустріалізацію всієї тієї частини світу, яку Захід не вважає своєю, належною до кола обраних. Це тріо покликане здійснювати безнастанне спостереження за поведінкою національних урядів третього і колишнього другого світів на предмет того, наскільки послідовно ними здійснюється програма деіндустріалізації – згортання національної переробної промисловості, підприємства якої стають «ліквідними». Тобто такими, що продаються за безцінь зарубіжним господарям з метою їх ліквідації як нерентабельних, таких що не вписуються в новий міжнародний розподіл праці і не відповідають відомим «стандартам». Програма насильницької економічної лібералізації, руйнуючи власну національну промисловість і сільське господарство підопічних країн, призводить до того, що населення цих країн змушено поклатися на товари імпорту. При цьому ціни підтягуються до рівня світових, хоча одночасно відбувається стрибкоподібне зниження заробітної плати.

Панарін особливо акцентував увагу на тому, що ціна робочої сили в колишніх соціалістичних країнах прирівнялася до показників найбідніших країн третього світу і стала приблизно в 70 разів нижчою ніж у країнах Організації економічної співпраці і розвитку (ОЕСР), які виробляють 2/3 товарів і послуг у світі. Отже, населення країн пострадянської капіталістичної периферії не цікавить представників ТНК ані в якості рівноцінних виробників, ані в якості активних споживачів. А це і є ще одним свідченням входження капіталістичної світ-системи у тривалий період стагнації (якщо не завершальної стадії взагалі!), коли наростання провалля між бідними й багатими країнами в політико-економічній структурі світу поглиблює соціальну поляризацію й живить політичний радикалізм. Звідси й

висновки Панаріна – не просто тривожні, але й справді алармістські: «це означає, що нав'язана економічна лібералізація, котра привела до «економічного геноциду» – вбивству національної промисловості, тягне за собою й прямий геноцид – вимирання місцевого населення. «Ліберали» проголосили своєю метою замінити національні ринки єдиним глобальним ринком... Вихід – в новій органічній спільноті аскетичних націонал-підприємців і суворій владі, що захищатиме населення від лібералів, мігрантів, спекулянтів тощо» [3].

Ще десять років тому подібні оцінки видавалися аж надто радикальними. Але той факт, що за значенням коефіцієнта природного приросту населення всі три східнослов'янські держави – Росія, Білорусь і Україна – посідають три останні місця у світі, говорить сам про себе. Постає принципове питання – як вижити соціуму (хоча б на рівні самовідтворення) в умовах розпаду життєзабезпечувальних систем, в ситуації фінансово-економічної та політичної кризи. Остання проковує активізацію праворадикальних рухів. Наростання антиіммігрантських настроїв у Росії й Європі, зокрема відмова на офіційному рівні від політики мультикультуралізму – все це стало свідченням того, що аналіз і прогнози Панаріна мали вагомні підстави.

У підсумку можемо наголосити, що прийняття якихось зовнішніх форм глобалізації навряд чи дає підстави для серйозних стверджень про входження як світу в цілому, так і пострадянського простору, в якусь принципово нову, вищу фазу розвитку людства, у систему дійсно ефективних універсальних світових інститутів. Скоріше за все реальною багато в чому залишається ситуація, описана учнем Луї Альтюсера відомим французьким філософом Етьєном Балібаром: «Будь-яка «соціальна держава» у ХІХ і ХХ століттях (в тому числі й *соціалістична* держава) є не лише національною, але й *націоналістичною*» [4].

Яскравою ілюстрацією до тези про відсутність універсальних світових інститутів може послужити вкрай протилежне ставлення базових країн ЄС до прийому нової хвилі іммігрантів із країн Північної Африки. Так, Франція і Німеччина не дуже поспішають відкрити свої кордони, в той час як Італії доводиться надавати тимчасові посвідчення на проживання. Ця ситуація викликала різку реакцію прем'єр-міністра Італії Сільвіо Берлусконі: «Європа повинна розділити з нами прийом іммігрантів. Проблема імміграції може бути тільки загальноєвропейською проблемою». Наразі, продовжує Берлусконі, або «Європа – це щось справжнє і конкретне, або її зовсім немає. У такому випадку нам краще жити порізно і кожному окремо боротися із своїми страхами і егоїзмом» [5].

Ця ситуація невизначеності й відсутності чітких перспектив породжує суспільні зрушення, які або мають привести світ до якогось нового порядку, або з часом можуть виявитися фатальними для нього. Пробудження Близького Сходу під впливом глобалізаційних процесів поставило під сумнів егоїстичну сутність капіталістичної світ-системи. За оцінкою Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна, «в основі кризи країн Близького Сходу лежить

незахищеність людини», що «росте на основі несправедливості там, де не дотримуються права людини».

У свою чергу, широко відомий німецький політик Йошка Фішер закликав дещо загнuzдати інстинкти нестримного збагачення й підтримати демократичні тенденції на периферії сучасного світу. На його думку, «м'яка сила» модерних інформаційних технологій має стати все більш переконливим аргументом, ніж військовий тиск Пентагону. До того ж для спрямування потоку подій цього регіону в демократичні береги з боку Заходу потрібно виявити як фінансову щедрість, так і наполегливість і терпіння впродовж десятиріч, а не років. Зрозуміло, що така думка Фішера не може бути популярною під час поточного економічного спаду. Однак доведеться вдатися до економічної допомоги, відкриття для країн, що розвиваються, ринків ЄС та США, а також до стратегічних енергетичних проєктів, конституційних та юридичних консультацій та до співпраці між університетами й зменшення бар'єрів для вільного пересування людей. І тут, наголошує Йошка Фішер, слід зважати на не завжди успішний досвід демократизації Східної Європи: «Перетворення Східної Європи після 1989 р. зайняло значно більше часу й було набагато дорожчим, ніж передбачалося спочатку. В ході цього перетворення багато людей зазнали невдачу, організаторами демократичної революції необов'язково були ті, хто міг просунути демократичний та економічний розвиток. Також є досвід української помаранчевої революції 2004 року, яка провалилася декілька років опісля внаслідок некомпетентності й корупції її лідерів. Разом ці обмеження та аналогії дозволяють припустити, що Захід, особливо Європа, повинні зосередитися на довгостроковій допомозі для демократичного та економічного розвитку відродження країн Близького Сходу... Захід не може більше продовжувати свою звичайну Realpolitik (курсив наш – Авт.) [6].

Постає питання: якою мірою ці глобалізаційні процеси впливають на ситуацію в нинішній Україні, зокрема в площині її національної ідентифікації? Підчас складається враження, що ця проблема здається надто відстороненою й далекою від невідкладних поточних проблем українського правлячого класу. Та й широкі верстви населення відволікаються від неї завдяки різноманітним телевізійним «шоу», де головною проблемою виставляється з'ясування стосунків між різними політичними кланами та зведення рахунків між ними. І цьому є свої причини. У точному розумінні процес євроінтеграції України, який був офіційно проголошений всередині 90-х років минулого століття, нині лише розпочинається після тривалого застою «постпомаранчевого» періоду 2005–2009 рр. Зважаючи на це, поки що шанси на його успіх не те що туманні чи проблематичні, а й просто малі. На світовий ринок Україна здатна поставляти хіба що продукцію металургії й хімічної промисловості та ще час від часу зерно. Спад ВВП України після розпаду СРСР до 40% порівняно з 1990 р. був пов'язаний не в останню чергу з розвалом військово-промислового комплексу (ВПК), з яким були пов'язані усі складні, високотехнологічні й наукоємні галузі радянської мілітаризованої економіки. Нині це позначено досить низьким рівнем

зарубіжних інвестицій, які поступають здебільшого або у сферу банківського капіталу, або для придбання нерухомості, оскільки низькотехнологічна сфера нашого виробництва зарубіжних інвесторів мало цікавить. Споживчий внутрішній ринок був і залишається все ще бідним порівняно з розвиненими постіндустріальними країнами. У підсумку зношеність основних виробничих потужностей прирікає й по реформаторському налаштоване крило державної номенклатури проводити ринкові реформи повільно й вкрай суперечливо. Уявлення ж про демократію засвоюються скоріше поверхово, а демократичні процедури на загал застосовуються або ж вибірково, або ж просто імітуються.

Чи ж маємо ми дивуватися, що процеси деіндустріалізації відкинули Україну в світ слаборозвинутих держав? Тут, очевидно, слід дійти згоди щодо того, що характер економіки відповідає ступеню розвиненості/нерозвиненості громадянського суспільства й загального рівня цивілізованості країни. Саме це й визначає ті досить вузькі межі взаємодії з регіональними структурами Європи: вони вкрай обмежені й зачіпають здебільшого сферу різноманітних політичних консультацій з приводу набуття Україною статусу асоційованого членства в Європейському Союзі. Зрозуміла річ, навіть ця сфера співробітництва є досить важливою – приєднання до різноманітних угод і конвенцій вносить модернізаційні імпульси у правове поле України. Але поряд із зовнішнім євроінтеграційним впливом наша країна (насамперед її правлячий клас) потребує й внутрішніх стимулів для зміни установок своєї політичної свідомості, чіткого розуміння як свого місця у світі, так і місії нового правлячого класу в ролі національної еліти у самій Україні. Врешті-решт, вони мають засвідчувати своїми діями усвідомлення глибокої відповідальності за майбутнє України як держави-нації, повноправного гравця на міжнародному полі.

Складність проблем пов'язана з тим, що хоч з розпадом СРСР тоталітарні інституційні структури відійшли в минуле й не відтворюються, однак у нашій свідомості все ще даються взнаки сформовані в минулому старі масові установки й орієнтири, різноманітні економічні й етнічні фобії, деформовані житейські прагнення та часто сумнівні трудові мотивації. Їх збереженню сприяє далеко не демократична система рекрутування влади, нерозвиненість правової системи й залежність суду від центральної й місцевої адміністрації, зарегульованість економічного життя та гнітюча фіскальна політика. Навіть такий відрадний факт, що підвищилася поінформованість населення про події у світі, що розширилися можливості відвідати інші країни і порівняти європейський рівень життя зі своїм – врешті-решт і цей позитив обертається зворотною стороною. Всі ці порівняння часто викликають в масі населення комплекс невдахи, синдром жертви чергових підступів з боку правлячого класу, який, мовляв, не відкриває перспективи піднятися над рівнем третьосортної держави.

Що вже говорити про переважну більшість населення, яке проживає в традиційних місцях поселення, а до того ж в силу матеріальних нестатків є малорухливим. Як правило, вона реагує на ситуацію у світі й країні на рівні

тих понятійних стереотипів, які склалися за радянських часів і відповідають радянській (в кращому разі – пострадянській) структурі ідентичності. З одного боку, зберігаються утопічні уявлення про «Захід» як простір всезагального благоденства, свободи й технологічного прогресу (тут Захід виступає як надціннісна утопія для представників закритого суспільства), який має забезпечити Україні в силу її європейської належності полегшені шанси на швидке входження до Європейського Союзу. З іншого боку, внаслідок незадовільного характеру приватизаційних процесів і відсутності видимих зрушень в демократизації суспільства, засилля корупції тощо – всі «демократи» сприймаються значною частиною населення як агенти Заходу, які розвалили й пограбували країну. Все це викликає синдром «оборонної свідомості», успадкованої від радянського суспільства.

Синдром такої «розколотої ідентичності» не можна ігнорувати. Зокрема, за даними соціологічного опитування «ФОМ-Україна», він проявився відразу ж після чергових президентських виборів 2010 року. З одного боку, 63,4% опитаних громадян України схвально поставилися до створення союзу між Україною, Росією і Білоруссю (26,6% не схвалили б такого союзу, а ще 10% не визначилися), але разом із тим, з другого боку, більше половини опитаних (52,7%) схвалювали вступ України в Європейський Союз (26,1% – проти, а 21,2% не визначилися). Отже, напрошується думка, що вступ до ЄС у багатьох опитуваних «підстраховувався» ймовірно на всяк випадок союзом «трьох братніх народів» задля захисту їхніх національних та регіональних інтересів. Наскільки несталими й ситуативними є такі уявлення можна судити з того, що вже в листопаді 2010 р. частина прибічників союзу України, Білорусі і Росії скоротилася до 37%, за вступ до ЄС висловилося 22%, за збереження нинішнього статусу України – 26%, за перетворення її в федерацію – 3%. Показово, що передати Крим і Схід України у склад Росії, а на решті території будувати європейську незалежну країну, виявили готовність лише 2% опитуваних.

Таку різку зміну в ціннісних орієнтаціях – скорочення в рази бажаючих інтегруватися чи то з ЄС, чи то з Росією і Білоруссю, а також одностайне відстоювання територіальної цілісності України – можна, очевидно, розцінювати як прагнення «зосередитися на собі» й вирішувати нагальні проблеми виживання, орієнтуючись на внутрішні ресурси. До того ж, на думку відомого українського соціолога Юрія Саєнка, синдромом «братніх слов'янських народів» переймалися здебільшого жителі Криму – там за союз висловилося 60% опитаних, а в інших регіонах ця «епідемія» поступово спадає: Схід – 50%, Південь – 48, Північ – 32, Центр – 27, Київ – 25, Захід – 6%. Слід враховувати також, що цей рейтинг «союзників» корелюється з відсотком етнічних росіян в населенні регіонів, що підтверджується підтримкою «слов'янського братерства» двома найчисельнішими етносами України: 55% росіян і 33% етнічних українців. Цікаво, що жіноче населення України також більше налаштоване на союз: за «братерські» відносини висловилося 39% жінок і 35% чоловіків. Опитування також виявило, що

«синдром» впевнено й прямо пропорційно наростає з віком респондентів: від 28% у молодих (18–29 років) до 43% у 60-річних і старших. Крім того, чим освіченішими є громадяни України, тим більше вони далекі від «братерських» ідей. Якщо серед людей з початковою і неповною вищою освітою прихильників «союзу» налічується 48%, то серед громадян з вищою освітою таких у півтора рази менше – 32%. Втім, зменшення частини тих, хто відстоює «слов'янський союз», може бути пов'язане і з тим, що президент України Віктор Янукович заборонив державним службовцям публічно обговорювати можливість приєднання до союзу Білорусі і Росії у зв'язку з офіційним курсом України на входження до Європейського Союзу [7].

Хай би там як, але вирішальним, очевидно, є все-таки соціальний фактор, який за умов фінансово-економічної кризи помітно поляризував суспільство. З одного боку, молодь набагато легше включається в сучасні канали і мережі інформації, поділяє відповідні культурні настанови, володіє більшим обсягом технологічних знань і в цілому скоріше схиляється до демократичних принципів, до відходу від пострадянської ідентичності. З другого боку, старше покоління, а особливо в депресивних регіонах і глибинці, переймається більш консервативними настроями – або радикально націоналістичними, або відтворюючими більшу частину радянських уявлень і поглядів.

На жаль, ефективного впливу на цю ситуацію з боку наукових та освітніх кіл особливо не помічається. Є деякі зрушення з боку наукового аналізу у сфері економіки, соціології й політології. Опрацьовано значний пласт проблем історії України. Однак тиражі наукових видань мізерні, купівельна спроможність населення низька, а в цілому соціальний попит на наукову думку досить незначний – зверху донизу. Як правило, дискусії навколо проблем країни доходять до масового споживача у спрощеному «для масового вжитку» варіанті через телевізійні канали у формі різноманітних «ток-шоу», де справа зводиться врешті-решт або до гарячих суперечок про пріоритети національних цінностей, або до ідеологічної публіцистики навколо проектів «національного спасіння».

Все це відбивається на структурі національної ідентичності. На перших порах після проголошення незалежної України суспільна свідомість супроводжувалася активним відторгненням соціонормативних цінностей СРСР, радянського способу життя в цілому. В інформаційному просторі України стало поширюватися розуміння того, що радянське суспільство було не просто імперією. За своєю суттю це була тоталітарна держава, яка десятиліттями існувала в хронічному мобілізаційному режимі, надзвичайному стані і обстановці «оточеної фортеці». Відповідним був і режим функціонування його інститутів (партія-держава, планово-розподільча економіка, підпорядкованість господарського життя потребам й інтересам ВПК, монополізація ЗМІ, засилля репресивного апарату держбезпеки, що паралізував розвиток громадянського суспільства). Ця система не могла функціонувати інакше як шляхом приниження людини як самодостатньої

цінності, зведення її до «коліщатка і гвинтика» загальнодержавного механізму.

Однак при всьому критичному ставленні до радянської спадщини слід визнати, що вплив цієї успадкованої ідентичності продовжував даватися знаки впродовж усіх років незалежності – то відступаючи, а то здобуваючи реванш за втрачені позиції. Йдеться насамперед: про гіпертрофований культ держави як єдиної інституціональної форми суспільства; про пропаганду самовідданого героїзму, споживчого аскетизму та імперського мілітаризму; про культ росіян як «старших братів», а українців як «другого» серед довгої ієрархії народів СРСР, що врешті-решт давало підставу декому вважати українців тими ж самими росіянами. Більш того, за роки незалежності, коли було відмінено офіційну ідеологію, зазначені вище стереотипи стали все більше переплітатися з іншою – «тіньовою» за радянських часів ідентичністю, коли правлячий режим змушений був негласно допускати доволі широке відхилення від ідеологічно декларованих норм задля немобілізаційного існування звичайних рядових громадян. Йдеться насамперед про сферу сімейних та локальних зв'язків, етнічної солідарності та релігійної поведінки, неформальних стосунків та кумівства, матеріальних зисків від побічних підробітків та тіньової підприємницької діяльності. За радянських часів декларативна вірність державі і радянським цінностям була передумовою цього неформального тіньового виробництва, його обміну й перерозподілу, а отже – стала формою колективного заручництва, взаємної пов'язаності влади і підвладних. Нині це колективне заручництво легітимізувалося значною мірою як звичайна річ в повсякденній масовій свідомості населення.

У «постпомаранчевий» період 2005–2009 рр., коли романтичні сподівання на суд праведний «нової влади» над «злочинною владою» вивітрилися вже в перші місяці 2005 р., зростаюче невдоволення матеріальним рівнем життя стало стійким і неперехідним фактором. З одного боку, серед населення України відбувся сплеск державно-патерналістських орієнтацій, посилення ностальгії за минулим, а з другого – зміцнення комплексу неповноцінності та соціальних заздрощів, посилених розчаруванням стосовно Заходу. Виникла специфічна конфігурація розколотої національної ідентичності в Україні: за відсутності позитивних моделей майбутнього відбувся своєрідний сплеск ретроорієнтованої консервативної самосвідомості – радянської імперськості на Сході та радикального українського націоналізму на Заході. Таким чином, у «постпомаранчеві» роки окреслилися контури суперечливої структурної ідентифікації. Один її бік становлять уявлення і *цінності патерналістської* радянської епохи, коли ідеалізована брежневська доба уявляється певній масі населення вже не застоєм, а часом стабільності й відносного добробуту. Інший бік становлять цінності і уявлення про «нормальне» життя у тихій і улаштованій Європі, які стають дещо нечітким прототипом чи, скоріше, *передчуттям громадянського суспільства*. Тут слід враховувати те, що самі собою ці обставини стають елементами групової чи національної

ідентифікації лише тоді, коли отримують характерну позитивну інтерпретацію з боку гуманітарних наук та партійних ідеологів. Звідси те напруження в системі освіти навколо інтерпретації проблем історії України, особливо що стосується трактування радянського минулого.

Іншими словами, система тоталітарних інститутів СРСР зруйнувалася. Але в масовій психології залишилися її ланки, окремі соціальні уявлення, психологічні пережитки того минулого існування в тоталітарному суспільстві, які перейшли у наш час у вигляді звичок і установок буденного життя, націленого на виживання. Таких форм безліч, вони ще недостатньо ґрунтовно описані в соціологічній літературі. Але в основі своїй – це солідарність залежних і соціально травмованих людей, яка стає головною перепорою для формування мотивації до більшої продуктивності й інтенсивності праці, відкритості до світу, підвищення якості життя. Подібні структури негативної ідентичності й стають механізмами систематичного руйнування позитивної громадянської солідарності й взаємної відповідальності, виявами безвільної поведінки і небажання власної відповідальності за процеси подальшої модернізації й реформи, носіями настроїв хронічної депресії і безнадії (при тому що немає гріха, більшого за розпач!).

Про це свідчать результати опитування соціологічної служби Центру Разумкова, проведені наприкінці 2010 р. Респондентам було запропоновано оцінити, наскільки потужно різні інституції впливають на вироблення державної політики України. Оцінки давалися за 5-бальною шкалою, де «1» означає мінімальний вплив, а «5» – максимальний. Найвище респонденти оцінили вплив президента України: середня оцінка становила 4,16 бали. Далі йдуть політичні сили, які входять до коаліції (3,89 бали), уряд України (3,88 бали), Верховна Рада України (3,79 бали). Досить високо громадяни України оцінили російський вплив на вироблення державної політики України: середня оцінка впливу російського бізнесу становила 3,48 бали, а російського уряду – 3,46 бали. Дещо нижчий вплив мають західний бізнес (3,14 бали) та міжнародні організації (3,08 бали). Найнижче респонденти оцінили вплив на вироблення державної політики в Україні з боку самих її громадян – 2,30 бали [8].

В результаті усвідомлення неможливості активно впливати на формування державної політики цей своєрідний «постпомаранчевий» травматичний синдром посилюється – чим гіршим стає життя сьогодні, тим сильнішим стає попит на героїчно-аскетичний міф радянського минулого, його символічних досягнень – завоювання космосу, домінування у світі в якості наддержави, підкреслення високих (реальних чи фантомних) досягнень духовності, патріотичної самовідданості, колективної соборності. То чого ж дивуватися, коли якась частина демонстрантів виходить на різноманітні заходи з портретами Сталіна, а то й Миколи II?

Масове відчуття себе в ролі жертви, «зрадженої на Майдані», породжує гостру нестачу підстав для самоповаги індивіда і такої ж поваги до значимих для нього в минулому інших партнерів – як в площині політичній, так і в

професійній. На рівні вищого ешелону про такі настрої можна судити хоч би з того, наскільки брутально характеризують один одного деякі політичні діячі під час телевізійних «ток-шоу». Неначе в «Мертвих душах» Миколи Гоголя – «Весь город там такой: мошенник на мошеннике сидит и мошенником погоняет. Все хриstopродавцы. Один там только и есть порядочный человек: прокурор; да и тот, если сказать правду, свинья». Подібна негативна складова «постпомаранчевого» синдрому на рівні пересічного українця стала своєрідним рефлексом людини, глибоко залежної від безконтрольної державної влади й далекої від переконаності в можливості успішного формування громадянського суспільства в Україні. Це та реальність, яка матиме кардинальне значення на довгому шляху прискореного розв'язання нами тих же моральних, політичних, антропологічних і правових проблем, які Європа вирішувала впродовж XVIII-XX століть (і продовжує долати їх нині), докладаючи титанічних зусиль для створення свого розуміння універсалізму людської природи й демократії.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Отношение россиян к украинцам улучшилось. – Режим доступа : <http://glavkom.ua/print/news/27949.html>. 2. Российская элита предала русских Украины. – Режим доступа : <http://newsland.ru/news/detail/id/654777/cat/94/>. 3. Панарин А.С. Искушение глобализмом / А.С. Панарин. – М. : Русский национальный фонд, 2001. – С. 300, 302. 4. Балибар Е. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности / Е. Балибар, И. Валлерстайн. – М. : Логос-Альтера, 2003. – С. 28. 5. Берлусконі про ситуацію з нелегалами... – Режим доступа : <http://ua.korrespondent.net/world/1205821/print>. 6. Фішер Й. Пробудження Близького Сходу / Й. Фішер // День. – 2011. – 2 берез. – №37. – С. 3. 7. <http://mikle1.livejournal.com/1591999.him>; <http://www.newspax.ru/3954>; <http://last24.info/print/2011/03/09/2/2518>. 8. Политфорум. – Режим доступа : <http://forum.liga.net/Messages.asp?did=122394>.

УДК 323.1

В.С. Ляхович

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА ЯК ФАКТОР СТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У КРАЇНАХ СНД

У статті обґрунтовується зростаючий вплив інституту президентства на ствердження національної ідентичності в країнах СНД. Автор аналізує зміни та зростання владних прерогатив президентів України, Росії та Білорусії на сучасному етапі суспільного поступу, вказує на необхідність зміцнення національної ідентичності в контексті інтеграційних викликів.

Ключові слова: *інститут президентства, національна ідентичність, національна історія та мова, владні повноваження, підтримка президента, інтеграція, внутрішня і зовнішня політика.*

The article substantiates the growing influence of the presidency on the assertion of national identity in the CIS. The author analyzes changes and increase the power prerogatives of presidents of Ukraine, Russia and Belarus at the current stage of social development, points to the need to strengthen national identity in the context of integration challenges

Keywords: *the presidency, national identity, national history and language, powers, support for the President, integration, domestic and foreign policy*

Проблеми зміцнення національної ідентичності мають доленосне значення для молодих держав, особливо в епоху глобалізації та посилення інтеграційних процесів. Нині варто звернути увагу на можливості посилення конструктивного впливу владних інститутів держав молодій демократії на ці процеси. Зокрема, це стосується інституту президентства в східноєвропейських країнах СНД, тобто в Україні, Росії та Білорусії. Адже актуальність проблеми зміцнення національної ідентичності для нових незалежних держав має особливе звучання, вона щільно пов'язується з державотворчими процесами та із зовнішньополітичними пріоритетами цих держав.

Швидкоплинний розвал колишнього Радянського Союзу призвів до демонтажу попередньої національної ідентичності населення СРСР, яка визначалася як «радянський народ». Розвал наддержави відбувався в основному по адміністративним кордонам союзних республік. Формування нових незалежних держав зіткнулося з багатьма проблемами – не лише економічними і державного будівництва, але й у сфері національної та історичної самоідентифікації. Відомо як непросто, і навіть почасти хворобливо, проходив процес історичної самоідентифікації у нашій державі. Доволі ускладнено і зі своєю специфікою відбувається це у Білорусії, відчутні перегини мають місце в Російській Федерації. Все це пов'язано не лише із історією наших держав і народів, але й з підходами офіційної влади до можливих перспектив та бажаних за їх визначенням інтеграційних зусиль.

Звичайно, що після здобуття незалежності кожною колишньою республікою природним став процес нового прочитання національної історії, а також формування позитивного історичного наративу, нового ставлення до розвитку мови, загалом мовної політики, до національних традицій, культури. Відомо, що наша історія суперечлива, складна, вона далеко не прямолінійна, а має чимало невивчених темних плям. Проте історія кожного народу стає складовою його національної самоідентифікації. Для України, Росії та Білорусії характерний свій підхід до прочитання історії. Якщо у нашій державі йдуть дискусії, поглиблене вивчення різних історичних етапів – від національно-визвольного, голодомору, Другої світової та Великої Вітчизняної війни – та пошук на цій основі об'єднуючої національної ідеї, то у Білорусії та Росії головною ідеєю історичної науки залишається ідея історичної спільності росіян, українців та білорусів. Останнє, в силу різних причин, є вихідним положенням офіційної доктрини Москви та Мінська.

Останніми роками у кожній із наших держав надруковано багато підручників з національної та загальної, всесвітньої історії для різних навчальних закладів. І це стає, здебільшого, полем протистоянь, обстоювання

різних політичних підходів. Проте у Росії та Білорусії їх випуск здійснюється під потужним контролем держави. Скажімо, у Білорусії – під контролем тих управлінь Адміністрації Президента, які опікуються питаннями державної ідеології. Водночас, як свідчить аналіз, у цих виданнях відсутнє прагнення переоцінити, переглянути історичні події Білоруської РСР чи загалом, чи під націоналістичним кутом зору. Білорусія – єдина держава на пострадянському просторі, де відзначають річницю Жовтневої революції як державне свято. В усіх структурах влади Білорусії, а також у армійських штабах, створено відділи з ідеологічної роботи. В Адміністрації Президента функціонує управління з ідеології. В багатьох вузах цієї держави вивчається курс «Основи ідеології білоруської держави».

Не вдаючись до детальної аргументації такої різниці у підходах, слід відзначити наступне. В історії білорусів було чимало історичних етапів, коли мова йшла про безпеку знищення, коли доцільним був підхід «виживання й перемоги в ім'я виживання». Про слухність такого доленосного підходу свідчить період гітлерівської окупації, коли мова йшла про можливість фізичного знищення чи реального рабства білорусів. Тому курс О. Лукашенка на інтеграцію з Росією без втрати самостійності Білорусії – це логічна складова політичної традиції та культури білорусів, але алогічний принцип в культурі та політичній традиції росіян. Навпаки, цілком природним в рамках російської політичної й культурної традиції є прагнення Росії ввібрати Білорусь (і не лише її) до «сім'ї суб'єктів федерації» (пропозиція В. Путіна у 2002 р.).

Роль інституту президентства у вирішенні цих важливих, а то й доленосних, проблем вельми відчутна. У кожній із країн саме при цьому інституті створені потужні адміністрації, ради національної безпеки і оборони, інститути стратегічних досліджень, чимало дорадчих і консультативних формувань. Кожна із цих структур розробляє проекти відповідних політик, які досить часто стають політичними практиками. Саме врахування цих засторог додає аргументів у боротьбі за посилення прерогатив інституту президентства у наших країнах.

Отже, владні інститути покликані не лише напрацювати консолідуючі підходи, а й запропонувати відповідну ідеологію та політичні практики зміцнення національної ідентичності. Це стосується як України, так і Росії та Білорусії. Важливою умовою вироблення та запровадження таких напрацювань повинно стати не лише вдосконалення взаємодії між гілками влади (законодавчої, виконавчої і судової), а й значне підвищення ефективності та дієздатності загалом держави. Принциповим стає і вектор інтеграційних устремлінь держави. Нездатність політичних сил прийти до консенсусу протягом значного відрізка часу надають постійного імпульсу до наукового дискурсу та пошуків аргументації для обґрунтування оптимальної моделі розподілу повноважень у владному трикутнику.

У вітчизняній гуманітаристиці дослідженню проблематики поділу влади у державі, зокрема ролі інституту президентства, приділяється постійна увага. Конституційно-правовий напрям досліджень інституту

президентства в Україні представлено роботами таких авторів: М. Малишка, Ю. Тодики, Н. Плахотнюк, а також дисертаційними дослідженнями В. Шатіла, С. Сербогіної, Ю. Стасюка, М. Зелінської, О. Харченко. Дослідження в рамках політичних процесів та інститутів на різних етапах трансформації політичної системи України проводять А. Білоус, О. Валевський, Д. Видрін, М. Кармазіна, Ф. Кирилук, А. Кудряченко, Ф. Рудич, О. Токовенко, Г. Щедрова. Деякі автори торкаються важливої проблеми взаємодії інституту президентства з іншими державними інституціями та політичними партіями, це зокрема відображено в дослідженнях М. Примуша, Л. Кривенко та ін.

Прихід нової владної команди на чолі з Президентом В.Ф. Януковичем був позначений реалізацією засад оптимізації політичної системи і перерозподілу повноважень у владному трикутнику та зміцненні прерогатив інституту президентства. Відсутність достатнього правового регулювання відносин між гілками влади, ідейно-політична та організаційна слабкість політичних партій, їхня неспроможність брати на себе відповідальність за наслідки управління в країні у попередні роки потребували змін. У суспільстві, як і в широкому політикумі, панувало невдоволення практикою протиборства, а то й реальної конфронтації, що існувала внаслідок політичної реформи 2004 р. та президентства В.А. Ющенка.

Дійсно, загострення протистояння Президента і Кабінету Міністрів мало наслідком посилення політичної кризи й доволі негативно сприймалися суспільством, підсилювали недовіру до вітчизняної влади. Втіленням недовіри до владних інститутів стали результати соціологічного опитування громадської думки, яке проводив у 2008 р. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. Дані опитувань показали різке зростання кількості громадян, які не підтримували діяльність: Президента України – з 32,1% у лютому 2008 р. до 71,25% у грудні 2008 р., Верховної Ради України – 32,1% та 69,3% відповідно [1]. Тим самим інтеграція довіри, яка сформувалася протягом періоду відносно соціально-економічної стабільності 2005–2007 рр., була практично зруйнована. Як наслідок – повна втрата довіри до чинного тоді Президент України на президентських виборах 2010 р.. Тому існує двовладдя, яке було закріплено змінами 2004 р. до основного закону України, потребувало радикальних змін.

Інакше кажучи, потреба потужної і демократичної влади в суспільстві стала доволі відчутною. Природно, що 1 жовтня 2010 р. Конституційний Суд України визнав неконституційною реформу 2004 р. і визначив чинною Конституцію України 1996 року [2]. Таким чином Україна знову стала президентсько-парламентською республікою, що значно посилило позиції Президента на владному Олімпі. Такий рішучий поворот, на думку окремих експертів, дав підстави говорити про можливість повернення до авторитаризму, але це ніяк не є доведеним фактом. Цей крок свідчить про повернення України до президентської моделі й полішення в минулому того експерименту, який мав місце у попередньому періоді.

Слід також брати до уваги практику сусідніх держав СНД та Європейського Союзу, враховувати їхній досвід, щоб мати змогу виробити оптимальний вітчизняний варіант. Адже в інституті президентства громадяни вбачають головну інституцію в процесах державотворення, прийняття важливих стратегічних державних рішень, зокрема й зміцнення національної ідентичності. Дійсно, ця структура має великий вплив на політичне життя держави і суспільства, на визначення інтеграційної стратегії на сучасному етапі.

Звичайно, що останні зміни наштовхують на певні порівняння з сусідніми країнами, які пройшли цей шлях й мотивували посилення інституту президентства інтересами розбудови і зміцнення держави, посиленням інтеграційних тенденцій. Маючи спільну історію, державу та практично тотожний стартовий політичний капітал для державотворення, Україна, Білорусія та Росія йшли у одному напрямі формування президентської моделі. В РФ та в Республіці Білорусь на сьогодні дійсно потужна влада сконцентрована в руках президентів. Згідно з конституційними положеннями у цих державах домінуюча роль у владному трикутнику належить інституту президентства.

Процес державотворення у ряді пострадянських країн продемонстрував, що досягнення успіху на цьому шляху потребує максимальної мобілізації матеріальних і духовних ресурсів суспільства, політичної волі, сильної державної влади. Водночас слабкі демократичні традиції створюють сприятливий ґрунт для формування авторитарного режиму, що може уповільнити чи зупинити демократизацію. Поряд із цим чимало сучасних політологів (російські – А. Мельвіль, А. Циганков, українські – О. Новакова, О. Романюк) розглядають авторитаризм як оптимальний режим для подолання соціально-політичних криз перехідного періоду, а також як необхідну складову посттоталітарної трансформації у напрямі зміцнення національної ідентичності, піднесенні її кращих рис.

В сусідніх країнах Білорусії та Росії модель владних відносин є сталою, а можливості та повноваження інституту президентства вивисшуються над іншими владними структурами. За цих умов всі свої сили державна влада спрямовує на вирішення поточних і перспективних проблем суспільства та взаємодії владних інститутів двох держав у процесі їх інтеграції. Останні позбавленні необхідності сперечатися, дискутувати і відволікатися на суто теоретичні аспекти розбудови держави чи розподілу прерогатив. Стратегічна першість інституту президентства у Білорусії та Росії уможливорює розробку та втілення національно-важливих програм і суспільно корисних практик по зміцненню національної ідентичності та визначеності у внутрішній та зовнішній політиці цих держав.

Якщо порівнювати конституційно-правовий статус президентів трьох східнослов'янських молодих держав, то, безперечно, в українського Президента найвужче поле маневру, найменша свобода діяльності і значно менший інструментарій впливу. Влада в Білорусії має найбільш виразний авторитарний характер. Скажімо, чого варта скасування норма про

максимально допустимий термін заняття посади Президента за результатами референдуму від 17 жовтня 2004 р., що ухвалена Советом Республіки 5 жовтня 2005 року [3]. Хоча результати волевиявлення у Білорусії не визнаються у ЄС та США, бо вважають, що вони сфабриковані. Тому західні демократичні країни не вважають Президента Білорусії легітимно обраним. Інститут президентства в Білорусії є головним домінуючим органом в системі державної влади, а Президент – не лише юридичним, а і фактичним лідером білоруської держави, який має величезну підтримку населення країни. Президент Білорусії більше не є главою виконавчої влади, він – глава держави.

Надання Президенту посади глави держави витікає з необхідності забезпечення взаємодії гілок влади, стійкості державного механізму, спадкоємності і стабільності державних органів. Президент представляє Білорусь усередині країни і в міжнародних стосунках, всі його акти не потребують контрасигнації. Президент займає особливе місце в державному механізмі і в системі поділу влади: в організаційному відношенні він самостійний (обирається народом), він не включений в жодну з гілок влади і не прописана процедура імпичменту за політичні помилки чи порушення основного закону [4; 143]. Показово, що Президент виступає арбітром між різними політичними силами. В той же час глава Білорусії робить істотний вплив на формування і діяльність всіх гілок влади. Президент наділений рядом повноважень у всіх сферах державного управління, внаслідок чого формується особливий інститут президентської влади, який посідає домінуюче становище по відношенню до інших гілок влади і його роль у внутрішній та зовнішній політиці є провідною.

В Російській Федерації формування, розвиток та функціонування інституту президентства набули особливого характеру. Російська модель суттєво вирізняється з-поміж державних режимів у пострадянських країнах [5]. Існуюча модель припускає обрання на посаду глави держави харизматичного лідера, який наділяється широкими владними повноваженнями, а інші органи мають значно вужчі прерогативи. При цьому роль громадської думки, електорату до наступних виборів ігнорується. Відома характеристика подібної моделі як такої політичної системи, де люди самі обирають собі лідера, який потім скаже: «А тепер слухайтеся мене!» [6; 7].

У працях окремих дослідників зазначається, що в Росії під час формування державно-владної моделі був пройдений шлях від верховенства законодавчої влади над виконавчою до їх відносної рівноваги, і нарешті, до концентрації значних повноважень в руках фактичного глави виконавчої влади – Президента Росії і його адміністрації в центрі та у федеральних округах. І це на фоні невизначеності складових, всіх аспектів інституту президентства та обмеженості й нечіткості повноважень інших інститутів влади, їх функціональної слабкості. Таку структуру влади в Росії деякі дослідники визначають як суперпрезидентську.

На основі нормативно-правових документів та політичної практики доводиться, що президент РФ перетворився у верхівку державної піраміди, здійснює одноособове керівництво зовнішньою політикою, всіма силовими міністерствами та відомствами, має потужний пропагандистський апарат, який впливає на всі засоби масової інформації. В Росії, тим самим, багато елементів саме директивного керівництва було збережено та покладено в основу президентської влади.

Кремль прагне контролювати й громадсько-політичну активність населення. Формально в Росії продовжують існувати демократичні права і свободи, однак нове виборче законодавство надало владі можливість ще більше впливати на виборчий процес. Інформаційна державна політика суттєво обмежила свободу слова, а партійна реформа унеможливила діяльність дрібних політичних партій. Так російська демократія перетворилася з ліберальної на «керовану».

Впродовж президентства В. Путіна в Росії відбулися помітні внутрішньополітичні трансформації, і вирішальну роль у цьому відіграв саме глава держави. Водночас путінський варіант політичної модернізації не відповідає її західним зразкам, оскільки веде до формування в Росії легітимного, але авторитарного режиму з моноцентричною політичною системою й «керованою» демократією. Підтримка внутрішньої політики глави держави з боку російського електорату може сприяти закріпленню в країні авторитарного режиму, незважаючи на негативну реакцію на це західної спільноти. Наступник та соратник Путіна – Д. Медведєв продовжує політику свого попередника. Працюючи разом пліч о пліч, вони демонструють переваги єдності влади [8]. Тому останні кроки влади РФ скоріш пов'язані не з докорінними змінами, а з удосконаленням та унормуванням процедур взаємодії різних гілок та рівнів влади.

Звичайно, що відповідне звуження демократичних засад притаманне не лише РФ та Білорусії, а й більшості колишніх республік Радянського Союзу, яке виправдовується його апологетами інтересами концентрації зусиль на розбудові держави, утвердженні національних інтересів. Прикладом у цьому контексті може слугувати й практика сучасного Казахстану, де 3 квітня 2011 р. вже четвертий раз Президентом держави обрано Н. Назарбаєва. Проте саме Казахстан у трансформаційний період розвивався за ліберальною моделлю. А нині пріоритетним тут є формування середнього класу: створення системи «освіти протягом усього життя», активне сприяння середньому і малому бізнесу, в якому має бути задіяно 40% населення. Інакше кажучи, інститут президентства сповідує засади найповнішої самореалізації кожного громадянина. В ранг державної політики Н. Назарбаєв виводить завдання широкого залучення соціально активних громадян до розвитку громадянського суспільства. Треба зазначити, що вже сьогодні кількість недержавних організацій в Казахстані майже удвічі перевищує кількість таких в Україні, їм надано право експертизи державних програм і контролю за їхнім виконанням [9]. Ці засади, як і інші пріоритети

консолідації суспільства, тут підпорядковуються завданню зміцнення національної ідентичності.

Як свідчить аналіз, тенденція до зміцнення інституту президентства була характерною на відповідних етапах суспільного розвитку значному числу країн СНД. Однак в Україні вона мала своєрідні «припливи» і «відпливи».

Важливо звернути увагу й на те, що у подальші роки еволюції інституту президентства чітко окреслювалися й відмінності засобів, до яких вдавалися глави держав для досягнення своїх цілей. Так, у Росії були використанні силові засоби, в Україні – погрози референдумом та розпуском й достроковими виборами депутатів Верховної Ради тощо.

Слід зазначити, що на відміну від Росії і України в Республіці Білорусь президент О. Лукашенко значно ширше використовував такий важіль, як проведення всенародних референдумів. В цій державі за останні 20 років було проведено 4 референдуми, а це більше ніж у будь-якій іншій державі СНД. За допомогою референдумів у Білорусії вносилися зміни до Конституції, продовжувалися повноваження діючого президента тощо.

Відзначимо, що у Росії та Білорусії прихильники сильної президентської влади аргументують цю необхідність як перехідним етапом та його викликами, так і потребами формування міцної системи державної влади з тим, щоб перенести головні зусилля народу і владних структур на вирішення проблем соціально-економічного розвитку, вирішення питань об'єднання, створення митного союзу тощо.

В контексті таких відносин на владному Олімпі у Білорусі та РФ Україна має досить зважено підійти до реформування та унормування відносин різних гілок влади і реалізації стратегічного курсу на інтеграцію до Євросоюзу. Звичайно, що легший, принаймні з першого погляду, варіант сусідніх держав СНД, досягнення єдності слов'янських держав. Однак це лише поверховий підхід. Адже Україна – не Росія, не Білорусь. При всіх застереженнях українська демократія просунулася значно далі у європейському напрямі, ніж ті зміни, що мають місце у цих сусідніх державах. Процеси зміцнення національної ідентичності в Україні дають відчутні результати, на них все більший вплив має інститут президентства, вираженість внутрішньої та зовнішньої політики. А європейські демократичні цінності лягли на благодатний український ґрунт і вже вкоренилися та дали відповідні сходи. На сучасному етапі саме прихильна позиція Європейського Союзу та належність нашої країни до спільного культурно-цивілізаційного простору Європи, а також зважені політичні підходи Президента України за посилення його прерогатив, спроможні сильніше сприяти подальшому зміцненню національної ідентичності та політичній консолідації суспільства на шляху до об'єднаної Європи.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Чи підтримуєте Ви діяльність Президента України? (динаміка, 2000-2009). – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=67. 2. Конституція України. –

Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EА%2F96-%E2%F0>. 3. Конституція Республіки Беларусь 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). – Режим доступу : <http://pravo.by/webnra/text.asp?RN=v19402875>. 4. Паречина С.Г. Институт президентства: история и современность / С.Г. Паречина ; под общ. ред. Е.В. Матусевича. – Мн. : ИСПИ, 2003. – 163 с. 5. Конституция Российской Федерации. – Режим доступа : <http://www.constitution.ru/index.htm>. 6. Зелінська М.І. Інститут президентства в Україні: етапи трансформації : автореф. дис. ... канд. політ. наук / М.І. Зелінська ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2008. – 20 с. 7. Кудряченко А.І. Чотирнадцять президентів. Порівняльний аналіз систем влади держав Центральної та Східної Європи в контексті вітчизняного досвіду конституційної реформи / А.І. Кудряченко // Віче. – 2006. – № 21–22. – С. 26–28. 8. Стасюк Ю.Є. Особливості функціонування інституту президентства в Україні та Російській Федерації / Ю.Є. Стасюк // Стратегічна панорама. – 2000. – №3–4. – С. 161–169. 9. Тест для Назарбаєва // День. – 2011. – 4 квітня.

УДК 32

Т.О. Метельова

ІДЕОЛОГІЯ СОЛІДАРИЗМУ: РЕАНІМАЦІЯ ПРОЙДЕНОГО ЧИ СПРОБА «ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ» ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКИЙ ҐРУНТ?

У статті піддано аналізу ціннісну основу ідеології солідаризму, виявлено її різновекторний потенціал. Показано, що неодномірність і поліфонічність ідей солідаризму зумовлює можливість його імплантації у найрізноманітніше політичне середовище. Виявлено характерні особливості переосмислення ідей солідаризму в сучасному українському політикумі та суголосність його ціннісних засад специфіці українського світогляду.

Ключові слова: солідаризм, цінність, ідеологія, лібералізм, консерватизм, світогляд.

The article analyzed the reasons of solidarism ideology value, revealed its multi-vector potential. It was shown that the multidimensionality and the polyphony of ideas of solidarism provides the possibility of its implantation in the most diverse political environment. The distinctive features of rethinking ideas of solidarism in modern Ukrainian politics and the harmony of its value basis specifics with Ukrainian world-outlook were revealed.

Keywords: solidarism, value, ideology, liberalism, conservatism, world-outlook.

Перше десятиліття української незалежності – час бурхливого становлення й розвитку політичного життя країни. Це був період швидких змін партійно-політичних структур та їхніх ідеологічних засад, що переформатовувалися частково залежно від обставин поточного життя, однак здебільшого внаслідок пошуку свого місця на політичній карті країни, яка, за поширеними стереотипами, мала б відповідати якимсь узагальненим стандартам «традиційної» європейської. Окрім успадкованих від комуністичного минулого партій лівої орієнтації, від самого початку відновлення української державності виникли і набули певної ваги партії

класичного зразка з доволі чітко окресленою ідеологічною основою – ліберальні, демократичні, соціал-демократичні, консервативні (республіканські, християнські тощо). Однак уже в другій половині 90-х років на арену політичного життя щодалі більше виходять квазіпартійні, здебільшого олігархічні угруповання, що, не маючи власної ідеології, оформлюються структурно й легалізуються як партії, запозичуючи для власних назв привабливі ідеологічні «вивіски» (наприклад, СДПУ(о), Народно-демократична, Республіканська партія Юрія Бойка), або ж обходячись і без них (Партія регіонів, Батьківщина).

На початок нового тисячоліття партії класичного зразка внаслідок жорстокого тертя всередині них та не без впливу численних спецоперацій з їх розколу втрачають свій вплив. Провідну роль починають грати квазіпартії, що, вдало використовуючи кон'юнктурні та наявні владні важелі, швидко збільшують свої лави. З середини першого десятиліття 2000-х років, коли представники саме таких деідеологізованих партій отримали шанс скласти (і зрештою склали) кістяк парламентської гілки влади, виникла потреба в пошуку ідеологічних «ідентифікаторів», за якими виборець міг би розпізнати саме цю політичну силу, виокремити її з-поміж решти гравців на виборчому полі. Водночас винайдені «маркери» мали б слугувати своєрідною електоральною принадою, здатною не лише змалювати індивідуальне обличчя політичної сили, а й переконати виборця проголосувати саме за неї. Однак відомі ідеологічні маркери уже було використано і значною мірою дискредитовано в попередній час. Отож, у пошуках ідеологічних позначок-принад окремі партії звернулися до менше відомих і менше окреслених ідеологем. Скажімо, на виборах 2006 р. новацією виборчого блоку Юлії Тимошенко були проголошені з трибуни з'їзду програмові засади, що одразу отримали назву Маніфесту солідаризму. Ідеї солідаризму водночас приваблювали й інші партії – і ліво- і правоцентристські, що на цей момент опинилися на маргінесі політичного життя. До них, зокрема, зверталися в цей період деякі з соціал-демократичних та навіть консервативних партій (УРП).

Саме звернення до цієї ідеології БЮТ ініціювало в суспільстві хвилю її обговорення, а, з іншого боку, підсилило, не без свідомого сприяння «фахівців чорного піару», до неї підозри в тоталітарно-фашистських інтенціях. Так, тогочасний голова політради НСНУ і керівник виборчої кампанії «Нашої України» Р. Безсмертний на запитання про його ставлення до БЮТ заявив, що «солідаризм, що його проголосила Юлія Володимирівна, у свій час став основою для фашистських ідеологій» [15]. Отож виникла потреба з'ясувати, на якій ділянці політичного спектру **бажає** розташовуватися політична сила, яка обирає собі за ідеологічну основу солідаризм, і де вона **може** опинитися, намагаючись на практиці рухатись у його річищі.

В умовах сучасного світу з його глобалізаційними тенденціями, з його реальними чи уявними уніфікаційними загрозами та спробами віднайти їм альтернативу, «на перший план виходить питання про узгодження і солідаризацію інтересів, цінностей і потенціалів усіх учасників суспільних

відносин, тому соціальна теорія солідаризму, для якої це питання є ключовим, набуває нового звучання і цілком реальні перспективи затребуваності» [11, 7].

Підтверджує це і підсилений інтерес науковців до ідей солідаризму останніми роками. Значною мірою відповіді на окреслене вище питання вже отримано завдяки роботам вітчизняних і російських дослідників – П. Гай-Нижника, С. Грабовського, Є. Заграви, І. Лубківського, А. Окари, В. Сікори, Б. Червака, О. Шморгуна. У роботах зазначених авторів здійснено огляд історії розвитку ідей солідаризму на європейському ґрунті, у Росії та в Україні [2; 11], проаналізовано його зв'язок з ідеологією «Консервативної революції» [2; 11], його співвідношення з класичними ідеологіями [11; 16], перспективи розвитку в сучасному світі [8; 11], історичні спроби втілення його засадничих ідей в політичній та економічній практиці окремих країн [16], перспективи його поширення на українських обширах [8; 16]. Однак за межами ґрунтового аналізу залишилася окреслена вище друга частина питання – щодо вектора та способів руху політичної сили, яка намагається в сучасному світі практично реалізовувати солідаристські ідеї. Які світоглядні цінності закладено в основу такого руху? Відповідь на це питання потребує принаймні короткого, «пунктирного», екскурсу в історію розвитку європейських класичних ідеологій загалом і самого солідаризму зокрема, здійсненого під кутом зору тих ціннісних засад, що становлять їх світоглядний ґрунт.

Від часів, що в науковців отримали назву Модерну, будь-які ідеологеми народжувались у важкому виборі між ствердженням пріоритету держави і – ширше – спільноти над її членами – підданими, громадянами тощо, або ж пріоритету людини, особистості над будь-якими формами її об'єднань. Радикальне обстоювання першості спільноти, хоч би в якому вигляді вона фігурувала в ідеологемі чи то філософському вченні, у витоків якого – ідеї Томаса Мора, Томазо Кампанелли і Гуго Гроція, оформилося зрештою в течії, що їх сьогодні називають тоталітарними – в ідеології фашизму (націонал-соціалізму) та комунізму («індустріал»-соціалізму). Не менш радикальне ствердження вихідного становища людини-індивіда щодо держави, яке веде свій родовід ще від Джона Локка, відоме нині як лібералізм класичного зразка.

Між цими двома крайностями й розташувався весь багатий на ідеологеми та їхні політичні екстраполяції й застосування набір можливих варіацій на тему стосунків особи й спільноти. За цією шкалою звична поляризація на правих і лівих, як видно, є її певною аберацією, поширеною в Україні й у світі в цілому, де протилежний лівим полюс обіймають не ліберали, а консерватори, позицію яких за першою шкалою було б розташовано значно ближче до центру, ніж, скажімо, помірковано ліберальну.

Не менш прикметним є й те, що ліберальні та лібералістські концепції, наголошуючи на людській особистості, апелюють до ідеалів свободи й зазвичай віднаходять її основу у сфері вільної продуктивної діяльності

людини, сконцентровуючись на економічній царині суспільного життя. Адепти протилежної позиції акцентують, натомість, соціальні аспекти людського буття й оперують гаслами рівності. Останню ж розуміють здебільшого як зрівнялівку за статками.

Однак мірою того, як зазначені позиції стихійно чи свідомо впроваджувалися в життя, очевидними ставали й негативи цих політико-ідеологічних крайностей. Необмежена економічна й політична свобода індивіда як вихідний принцип побудови ринкового суспільства оберталася на стрімку соціальну поляризацію і кричущу майнову нерівність та призводила до зростання небезпечного для суспільства конфліктогенного напруження. Проголошувана самодостатність індивіда тягнула за собою і руйнацію традиційних духовних і культурних міжособистісних та міжгрупових зв'язків, небезпечну спустошенням самої «самодостатньої» людини. Відокремлена від живильного джерела духовного життя, від оголошеної неістотною спільноти, вона прирікалася на невідворотне перетворення на ринковий товар, що разом з іншими неодухотвореними товарами був підпорядкований законам попиту й пропозиції. Так здійснюване заради величю принципу свободи особи нехтування суспільною природою людини, невизнання значущості за інституціоналізованими проявами тієї природи – групами, колективами, громадами (і державою як одним з них) – оберталася на знеособлення і втрату людиною власної змістовності на обох полюсах соціально поляризованого світу. Одномірна людина, за визначенням такого феномену Гербертом Маркузе, попри проголошувани нею й для неї ідеали свободи, перетворювалася на запрограмований механізм побутування.

Не меншої шкоди зазнавала особа й у суспільствах, побудованих за протилежним принципом, за яким держава від імені спільноти привласнювала собі право розпоряджатися усіма проявами людського буття, позбавляючи, тим самим, людину її фундаментального права на свободу волі й самочинність. Перетворена на випадкового й часткового носія «сукупності суспільних відносин», людина-гвинтик втрачала свою значущість тією мірою, якою виходила за визначені державою для гвинтика рольові межі, якою взагалі мала особистість та індивідуальність, не тотожні уніфікованій «сукупності відносин».

Висновок, до якого штовхала історична практика, був однозначним: якщо порушення паритету між спільнотою та особою на користь одного з членів цієї пари є згубним для них обох, то вихід – лише на шляху його збереження. Що більше ставав очевидним цей висновок, то інтенсивніше йшов пошук «середнього шляху», на якому б уможлиблювалося подолання вивищення чи то людини, чи то спільноти.

Власне, всі не радикальні, помірковані моделі їхніх стосунків, побудовані на визнанні взаємної значущості обох частин тандему, і становлять той широкий спектр політичної палітри, на кінцях якого перебувають, з одного боку, лібералізм, з другого – тоталітаризм. Відмінності між ними полягають лише в наголосах на тих-таки конститутивних ідеях або свободи, або рівності (залежно від наголосу й

розрізняють у політиці «правих» і «лівих»), а також у тих сферах (виробництва, розподілу, правовідносин, владній тощо), до яких творці ідеологем уміщують джерело свободи й рівності, і принципах, на яких вони вибудовують механізми втілення цих ідей.

Одним із варіантів урівноваження сторін рівняння у формулі «людина=спільнота» є солідаризм. Термін цей походить від багатозначного латинського *solidus* – щільний, цілий, міцний, справжній, дійсний, увесь. Назагал «солідарність» сьогодні розуміють як такі стосунки між різноманітними членами об'єднання, які уможливають вільний вибір кожного і збереження їхніх розбіжностей за відсутності конфліктів між ними. «Солідарність – читаємо у всесвітній енциклопедії з філософії [1, 972] – є здатністю людей, що живуть у певному співтоваристві, створювати нове, орієнтуючись на ідею гармонії приватного та публічного, елімінуючи поведінкові репертуари жорстокості й насильства». Коротко ж кредо солідаризму можна визначити як єдність різного, за якої жоден зі складників не може претендувати на статус єдино правильного, основоположного, виняткового.

Втім, у літературі, присвяченій солідаризму, особливо в роботах досить політично заангажованих, часто здійснюється підміна понять – несвідома чи цілеспрямована, через що поняття «солідаризм» починає тлумачитися в утилітарній площині як набір практик забезпечення спільних інтересів якогось співтовариства. На важливості розмежування понять солідарності і солідаризму наголошує фахівець з ідеології солідаризму А. Окара. Солідарність, має своїм предметним колом спільність інтересів, однострумство, взаємозалежність, взаємозв'язок, кругову поруку, спільну відповідальність. «Солідарність можна визначити як принцип соціального існування, що передбачає об'єднання ресурсів і можливостей суб'єктів відношень задля досягнення спільних цілей, при цьому інтереси кожного з суб'єктів перебувають у рівновазі з інтересами спільноти. Солідарність слід розглядати як механізм соціальної саморегуляції, самозбереження й саморозвитку колективного організму, що дозволяє максимально використовувати можливості всіх членів спільноти для індивідуального й всезагального блага» [11, 8]. Натомість солідаризм – це спосіб організації суспільного буття, за якого всі його складники, від найменшої чарунки суспільства – сім'ї – до структур громадянського суспільства, політичних партій і корпорацій «володіють реальною правовою і соціально-політичною суб'єктивністю» [11, 8], тобто визнаються (і таке визнання забезпечено юридично й практично) правомочними і легітимними джерелами вольової дії. Лише на ґрунті такого забезпечення існування усіх складників суспільства як «джерел воління» (за висловом Г.В.Ф. Гегеля) й можлива його консолідація і солідаризація.

Перші зародки солідаристських ідей з'являються у філософії німецького романтизму. Його звернення до опоетизованих цінностей середньовіччя, що в соціальному плані корелювали з корпоративним братерством, було першою реакцією на негативи лібералізму, що виявили

себе в реалізації позірно привабливих цінностей Французької революції 1789 р. Пошук умов, за яких уможлиблювалася солідарність частин суспільства – класів, верств, груп і осіб, та пошук оптимізації втручання держави в налагодження їхніх стосунків речники цих ідей вели в різних напрямках.

На початку концепція солідаризму мала виражений корпоративістський характер: роль посередників у стосунках людини й держави було відведено так званим корпораціям – органам самоврядування верств, на які було розширене доіндустріальне суспільство. Німецький публіцист кінця XXVIII – початку XIX століття Адам-Генріх Мюллер стверджував, що людина є неможливою поза державою, оскільки держава – це «сім'я сімей» і вже на цій підставі володіє правом втручання в громадське й економічне життя з метою захисту самих громадян та станів. Посередниками ж такого втручання є корпорації – органи станово-професійного самоврядування. А найкращим утіленням такого порядку є середньовічний феодальний устрій у його католицькому варіанті.

Повернення до феодального минулого, збагаченого негативним досвідом класового розширення суспільства індустріального, як альтернативний тому заповненому антагонізмами суспільству шлях, – ось до чого закликали класики тогочасного солідаризму, німецькі романтики Ф. фон Баадер, А. Мюллер, К. Вінкельбах, Е. фон Герлах у першій половині XIX століття. Та хоч би якими утопічними видавалися їхні ідеї, однак провідне для солідаризму й неприйнятне для лібералізму визнання за державою права (хоч би й обмеженого) втручатись у стосунки суспільних «партикул», якими було репрезентовано інтереси їх особливих членів, з метою гармонізації цих інтересів тут уже було наявним. Як були присутніми й ідеї забезпеченої християнським світоглядом (і, відповідно, церквою) моральності такого втручання. Однак у вигляді доволі чітко окресленої ідеологічної доктрини солідаризм став надбанням французької політичної й соціологічної думки наприкінці XIX – початку XX століття.

Самий же термін «солідаризм», застосований для означення стану гармонії різних частин суспільства, з'являється дещо раніше, 1840 року, і своєю появою також завдячує французу П'єру Леру – журналісту, філософу-утопісту й політекономісту, послідовнику Сен-Сімона, автору ще одного відомого терміна – «соціалізм». У період першого захвату солідаризмом, коли він на початку XX століття певний час навіть вважався офіційною ідеологією Третьої республіки, солідаризм розглядався передусім як економічне чи, принаймні, політекономічне вчення. Саме такий сенс вкладали в цей термін Ш.А. Бугле, Л. Буржуа, Ш. Жид, Е. Дюркгайм. Останній зробив свій значний внесок у розвиток теорії солідаризму, виокремивши в роботі «Про поділ суспільної праці» (1893) різновиди солідарності – механічну та органічну [5]. В основі такого поділу – наявність або відсутність індивідуалізації суб'єктів. «Механічна солідарність» властива, за Е. Дюркгаймом, архаїчним спільнотам, в яких індивід не виокремлює себе з соціальної єдності, його свідомість «розчинена» в

колективній. Тому солідарність членів спільноти забезпечено їх фактичною тотожністю. Така ж модель солідарності притаманна тоталітарним ідеологіям та релігійним товариствам. Натомість у сучасних розвинених суспільствах, де члени спільноти наділені суб'єктивністю і внаслідок поділу праці та взаємообміну взаємодіють та потребують один одного, складається інший тип солідарності – органічний.

Ідеї Дюркгайма практично вичерпували здійснену у Франції початку минулого століття філософсько-теоретичну розробку концепції солідаризму, а сама вона залишалася здебільшого економічною доктриною. Експлуатація вихідних ідей солідаризму традиційно атеїстично налаштованою Францією, вилучення релігійного і ностальгічно корпоративного складника з концептуального ядра призвело до розуміння суспільства як федерації людських об'єднань – «асоціацій», якими були і партії, і громадські організації, і професійні групи та їхні інституціоналізовані представники – профспілки.

За одним з теоретиків солідарних асоціацій Л. Дюгі, найвищий орган державної влади, законодавчий, мав обиратися за пропорційним принципом, однак суб'єктами виборчого процесу були б не політичні організації (партії), а професійні та громадські. Державна влада має відображувати волю не механічної сукупності громадян, а сукупності їхніх самоврядних асоціацій. Тож закладена в основу солідаристської ідеології ідея структурних одиниць суспільства як самоврядних об'єднань отримала нове наповнення й розвиток. У французькій моделі солідаризму держава починає виступати не верховним арбітром у стосунках соціальних верств, до яких особи належать від народження, а інструментом реалізації волі громадянського суспільства, в якому вибір своєї «корпоративної» належності залежить від вільної волі особи. Зсув акцентів від публічної влади до самоврядування різноманітних громад задавав плідний вектор подальшим пошукам на цьому напрямі.

У подальшому ідеї солідаризму, переосмислені в контексті християнського соціального вчення, були запозичені багатьма сучасними європейськими політичними партіями (християнських демократів Німеччини, Бельгії, Італії, центристів Франції та Австрії). (Пізніше не останню роль ці ідеї в їх католицькому варіанті відігравали у 80-х роках минулого століття в оформленні й діяльності польської «Солідарності», що безпосередньо відбилося в її назві). Від цих ідей, трансформованих на засадах християнства, веде свій родовід ідеологія сучасного солідаризму в його німецько-австрійському варіанті.

Г. Пеш, Г. Ермеке, О. фон Нелл-Бройнінг, О. Шпанн та інші ідеологи християнського солідаризму в розумінні суспільного буття людини та її потреб переносили акценти з матеріального чинника на духовно-культурний і моральний. Отож виховна функція і держави і громадських та професійних об'єднань громадян виходила тут на перший план. В економічному житті держава мала виступати найвищим арбітром міжкорпоративних стосунків, рішення якого ґрунтувалися б на моральних засадах та були спрямовані на захист спільних інтересів. Лише в такому статусі – головного арбітра й

регулятора – державна влада була легітимною. Виконавцями державного регулювання мали бути професійні асоціації, які у відповідних галузях виробництва мали всю повноту самоврядної влади (юрисдикцію).

Як концепція «серединного шляху», альтернативна і лібералізму з його абсолютизацією особи, і тоталітаризму з його абсолютизацією спільноти в обличчі централізованої державної влади, солідаризм не міг не запозичувати конструктивні елементи в них обох. Характеризуючи синтетичні особливості солідаризму, А. Окара пише: «це пошук рівноваги між частиною і цілим. І ліберальний індивідуалізм, і колективізм – комуністичний, соціалістичний, націонал-соціалістичний, фашистський, – як навіть не політичні ідеології, а довгострокові соціально-економічні стратегії виявляються неефективними – вони приводять до розбалансування суспільного організму» [10]. Солідаризм же основним своїм завданням бачить його гармонізацію, синергію. І саме в цьому – в синтетично-синергійній спрямованості вбачають здебільшого позитиви цієї концепції, характеризуючи солідаризм як «розробку, цікаву для нас в першу чергу саме як спроба поєднати, умовно кажучи, капіталістичний і соціалістичний шляхи розвитку, що особливо важливим є саме для України з її багатим посткомуністичним досвідом» [7].

Та, однак, у тому ж полягають і слабкі сторони цієї концепції. За свою «непослідовність», неоднозначність піддавалася вона запеклим нападам з боку опонентів з усіх частин політичного спектру. Але не лише ця небезпека чекала на ідеї солідаризму. Найнебезпечнішим було те, що приречений на постійне балансування між крайностями солідаризм містив неабиякі можливості зміщення акцентів всередині його ж ідейної конструкції і мимовільної, можливо, непомітної для його adeptів абсолютизації одного зі своїх складників, а отже – редукції до схеми й перетворення на власну протилежність будь-якого гатунку.

Невипадково, що носіями і продуцентами цих ідей у Франції, на відміну від Німеччини, були діячі Партії радикалів і радикал-соціалістів – політичної сили, яка згодом втратила свій реформістський потенціал і перетворилася на одну з багатьох добре «вмонтованих» у структуру олігархічного суспільства і корумпованих партій. Не випадковим є й те, що ідеї солідаризму, позбавлені термінологічної прив'язки, однак не своєї змістовності, стали в нагоді і римо-католицькій церкві (в 30-ті роки минулого століття), і національно орієнтованим політсилам голлістської Франції (з 50-х років) та різнобарвним політичним силам України – від самих початків її незалежності.

Не менш показовим є й те, що застосувати ці ідеї на практиці намагалися найрізноманітніші, аж до взаємовиключення, політичні сили й режими. Ще в 1934 р. канцлер Австрії Дольфус проголосив у країні корпоративну конституцію. За три місяці по тому він був убитий нацистами. І, хоч його справу намагалися продовжувати послідовники, після окупації Австрії гітлерівською Німеччиною 1938 р. від неї залишилася тільки згадка. Іронія долі: у середині 20-х років спробу запровадити в життя ідеї корпоративної держави було здійснено й у фашистській Італії, а згодом – в

умовах диктаторських режимів Іспанії та Португалії. Здійснювана диктатурами реорганізація державного устрою на засадах корпоративізму швидко виявила, що самі собою корпорації як визнані державою структурні елементи суспільства ані впливають на спосіб функціонування державної влади чи суспільства, ані сприяють гармонізації інтересів його частин. Без визнання такого ж засадничого статусу за особистістю (що суперечило б самій суті будь-якої диктатури і було для неї самогубством) корпорації не є життєздатними. У поєднанні з режимами, ґрунтованими на визнанні першості держави над особою та її об'єднаннями, на фактичному запереченні суб'єктності складників суспільства, у тому числі – і самих корпорацій як правосуб'єктних складників, вони приречені слугувати лише одним з численних формально-бюрократичних засобів реалізації державної волі. Як зазначає вже неодноразово цитований А. Окара, в ідеології італійського, іспанського і німецького корпоративізму (фашизму й націонал-соціалізму) 1920–1930-х рр. «ідеї корпоративної держави і концепт механічної солідарності використовувалися для легітимації гітлерівського, франкістського і муссолінівського режимів відповідного тоталітарного дискурсу розчинення індивіда у «спільній справі» [11, 8]. «Для фашизму людина – це людина, єдина з нацією, Батьківщиною, яка підпорядковується моральному закону, що пов'язує індивідів через традицію, історичну місію і паралізує життєвий інстинкт, обмежений колом миттєвої насолоди, щоб в усвідомленні обов'язку створити вище життя, вільне від меж часу й простору. У цьому житті індивід шляхом самозаперечення, офірування приватними інтересами, навіть подвигом смерті здійснює суто духовне буття, в чому й полягає його людська цінність» [9]. Ці рядки з книги Беніто Муссоліні «Доктрина фашизму» («La Dottrina del fascismo», 1932), небезпідставно приписувані італійському філософу-неогегельянцю Джованні Джентіле, виразно характеризують відносини особи й спільноти, що їх культивує й практикує фашистська (і більше – будь-яка тоталітарна) ідеологія. Цінність індивіда полягає у його самозапереченні й повному підпорядкуванні загальному, одиничне й особливе цінні й легітимні лише настільки, наскільки вони відповідають вимогам і потребам загального. А не відповідають, то й нецінні, нелегітимні. І підлягають знищенню, оскільки, перефразовуючи Гегеля, самі по собі недійсні, не укорінені в бутті.

Система цінностей, на якій ґрунтуються тоталітарні ідеології в усіх своїх різновидах, є типовим радикальним виразом ціннісних орієнтацій Другої морально-етичної системи (за В. Лефевром), для якої характерне вивищення загального над одиничним і особливим, конфронтаційне ставлення до іншого, як і до феномену іншості взагалі, та моральний релятивізм (визнання можливості досягнення «доброї мети» будь-якими засобами).

Солідаристська ідеологія прикметна якраз тим, що цінність одиничного, визнання його онтологічної легітимності й суб'єктності в ній не втрачається. Це – та особливість, яка кардинально відрізняє солідаризм від тоталітарних ідеологій будь-якого ґатунку та, попри решту численних

відмінностей, споріднює з лібералізмом. «З погляду обох ідеологій, – зазначає А. Окара, – приватна ініціатива є головним мотором самоорганізації і суспільного розвитку. Однак приватна ініціатива і приватний інтерес у солідаризмі кореспондує із суспільним інтересом, тоді як у лібералізмі він самодостатній і розмежовується лише з інтересом іншого суб'єкта. Ліберальна онтологія виходить з дискретності й атомарності світу, тоді як солідаристська – з його органічності й взаємозалежності» [11, 25]. Кредо лібералізму: індивід – усе, решта – ніщо. Відповідним є й ставлення лібералізму до держави, втручання якої в життя громадян – приватне, корпоративне й суспільне – мінімізоване, а її роль обмежено функцією «нічного сторожа».

Натомість у тоталітарних ідеологіях роль держави, яка поглинає собою суспільство й підпорядковує собі його в цілому і всі його складники, є абсолютизованою. Дещо м'якшою, ніж у тоталітарних, є оцінка держави в ідеологіях консервативних, де за нею зберігаються передусім патерналістські функції. Солідаристська ж держава «сильніша за ліберальну, однак слабкіша за соціалістичну й консервативну» [11, 19]. З погляду ідеологів солідаризму, ідеальна держава уподібнюється «світлофору на перехресті, який не дає машинам зіштовхнутися, у всьому ж іншому не заважаючи водіям їхати куди їм заманеться» [12, 23], а сам солідаризм – не ідеократія [6, 156], він – теорія не «ідеального», а радше оптимального суспільства, в якому розроблені механізми та інститути узгодження інтересів і цінностей усіх учасників соціальних відносин.

Балансування солідаризму на крихкій межі між взаємовиключними і полярними системами цінностей – його сила і його слабкість. Воно потребує величезної уваги для утримування ціннісної рівноваги, порушення якої тягне за собою падіння в крайності класичних ідеологій і ціннісне самозречення. Об'єктивно зумовлена нечіткість його ідеологічних абрисів і ціннісна компромісність, з одного боку, досі не сприяли його затребуваності політичними силами, а з другого – у повоєнну добу спричинили постійне запозичення його конструктивних елементів до державо-будівної практики європейських країн.

Після Другої світової війни ідеї солідаризму добре прижилися на демократичному ґрунті, поволі заступаючи ліберально-ринкові та витісняючи їх з ужитку. Феномен «соціальної держави» більшою чи меншою мірою побудований в країнах Західної Європи, де центральна державна влада перебирає на себе обов'язок соціального піклування та втручається з цією метою у вільні ринкові стосунки, обмежуючи їхню «вільність», – звідти, від ідей солідаризму, від надання переваги розвитку громадянського суспільства над державним. «У сучасній Західній Європі присутність солідаристських ідей помітно в ідеології шведського соціалізму, лейбористських (трудових) та християнсько-демократичних партій» [11, 13].

Ідеї солідаризму, попри те, що сам цей термін не отримав поширення на політичних обширах України, не є чужими ані для вітчизняної теоретичної думки, ані для сучасної політичної практики. І справа не лише в тому, що, як

зазначають дослідники цього питання, класик австро-німецького солідаризму Генріх Пеш неодноразово цитував у своїх творах відомого українського економіста початку ХХ ст. Михайла Туган-Барановського, автора теорії «кооперативного соціалізму». І не в тому, що деякі концептуальні доробки видатних мислителів України – теоретиків українського націоналізму співзвучні солідаристським засадам (серед них називають теорію «класократичної трудової монархії» В. Липинського та роботу О. Бойдуника (Боярського) «Національний солідаризм», що побачила світ 1946 р.).

На думку О. Маслака, з середини 40-х до 70-х років солідаризм навіть становив офіційну ідеологію мельниківського відламку ОУН. А. Окара наводить навіть більш точне датування періоду поширення солідаристських ідей в ОУН(м) – 1947–1972 рр., заразом зараховуючи до мислителів, також близьких до цієї течії, Д. Донцова, Ю. Липу (з його роботою «Солідаризм раси»), активістів «Союзу гетьманців-державників» – соратників гетьмана Павла Скоропадського, а в подальшому – О. Ольжича, О. Телігу [10]. П. Гай-Нижник знаходить виразні солідаристські мотиви у творчості Т. Шевченка, П. Куліша, С. Подолінського, В. Вінниченка, М. Сціборського, Є. Маланюка, О. Губчака [2, 20–23]. «Солідаризм – поняття, що цілком притаманне українській політологічній традиції» – стверджує один з сучасних провідників ОУН(м) Богдан Червак [15].

Окремо слід згадати роботу етнічного українця (уродженця Львова) з Канади В.-Ю. Даниліва «Солідарність і солідаризм», що, видана на матеріалах його захищеної в Австрії докторської дисертації, стала компендіумом українських розвідок щодо солідаризму. Як лейтмотив крізь усю роботу проходить думка, що солідаризм і комунізм є дві протилежні й несумірні глобальні альтернативи сучасному капіталізму [4].

Взагалі інтерпретації солідаризму у виконанні українських мислителів мають, по-перше, виразну національну спрямованість і, по-друге, акцентування первинності морально-духовних і культурно-ціннісних засад людського співіснування, від яких соціальна політика і господарська діяльність є залежними. «Господарство, як одна із суспільних форм діяльності, мусить бути оперте на духовно-моральні засади й відповідати вимогам культури і цивілізації. Тоді і лише тоді воно виконає своє завдання» – формулює цю думку О. Бойдуник [15]. А отже, і приватна власність, коли функціонування цього інституту оперте на моральні вартості, зобов'язує. У цьому й полягає запорука суспільної гармонії і солідарності. У своєму ставленні до духовності й «вічних цінностей», у баченні суспільства і держави як цілісного організму, який тим сильніше, чим міцнішими є всі його органи, солідаризм консолідується з консерватизмом не меншою мірою, ніж з лібералізмом – за ознакою визнання легітимності суб'єктності людини-особи, а самої її – як цінності.

Недаремно до ідей співмірності особи й нації, інструментом реалізації інтересів яких є держава, до ідей домінанти розвитку громадянського суспільства над державним звертаються на початках української незалежності так звані націонал-демократи, зокрема, й перша за часом

виникнення в незалежній Україні Українська Республіканська партія («партія дисидентів»), очолювана Левком Лук'яненком (що в проголошуваних ідеологічних принципах свого функціонування тяжіла до ідей консерватизму), і Демократична партія Володимира Яворівського, і значною мірою Рух В'ячеслава Чорновола, а дещо пізніше й окремі соціал-демократичні партії (на початках нового тисячоліття солідаризм як офіційну ідеологію партії «Нова сила», створеної на ґрунті однієї з дрібних і не впливових соціал-демократичних партій України, проголосив її лідер Юрій Збітнев). У середині ж 2000-х рр. до ідей солідаризму звертається і БЮТ, що до того кваліфікувався як блок з обережно лівою орієнтацією і значним складником популізму в гаслах і діях.

Таке звернення є небезпідставним: спільне також між солідаризмом і лівими, соціал-демократичними концепціями також існує. Це, зокрема, ставлення до соціального та майнового поділу суспільства як до не нездоланої умови суспільної організації. На відміну від консервативних і ліберальних концептів, солідаризм визнає за соціально-економічною нерівністю лише роль стимулу для розвитку суспільства й особи.

Отже, ідейні засади солідаризму перетворюють його на ідеологію, суголосну багатьом політичним концепціям протилежного спрямування, кожна з яких може знайти, таким чином, можливі теоретичні й практичні точки перетину з ним. Інтерес Юлії Тимошенко до солідаристських ідей виник теж не на порожньому місці. Ще до і під час парламентських виборів 2002 р. вона активно займалася дослідженням історико-філософського, економічного, правового та політологічного змісту провідної для сучасного солідаризму ідеї справедливості. Цілком імовірно, що саме робота над цією проблематикою й визначила подальше звернення до ідей солідаризму як такого. Адже й висловлювані раніше лідером БЮТ ідеї якнайширшого залучення громадян до «розподілу влади» як запоруки реалізації справедливості у досі найвідчуженішій від них владній сфері і ідеї збільшення частки виробленої вартості, яку отримує робітник при розподілі прибутків, є вельми співзвучними солідаристським знайшли своє відображення в проголошеній в 2006 р. позиції цієї політичної сили. Цілком у дусі солідаризму перебували й здійснені напередодні парламентських виборів 2007 р. спроби практичного залучення громадян до роботи над соціальним проектом партії (засобами інтернет-спілкування) та оголошений намір реалізувати ідею «електронного уряду», за якого будь-яка соціальна, економічна чи правова новація ухвалюється лише після її прийняття громадянами, здійснюваного знову ж таки засобами сучасних технологій і інтернет-зв'язку. На жаль, функція солідаристської складової ідеології БЮТ обмежилася лише її PR-призначенням і в подальшому швидко була забута.

Головна причина прийнятності солідаристських ідей в Україні полягає, видається, не в політичній та ідеологічній його поліфонічності й варіативності. Вона – в особливостях українського менталітету з його специфічною системою цінностей, у якій особі та її неповторному внутрішньому світові (за термінологією філософів – екзистенції) надається

найвища цінність, однак умовою самоздійснення особи є її вихідна, фундаментальна належність до «найвищої корпорації» – нації. Власне, в основі окремої наукової галузі – націології, заснованої українським же філософом у діаспорі О. Бочковським, уміщено ті самі солідаристські ідеї.

Солідарність «по-українськи» – це не механічна солідарність поєднаних авторитарною чи тоталітарною владою «гвинтиків». Однак і не соціально-утилітарна солідарність, солідарність-взаємодопомога, як її здебільшого інтерпретує західноєвропейська політологічна думка. Органічна і свідомо обрана солідарність як принцип взаємин у спільноті потребує єднання на ґрунті спільних цінностей, що як цінності не раціоналізуються, а *переживаються*.

У сучасній філософській думці феномену цінностей як найглибінніших і найстабільніших конститутивних щодо людського буття в цілому й культуротворчості, зокрема, чинників надається величезне значення. Культуру визначають, – зазначає Рікмор, – «як сукупність цінностей або, якщо завгодно, – сукупність ціннісних уявлень. ...Цінності ... уміщені в життєвих переконаннях конкретних людей, це вони утворюють моральну систему і не можуть бути оскаржені особами, які мають вплив і відповідальність» [13, 325].

У добу Премодерну цінностям апріорно приписувався об'єктивний і абсолютний статус. Модерн, разом зі ствердженням пріоритету суб'єкта, приніс із собою і поширення розуміння цінностей як залежних від суб'єкта і тому відносних. Перший прорив у притаманному Модерну суб'єктивістському і релятивному тлумаченню цінностей здійснено кантівським протиставленням чистого (пізнавального) розуму практичному (вчинковому). Царина людського вчинку не корелює зі світом детермінації, вона – не лише самодетерміновувана, а й визначається не тим, що є, а тим, чого немає, чому належить бути. На відміну від емпірично природного світу, в якому «минуле визначає майбутнє», вектор моральних детермінацій прямо протилежний: від належного майбутнього до тут-і-тепер буття. Норми, якими керовано вчинок, обираються цілком вільно. І лише воля встановлює собі самообмеження, які таким чином, як категорії чи форми чуттєвого сприйняття, мають формальний характер. Таке розуміння цінностей зберігається і в Баденській школі неокантіанства – у Г. Ріккєрта й В. Віндельбанда.

Апріорний і об'єктивний статус цінностей у Віндельбанда зумовлює розгляд ним історичного процесу як процесу їх усвідомлення і втілення. На відміну від раціонально визначеного світу знання, цінності віднесено до унікальності одиничного, цінності не «існують», але «значать», надаючи включеному в певну узагальненість одиничному унікального значення. Продовжуючи цей напрям, Ріккєрт підсилює співвіднесеність цінностей зі світом культури як способу буття унікального.

Суб'єктивістське тлумачення цінностей було остаточно підірвано феноменологічною критикою емпіризму, у межах якого світ редукувався до площини фактичного. Однак накреслена Е. Гуссерлем програма («світ для

мене, – зазначав він, – не просто світ речей, але – у тій самій безпосередності – і світ цінностей, світ благ, практичний світ») [3, 67] щодо цінностей як області феноменологічної роботи ним самим практично не була виконана. Найбільшою мірою проблему цінностей з позицій ствердження їх об'єктивного існування – їхньої природи, статусу, функціонування – порушено Максом Шелером, а також (дещо раніше) Едуардом Гарманом.

Гартман згідно із засадничими положеннями своєї концепції об'єктивного існування позасвідомого (як єдності волі і ідеї-уявлення) висуває необхідність передування моральних принципів емпіричним фактам їхнього виявлення на рівні людського буття. Моральні принципи постають як принципи, за якими здійснюється взаємодія волі та ідеї, і полягають у можливості певного самообмеження життєвої стихії. У людському бутті цінності не піддаються раціоналізації і пізнанню, однак переживаються і осягаються через любов і ненависть.

У межах шелерівської концепції цінності являють собою феноменальні апріорні даності, через переживання яких екзистенція долучається до буття. Переживання цінностей – не психічний, а космічний акт, оскільки спрямований не на вітальний, а на духовний зміст людського буття і пов'язаний зі структуруванням і самообмеженням вітального первня задля піднесення його до рівня не тут-і-тепер чинного, а належного, ідеального. Цінності, таким чином, існують онтологічно і трансцендентно як абсолютні і нераціоналізовані, їхні сенси, на відміну від сенсів утилітарно-предметного світу, не пізнаються, а інтуїтивно осягаються у переживанні. У кінцевому підсумку цінності мають подвійний – трансцендентний і трансцендентальний статус, будучи змістом деяких інтенціональних актів і основою цільових зусиль. Вияви цінностей зазнають історичних трансформацій, історична зміна етносів – це, передусім, зміна структур відчуття через відкриття нових цінностей. Окреме існування в бутті ідеального шару належного і реального фактичного зумовлює те, що в кожній сфері людського вияву ці два чинники комбінуються по-різному. Філософський постмодерн безпосередньо пов'язує свідомісну апріористику з її ціннісним укоріненням, аж до висновку про те, що «наука не є ціннісно вільною» і «цінності формують природу фактів».

Цінність забезпечує бачення світу (і дію відповідно до цього бачення) з позицій належного і становить, таким чином, своєрідний генератор розщеплення, розшарування і подвоєння світу на «фактичний» (життєвий) і «належний» (сакральний), які переживаються безпосередньо. Природа цінностей як основи солідаристського єднання апелює до екзистенційно-антропологічного розуміння людини не як носія раціональності (розуму-*ratio*) та пізнавальних здібностей, а як істоти, котра гостро переживає власне унікальне існування і в цьому переживанні трансцендує до того, що вище за неї – до джерела власної цінності.

Таке розуміння людини не лише властиве українському світогляду й відбито в його духовній і культурній спадщині – воно становить осердя для української національної філософії, філософії серця. Традиція, що бере

початок від Клімента Смолятича з його пріоритетом благодатного пізнання над «приточним» (доступним для профанної аудиторії через притчі) та Іларіона з його «розумінням серцем» (XII ст.), Данила Заточника та авторів Києво-Печерського патерика (XIII ст.), продовжується через ствердження первинності духовного переживання «таїнства істини» Івана Вишенського (друга половина XVI–XVII ст.) до Григорія Сковороди (XVIII ст.) та Памфіла Юркевича (XIX ст.). У філософській творчості останніх серце є «осереддям людського в людині», єдністю почуттів, бажань, прагнень, джерелом вольового діяння і духовною субстанцією людини, «коренем і существом» (Г. Сковорода) [14], органом душевних хвилювань і переживань і центром морального життя людини, джерелом діяння (П. Юркевич). «Голова усього в людині є серце людське, – напише Сковорода, – серце є корінь життя і обитель вогню і любові» [14, 69]. Розум планує й керує, воля спрямовує, але породжує – серце, – продовжить Памфіл Юркевич [17]. А отже, людські вчинки слід оцінювати залежно від того, чи викликані вони зовнішніми умовами й думками, а чи випливають вони з безпосередніх і вільних прагнень серця. «Серце попереджає розум в пізнанні правди в хвилини великих труднощів, коли творить потяг серця як якогось морально-духовного такту», – робить висновок Памфіл Юркевич [17, 82].

Екзистенційно-антропологічна, кордоцентрична традиція української філософії продовжиться й у XX столітті – в працях філософів-«шестидесятників» (В. Шинкарука, В. Табачковського, І. Бичка тощо), у художньо-філософській, космологічній творчості Олесь Бердника.

Людина, що переживає власне буття і керується не розумом і волею, а передусім морально-ціннісним у собі, яке також переживається поза його раціоналізацією, – ось людина, яка здатна солідаризуватися з іншим через спільне переживання цінностей. І така солідаризація здійснюватиметься не стільки через механізми соціального узгодження й технологію взаємодопомоги (які самі в такому розумінні солідаризму є похідними від його ціннісної основи), скільки через будову нової онтології – антропологічної за своєю сутністю, де вповні зберігається унікальність людської особистості. Людина, якою вона постає у властиво національній українській філософії і – ширше – українській культурі, є людиною солідарною, образ такої людини – точка перетину сучасного розуміння цінностей й християнського розуміння солідаризму. А звернення до неї вітчизняних політичних сил є, таким чином, не імплементацією європейських цінностей у вітчизняний ґрунт, а черговим відкриттям співзвучності цінностей українських і європейських.

Як впливає з наведеного вище, неодномірність і поліфонічність ідей солідаризму дозволяє йому бути імплантованим у дуже різне політичне середовище. І місце його виразника на політичній шкалі країни залежить не від того, наскільки той буде «вірним» декларованим ідеям і послідовним у їх запровадженні (важко бути вірним тому, що саме по собі не є однозначним), а від того, який наголос буде у практичному здійсненні світоглядних цінностей солідаризму.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Всемирная энциклопедия: Философия / главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М. : АСТ, Минск ; Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
2. Гай-Нижник П.П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні / П.П. Гай-Нижник // Гілея. – 2011. – №44(2). – С. 5–24.
3. Гуссерль Е. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Е. Гуссерль. – М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. – 336 с.
4. Данилів В. Солідарність і солідаризм / В. Данилів, І. Андрущенко, Д. Павлюк ; пер. І. Андрущенко, Д. Павлюк. – К. : КМ. Academia, 2000. – 146 с.
5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. А.Б. Гофман. – М. : Канон, 1996. – 432 с.
6. Левицкий С.А. Основы органического мировоззрения / С.А. Левицкий // Свобода и ответственность: «Основы органического мировоззрения» и статьи о солидаризме. – М., 2003. – 464 с.
7. Лубківський І. БЮТ на перехресті: соціал-лібералізм чи солідаризм? / І. Лубківський. – Режим доступу : <http://igor111.mylivepage.com/home/index>.
8. Лубківський І. Нова ідеологія, або чи стане солідаризм основою української національної ідеї? / І. Лубківський. – Режим доступу : http://newua.org.ua/index.php?nma=catalog&fla=stat&cat_id=3&page=1&nums=119.
9. Муссолини Б. Доктрина фашизма / Б. Муссолини. – Режим доступу : www.nationalism.org/vvv/library/mussolini-doctrina.
10. Окара А. «Консервативна Революція» Юлії Тимошенко: солідаризм як бренд, утопія і технологія / А. Окара. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2006/03/14/3076250/view_print/
11. Окара А.Н. Социальная солидарность как основа нового «миростроительного проекта». Онтологические, концептуальные и политтехнологические ресурсы идеологии и политической философии солидаризма в контексте модернизации России / А.Н. Окара // Идеология и философия солидаризма : материалы науч. семинара. – Вып. №9. – М. : Научный эксперт, 2010. – С. 7–41.
12. Пушкарев Б. Российский солидаризм: вчера и сегодня / Б. Пушкарев // Посев. – 2003. – №4. – С. 18–44.
13. Рикер П. Труд и слово // П. Рикер // История и истина. – СПб. : АЛЕТЕЙЯ, 2002. – С. 234–256.
14. Сковорода Г. Начальная дверь ко христианскому добронравію. Наркисс. Разглагол о том: узнай себе / Г. Сковорода. – М. : Директ-Медиа, 2008 – 120 с.
15. Червак Б. Що таке солідаризм? / Б. Червак. – Режим доступу : <http://maidan.org.ua/static/mai/1142152433.html>.
16. Шморгун О.О. Інтелектуальні корені українського солідаризму / О. Шморгун // Перехід-IV. – 2002. – Вип. 9. – С. 32–48.
17. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия / П.Д. Юркевич // Философские произведения: приложение к ж-лу «Вопросы философии». – М., 1990. – С. 69–103.

УДК 339.924(477)

Е.Ю. Молчанова

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ У РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОСТОРИ: ПРОБЛЕМА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ

У статті піднято питання визначеності українського уряду та економіки щодо подальшого її інтеграційного розвитку. Досліджені концепції формування світової тріади та подальший їх розвиток, зокрема, формування глобального економічного простору. Проаналізовані основні напрями потоків товарів, послуг та інвестицій між Україною та інтеграційними об'єднаннями, де вона є членом, а також з ЄС. Зроблені висновки щодо інтеграції України у регіональний економічний простір.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційні об'єднання, світова тріада, товари, інвестиції, СНД, ЄС.

In the article heaved up the question of definiteness of the Ukrainian government and economy in relation to further its integration development. Conceptions of forming of world triad and their further development are studied, namely, forming of global economic space. Basic directions of streams of commodities are analysed, services and investments between Ukraine by integration associations the members of which is Ukraine, and also with EUS. Conclusions are done in relation to integration of Ukraine in regional economic space.

Keywords: integration, integration associations, world triad, commodities, investments, CIS, EU.

Актуальність. Двадцять років незалежності дали Україні як державі унікальний досвід реалізації своїх конкурентних переваг, але це виявилось недостатнім для досягнення рівня провідних країн Європи. Проте цього часу вистачило, щоб усвідомити масштаб проблем і завдань, які стоять перед країною. Перш за все Україна має визначити своє місце у контексті глобальних світових процесів. Ця позиція повинна стати домінуючою при проведенні соціальних і економічних перетворень та втілюватися через стратегію довготермінового розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з інтеграцією, посідають чільне місце серед пріоритетів української економіки, оскільки окреслюють розуміння і визначення національних інтересів країни, минуле і майбутнє нашої держави, її власне геополітичне самовизначення. Це підтверджується кількістю фундаментальних досліджень з цієї проблематики вітчизняних вчених-економістів. Серед них варто відзначити роботи І. Бураківського, В. Вергуна, А. Гальчинського, Б. Губського, Г. Климка, Д. Лук'яненка, Г. Немирі, О. Павлюка, Ю. Пахомова, В. Рокочої, А. Рум'янцева, А. Філіпенка та ін. та зарубіжних вчених, зокрема Б. Баласса, О. Бейя, А. Зуєва, Л. Мясникової, Дж. Най та ін.

Постановка завдання. Незважаючи на інтерес вчених-економістів до вивчення проблем реалізації зовнішньоекономічних пріоритетів та пов'язаних з ними процесів, поза увагою дослідників залишилося питання реалізації зовнішньоекономічних пріоритетів у регіональному просторі.

Вихідною у з'ясуванні пріоритетів зовнішньоекономічної політики має стати теза про те, що Україна не може залишатися осторонь глобального економічного розвитку, навпаки, вона повинна стати конкурентоспроможною на світових ринках товарів, праці і капіталу, інтегруватися в структури світової економіки. Від країни вимагається проведення регіональної зовнішньоекономічної політики із урахуванням національних інтересів, які б ґрунтувалася на критеріях доцільності розвитку інтеграційної діяльності.

Основний матеріал. На певному рівні розвитку інтернаціоналізація господарського життя проходить межу, за якою економічні зв'язки та взаємозалежність переходять у взаємопроникнення національних господарств, частково об'єднують окремі галузі економіки, ринки різних

країн, об'єднують або синхронізують деякі економічні процеси в міжнародному масштабі за наявності узгодженого регулювання або втручання урядів відповідних країн, оскільки таких дій потребує переплетення їх економік. Процес зближення країн, що приводить до їх подальшого росту та посилення усіх форм економічної співпраці для внутрішніх об'єктивних потреб кожної країни, інтернаціоналізації їх господарського життя, як однієї з тенденцій розвитку світової системи, називається *інтеграцією* [9, 187].

Отже, міжнародна економічна інтеграція – це процес взаємодії економік окремих країн та їх внутрішньо-економічних структур, що здійснюється з метою економічної взаємовигоди і виявляється як інтернаціоналізація виробництва.

Розвиток інтеграційних процесів у середині ХХ ст. став поштовхом до появи концепцій інтеграційного розвитку. Сучасні концепції повністю стирають межі між різними школами. Вважаємо за доцільне розглянути погляди на розвиток інтеграційних процесів провідних економістів-представників різних шкіл. Вони різняться передусім оцінками інтеграційного механізму та ґрунтуються на концепціях: ліберальній (М. Алле), неоліберальній (В. Репке, М. Алле, Б. Баласса), неокейнсіанській (Р. Купер), дирижистській (Я. Тинбергер, Р. Санвальд, І. Штолер, Р. Купер, А. Маршал, Г. Мюрдаль, Ф. Перу, Дж. Піндер, П. Стрітен, А. Філіп), корпоративізму (С. Рольф, У. Росту), структуралізму (Г. Мюрдаль), федералістській та функціоналістській (А. Спінеллі і Ж. Моне) [5, 56; 2, 7; 3, 156].

Теоретики західноєвропейської інтеграції передбачали певну стадійність в розвитку інтеграції. Класичною стала схема етапів інтеграції, запропонована Б. Баласса. Він розрізняє *п'ять форм інтеграції*: зона вільної торгівлі, митний союз, загальний ринок, економічний союз, повна економічна інтеграція [15, 124].

Однак практика розвитку західноєвропейської інтеграції внесла певні корективи до цієї концепції. З'ясувалося, що найнижчим рівнем економічної інтеграції є преференційна торгова угода, що передбачає встановлення нижчих бар'єрів у відносинах з членами угруповання, ніж у співробітництві з третіми країнами, а вищим рівнем економічної інтеграції, згідно із сучасними концепціями, є політичний союз, у рамках якого координуються не лише господарська діяльність держав-членів, але й політичні питання.

Провідні науковці світу чомусь зосередили свої дослідження на таких моментах як етапи, рівні: проф. О. Бей визначає етапи інтеграції як сучасні «форми блокування» – район вільної торгівлі, митний союз, господарська спільнота, повне економічне об'єднання або союз [1, 26]. Проф. А.С. Філіпенко розглядає вказані форми як «етапи» міжнародної економічної інтеграції [7, 216]. І.В. Бураківський ототожнює їх із «рівнями» інтеграції [3, 123], Б.В. Губський пропонує модель регіональної економічної інтеграції на макрорівні [14, 16–17]. І жоден з них не зробив акцент на існуванні нових

етапів інтеграції, зокрема, континентальній, міжконтинентальній та глобальній.

Існування континентальної інтеграції не потребує суттєвого обґрунтування, оскільки з 1994 р. вже є приклад саме такої інтеграції, зокрема, утворення Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА). Створення континентального інтеграційного об'єднання в Північній Америці не викликало суттєвих ускладнень, оскільки у середині континенту спостерігається більша однорідність географічного, економічного, політичного, етнічного характеру, яка виражається у більшій згуртованості і співпраці. Проте в Європі досягти континентальної інтеграції набагато складніше через велику кількість країн на континенті, який, в свою чергу, складається з Європи та Азії. Незважаючи на це, колишній президент ЄБРР Ж. Атталі пропонує створити континентальний «спільний ринок» з 50 держав [10, 218].

Отже, теоретичні прогнози вже мають практичне втілення. Це, у свою чергу, дає змогу зробити висновки про хід економічних процесів у майбутньому, зокрема, про глобальну економічну інтеграцію.

Ідеологічною основою такої концепції може бути теорія мондеалізму (від франц. *monde* – світ) [4, 7]. Сутність цієї теорії зводиться до неминучості світової інтеграції при переході від множинності держав до єдиного уніфікованого глобального простору. Ця ідеологія припускає злиття всіх держав та народів в єдине планетарне утворення з встановленням єдиного світового уряду, знищенням расових та культурних кордонів. Відповідно, така фундаментальна категорія світоустрою, як держава втрачає своє значення, і у майбутньому домінуючого значення набудуть взаємодоповнюючі концепції інтеграції та наступного об'єднання регіонів в єдиний міжконтинентальний блок.

Виходячи з методології міжнародної економічної інтеграції, вже у цьому столітті можливо буде створена універсальна супердержава, яка ідеологічно оснований на так званих загальнолюдських та гуманістичних цінностях. Територіальною основою такого союзу повинен стати трансконтинентальний простір, який об'єднає країни та регіони, які найбільш інтенсивно інтегруються. За критеріями Світового банку, високим індексом швидкості інтеграції характеризуються високорозвинені країни, а також країни з відносно швидким ростом. При цьому в майбутньому земля буде виступати як єдина цілісність.

Американський вчений Дж. Най вважає, що один із найпотужніших напрямів подальшого розвитку світового глобального простору об'єднає лише три економічні блоки (світова тріада): Європейський Союз, Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА) та зона Азіатсько-Тихоокеанської економічної співпраці (АТЕС) [13, 5–6].

Отже, пріоритетне значення міжнародної економічної інтеграції пов'язано з початком об'єднання множинності утворень у великі регіональні простори, які концентруються навколо найбільш економічно розвинених та політично найбільш впливових центрів світу і на основі яких буде створений

єдиний економічний та військово-політичний блок. Такими важливішими економічними просторами та відповідними інтеграційними угрупованнями стануть, як зазначалося вище, американський, європейський та тихоокеанський регіони.

Розглянемо кожен з них.

Європейський союз (ЄС) – одне з перших регіональних інтеграційних об'єднань, яке з'явилося в минулому столітті. Крім того, це було перше угруповання, яке починало розширюватися шляхом приєднання нових країн до його складу. Починаючи переговори про приєднання однієї країни, в результаті до складу ЄС входять всі країни іншого інтеграційного угруповання. Спочатку до ЄС приєдналися країни ЄАВТ, а вже в травні 2004 р. – Балтійський ринок, частково Центральноєвропейська зона вільної торгівлі (ЦЄФТА) та Організація Чорноморської економічної співпраці (ОЧЕС) [11, 103].

Приєднання зазначених вище регіональних інтеграційних об'єднань перетворить Європу на континентальний ринок і допоможе втілити в життя ідею створення пан'європейської зони вільної торгівлі і концепцію колишнього президента ЄБРР Ж. Атталі про створення континентального «спільного ринку» з 50-ти держав [11, 104].

У червні 1999 р. у Ріо-де-Жанейро на саміті ЄС – Латинська Америка прийнято рішення про створення зони вільної торгівлі у відносинах між ЄС та МЕРКОСУР – Трансатлантичну зону вільної торгівлі (ТАФТА). Це уможлиблює розвиток тіснішої міжрегіональної економічної співпраці на шляху до глобальної.

Така сама тенденція проявляється й на Американських континентах.

У Північній Америці розвиток регіоналізації ґрунтувався переважно на основі капіталу ТНК, які стали основною рушійною силою регіоналізації в цьому регіоні. Тому можна сказати, що тут спостерігається інтеграційна «ініціатива знизу». Її прояв ми бачимо у розгортанні інтеграційних процесів на мікрорівні шляхом активізації міграції капіталу та спеціалізацію і кооперацію компаній.

З утворенням НАФТА США посилила свою конкурентоспроможність на світовому ринку. Розширюючи кількість членів НАФТА та використовуючи можливість проведення активної політики в напрямі стимулювання розвитку процесів лібералізації зовнішньої торгівлі в Латинській Америці, США створюють передумови формування гігантського за обсягами ринку для американського експорту, закріплюють ринкові реформи в регіоні [8, 83].

Інтеграційні процеси в Латинській Америці почали активно розвиватися у 50–60-х рр. ХХ ст. Це зумовило створення у 60–70-х роках близько 20 регіональних угруповань:

- 1) Латиноамериканська інтеграція (ЛАІ) – у її рамках утворені Андська група, Лапландська група, Амазонський пакт;
- 2) ЛАЕС;
- 3) Карибський спільний ринок (КАРІКОМ);
- 4) Спільний ринок країн Південної Америки (МЕРКОСУР).

Яскраво простежуються тенденції до об'єднання в Латинській та центральній Америці. Так, у вересні 1992 р. угода про вільну торгівлю була підписана з п'ятьма країнами Центральної Америки: Гватемалою, Гондурасом, Сальвадором, Нікарагуа та Коста-Рікою. Зона вільної торгівлі включає 10 південноамериканських країн і Мексику. Остання дійсно може стати мостом між НАФТА та країнами Латинської Америки. Так, восени 1992 р. вони підписали договір про вільну торгівлю з країнами КАРІКОМ. МЕРКОСУР та КАРІКОМ розширили рамки своїх угод, зокрема МЕРКОСУР підписав угоду про вільну торгівлю з Чилі та Болівією, а Чилі та Канада підписали угоду про вільну торгівлю у 1996 році.

Крім того, Бразилія виступила з ініціативою створення Південноамериканської зони вільної торгівлі – САФТА, за аналогом НАФТА. Ядром нової організації має стати МЕРКОСУР. Її основна мета – інтеграція з НАФТА для створення єдиного ринку в західній півкулі. Отже, це вже є яскравим прикладом створення міжконтинентальної інтеграції. Ще одним прикладом є проект об'єднання НАФТА і КАРІКОМА.

Проте ще на початку 90-х рр. США висунули ідею створення зони вільної торгівлі Америк (ФТАА). Угода про створення на всій території Північної, Центральної та Південної Америки загальноконтинентального єдиного торгового простору була розроблена в грудні 1994 р. в Майямі на першій зустрічі лідерів 34 країн Північної та Південної Америки. На наступній зустрічі лідерів цих держав наприкінці квітня 2001 р. в Квебеці було прийнято рішення про завершення до 1 січня 2005 р. переговорів про створення Зони вільної торгівлі та ратифікувати договір до 31 грудня того ж року. Договір буде включати всі країни Американського континенту, за винятком Куби та Гвіани, яка офіційно є територією Франції.

Таким чином, Північна Америка не відстає від інтеграційних тенденцій в ЄС і прямує до утворення міжконтинентального ринку, приєднуючи до регіоналізації не лише країни, а вже й певні об'єднання. Подальший сценарій розвитку утворення панамериканської зони вільної торгівлі повинен розвиватися шляхом об'єднання всіх регіональних угруповань спочатку в Південній Америці, а потім об'єднання всіх трьох Америк. Звичайно, дрібні об'єднання зникнуть, але на їхнє місце прийде одне з більшим ринком та можливостями: з відсутністю митних бар'єрів; вільним пересуванням факторів виробництва; з можливістю підняття рівня економічного розвитку країн, що відстають від провідних сусідів; з вирішенням проблем обмежених ресурсів тощо.

Досліджуючи інтеграційні процеси у світі, не можна стверджувати, що Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР) залишиться осторонь цих процесів. Найбільш розвиненими об'єднаннями в АТР є Азіатсько-Тихоокеанське економічне співтовариство (АТЕС) та Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН).

В останнє десятиліття відбувається активний пошук різноманітних структур співробітництва на субрегіональному рівні. Цілі у держав при

цьому різні, проте спільними є прагнення скоріше перейти до реалізації конкретних проектів [10, 220]:

1) ініціатива Малайзії створити Східно-Азіатський союз (САС) або Східно-азіатську економічну групу (САЕГ) у складі Японії, АСЕАН, Тайваню, Південної Кореї, Сінгапуру, Китаю, можливо В'єтнаму та М'янми, висунута прем'єр-міністром Малайзії М. Махатхіра у 1990 р. Але ідея створення САС поки ще не дістала широкої підтримки;

2) концепція створення зони економічного співробітництва Японського моря. Так звана «зона спільного економічного розвитку», яка має охопити Китай, КНДР, Далекий Схід Росії. Мета створення цієї зони – розширення торгівлі готовою продукцією. При цьому має виконуватися схема вертикального поділу праці, яка передбачає поєднання капіталів та технологій Японії та Південної Кореї, природних ресурсів Далекого Сходу Росії та КНДР, трудових і сільськогосподарських ресурсів Китаю. Але існує чимало перешкод для успішної реалізації цього проекту: неврегульованість територіального питання між Росією та Японією, небажання Японії брати участь в інтеграційному процесі без США, нестабільність ситуації в Росії, нерозвиненість інфраструктури на Далекому Сході Росії;

3) об'єднання АТЕС з Асоціацією країн Південно-Східної Азії та створення Східноазіатської зони вільної торгівлі (ЕАФТА). До її складу, крім країн АСЕАН, повинні увійти Японія, Китай та Республіка Корея. Таким чином, ми можемо припустити, що саме утворення ЕАФТА стане тим самим блоком, який буде протистояти згаданим вище континентальним об'єднанням.

Отже, континентальна інтеграція неминуча. Це перший світовий досвід, що стане однією з головних тенденцій глобалізації на сучасному етапі. І хоча тріада ще не набула континентального масштабу, а АТЕС ще остаточно не сформований, це все одно дозволяє нам говорити про їх подальший розвиток, оскільки останнім часом склалася тенденція до формування глобальних об'єднань.

Залишається відкритим питання щодо визначеності України: напряму її інтеграції у регіональний економічний простір. У 1999 р. керівництвом країни були визначені три геополітичні інтеграційні напрями зовнішньоекономічної діяльності України, які базувалися на стратегічно магістральних векторах, що одночасно є самодостатніми і взаємозалежними [6, 501]:

- європейський вибір передбачає в перспективі входження до ЄС, сьогодні це розвиток двосторонніх економічних відносин з Німеччиною, Францією, Італією та іншими країнами і договір з ЄС про партнерство і співробітництво;
- стратегічне партнерство із США;
- стратегічне партнерство з Росією та країнами СНД, з якими Україна пов'язана багатьма аспектами – історичним, виробничою кооперацією, ввозом енергоносіїв та іншого критичного імпорту, нарешті просто відносинами між людьми тощо.

Було декілька пропозицій розширити другий вектор: поділити його на південно-східний та північно-східний; формування бігравітаційної моделі. Проте в січні 2005 р. Президент В. Ющенко скасував багатовекторність та запропонував єдиний вектор інтеграції – європейський [12, 47].

Незважаючи на це, Україна залишається членом таких інтеграційних об'єднань, як Співдружність незалежних держав (СНД), Організація держав економічного розвитку ГУАМ (ОДЕР ГУАМ), Організація Чорноморського економічного співтовариства (ОЧЕС) та Єдиного економічного простору (ЄЕП).

Дослідження об'єктивних факторів діяльності України в цих об'єднаннях дає можливість зробити певні висновки. Найбільшим торговельним партнером України протягом тривалого періоду є Росія. Країни – члени СНД на даному етапі все ще залишаються найбільшими торговими партнерами України (рис. 1).

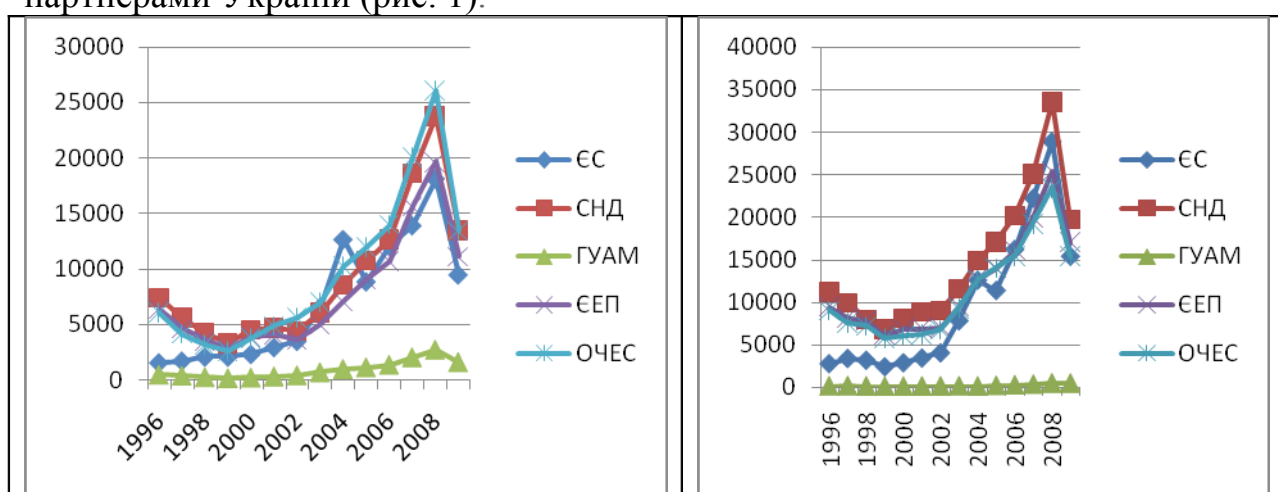

Рис. 1. Динаміка експорту-імпорту Україною товарів та послуг

(Складено автором за даними Державної служби статистики України. – www.ukrstat.gov.ua).

Як видно з рис. 1, ми маємо суттєве скорочення обсягів торгівлі товарами та послугами до 1999 р., а потім стрімке зростання обсягів торгівлі товарами та послугами з усіма торговельними партнерами, окрім 2004 р., коли відбулося «відхилення» від тренду: різке зростання експорту в країни ЄС. З 2006 р. ми маємо постійне покращення зовнішньоторговельних відносин між Україною та СНД, ГУАМ, ОЧЕС, ЄЕП і ЄС.

Суттєвих змін зазнала наша торговельна діяльність наприкінці 2008 р.: суттєве скорочення до рівня 2004–2006 рр. Можна зробити припущення, що світова фінансова криза вплинула на всі економіки і, таким чином, погіршила економічний стан країн. За умов спаду економічного розвитку країни будь-який громадянин своєї країни починає зменшувати витрати та збільшувати заощадження. Це стало результатом того, що в першу чергу зазнали зменшення обсягів реалізації продукція промислового виробництва та деякі види харчової промисловості. Відповідно почав зменшуватися обіг цих товарів.

У русі інвестиційних потоків склалася зовсім інша тенденція (рис. 2).

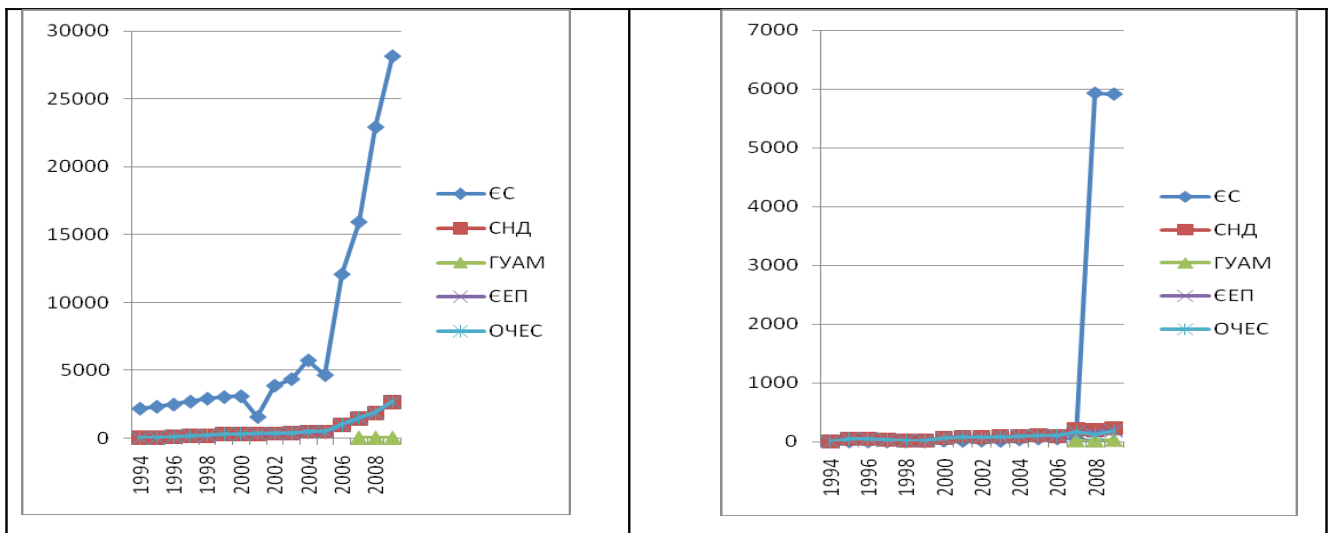

Рис. 2. Імпорт та експорт прямих іноземних інвестиції між Україною та інтеграційними об'єднаннями, млн. дол.

(Складено автором за даними Державної служби статистики України. – www.ukrstat.gov.ua).

Як видно з рис. 2, імпорт прямих іноземних інвестиції (ПІ) до 2005 р. був стабільно однаковий, проте з 2006 р. спостерігається його зростання з СНД, ОЧЕС та ЄЕП. Стабільно низький рівень залишається з ГУАМ, що підтверджує висновки про неефективність даного утворення як у торговельній, так і інвестиційній сфері. Зовсім інша ситуація склалася в залученні ПІ з країн ЄС: до 2004 р., окрім 2001 р., спостерігається стала тенденція до зростання; незначне падіння у 2005 р.; стрімке зростання з 2006 по 2009 р. Проте вже у 2011 р. можна прогнозувати скорочення надходження інвестицій з ЄС через прийняття нової інвестиційної програми щодо посилення контролю над інвестиціями: посилення інтера-інвестиційних потоків між країнами-членами.

Обсяг експорту ПІ з України звичайно менший, проте навіть у цій динаміці ми бачимо (рис. 2) стає інвестиційне співробітництво з усіма інтеграційними об'єднаннями та ЄС до 2007 р. З 2007 по 2009 р. відбувається суттєвий вплив ПІ до ЄС. Тренд перестав зростати в 2009 р., зупинившись на рівні попереднього року.

Висновки. Незважаючи на політичну зумовленість участі України в інтеграційних об'єднаннях, для України стабільно сприятливою є співпраця з ЄС (збільшення обсягів торгівлі та інвестицій) та її подальше членство в останньому. Зазвичай представники влади бачать інші можливості реалізації українського потенціалу в регіональному просторі, зокрема, Азаров ініціює приєднання України до Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану, а Тимошенко – до ЄАЕ. Проте негативна реакція з боку ЄС підтвердила неможливість інтегруватися до Митного союзу і в той же час мати поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі з ЄС. І зважаючи на те, що переговори про зону вільної торгівлі з ЄС вже перебувають на останній стадії, а про приєднання до Митного Союзу ще не починалися, стає

очевидним який напрям є більш перспективним для України. Ще одним позитивним фактором вибору на користь ЄС є те, що він формує світову тріаду, навколо якої групуються всі країни та інтеграційні об'єднання. Залишитися осторонь цих процесів просто неможливо. Таким чином, єдиним інтеграційним вектором для України є європейський.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бей О. Теоретичні підстави міжнародної інтеграції / О. Бей. – Мюнхен : Український вільний ун-т, 1985. – 80 с.
2. Бураківський І. Україна і європейська інтеграція / І. Бураківський, Г. Немиря, О. Павлюк // Політика і час. – №3–4. – 2000. – С. 5–14.
3. Бураківський І.В. Міжнародна торгівля та економічний розвиток країн з перехідною економікою / І.В. Бураківський. – К., 1998. – 204 с.
4. Гальчинський А. Європа і США – геополітичне суперництво / А. Гальчинський // Економіка України. – 2003. – №3(496). – С. 4–14.
5. Зуев А., Мясникова Л. Глобалізація: аспекти, о которых мало говорят / А. Зуев, Л. Мясникова // МЭиМО. – 2004. – №8. – С. 54–60.
6. Міжнародна економіка : підруч. / [А.П. Рум'янцев, Г.Н. Климко, В.В. Рокоча та ін.] ; за ред. А.П. Рум'янцева. – К. : Знання-Прес, 2003. – С. 447.
7. Міжнародні економічні відносини: Сучасні міжнародні економічні відносини : підруч. [для студентів економ. вузів і факультетів] / [А.С. Філіпенко, С.Я. Боринець, В.А. Вергун та ін.]. – К. : Либідь, 1992. – 255 с.
8. Молчанова Е.Ю. Економічна регіоналізація в Північній Америці / Е.Ю. Молчанова ; відп. ред. І.Ф. Радіонова ; Ін-т економіки та права «КРОК». – К., 1997. – Вип. 8. – 2003. – С. 75–85.
9. Молчанова Е.Ю. Регіоналізм як вияв глобалізації / Е.Ю. Молчанова // Україна у світовому економічному просторі. – К. : Таксон, 2000. – С. 183–198.
10. Молчанова Е.Ю. Сучасні тенденції розвитку глобальної економіки : вчені записки / Е.Ю. Молчанова ; Ін-т економіки та права «КРОК». – 2001. – Вип. 5. – С. 215–222.
11. Молчанова Е.Ю. Формування глобального економічного простору в контексті розвитку світового господарства : вчені записки / Е.Ю. Молчанова ; Ун-т економіки та права «КРОК». – 2006. – №3. – С. 99–105.
12. Молчанова Е.Ю. Цілі та пріоритети зовнішньоекономічної регіональної політики України / Е.Ю. Молчанова ; Ін-т світової економіки та міжнародних відносин НАН України. – К., 2003. – С. 45–55.
13. Най Дж. Какой мировой порядок? / Дж. Най // США: экономика, политика, идеология. – 1992. – №11. – С. 5–11.
14. Пахомов Ю.М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю.М. Пахомов, Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський. – К. : Україна, 1997. – 237 с.
15. Balassa V. The Theory of Economic Integration. – Homewood, Ill: R.D. Irwin, 1961. – 216 p.

УДК 93

О.О. Рафальський, М.Є. Горелов

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ

Стаття присвячена аналізу причин та специфіки розбудови Української козацької держави в часи Української національної революції середини XVII століття. Автори висвітлюють значення української політичної еліти в державотворчих процесах, визначають історичне місце феномену української козацької цивілізації в загальноєвропейському контексті культурно-цивілізаційного розвитку.

Ключові слова: нація, національна держава, українська козацька цивілізація, цивілізаційний розкол, європейська цивілізація.

This article analyzes the causes and specifics of Ukrainian Cossack state during the Ukrainian National Revolution of the mid 17th century. The authors point out the importance of the Ukrainian political elite in process of the state creation, define the historical site of the phenomenon of Ukrainian Cossack civilization in the European context of cultural and civilizational development.

Keywords: nation, nation state, the Ukrainian Cossack civilization, civilization split, European civilization.

У другій половині XVI – початку XVII ст. на території сучасної України, яка в той час була в складі Речі Посполитої, із загальноруської до того спільноти почала створюватись українська нація. Провідні верстви населення цього регіону все більшою мірою відчували себе не росіянами, білорусами, литовцями чи поляками, а окремою нацією – українцями. Даний етап М. Грушевський в цілому визначав так: «Історія боротьби всіх сил сусідів за українські землі і участі в цій боротьбі самого українського народу становить зміст середнього періоду нашої історії» [1, 3–4]. Та слід відзначити, що з точки зору сьогоднішньої наукової концепції термін «український» – це умовне поняття стосовно розглянутого періоду. Адже населення ще усвідомлювало себе як «руське».

Переходячи ж до розгляду конкретної історичної ситуації в цей період, треба вказати, що після загибелі Київської Русі і поступового затухання активної діяльності володарів Галицько-Волинського князівства основне протистояння відбувалося між Золотою Ордою та Великим князівством Литовським.

Перша з них була західною частиною «Рах Mongolica». Вона займала певну цивілізаційну нішу в історичному розвитку Євразії і на кінець XIII ст. оформилась у вигляді степової імперії з цілим рядом особливостей – етнічних, господарчих, культурних, політичних, ідеологічних. Тому є всі підстави говорити про неї як про особливу цивілізаційну модель [2]. В другій з названих структур дев'ять десятих території становили колишні землі Київської Русі. Політика великих литовських князів по відношенню до них визначалась тим, що тривалий час у складі нової держави зберігалась автономія давньоруських земель [3].

Велике князівство Литовське було економічно й політично, культурно й етнічно неоднорідним державним утворенням. Тому ще в першій половині XIV ст. князь Гедимін називав себе «королем литвинів і руських», або ж «литвинів і багатьох руських». Його нащадки також підкреслювали свої верховні права на землі Русі, іменуючи себе «князями литовськими і руськими» або «вотчичами руськими».

Перебування частини східнослов'янських земель у складі Литовської держави сприяло посиленню різноманітних зв'язків між її населенням і мало великий вплив на соціально-економічний та культурний розвиток власне литовських земель. Виявленням синтезу суспільних відносин було визнання

литовською феодальною елітою широких імунітетних прав за боярством східнослов'янських земель і відмова від суттєвого перерозподілу їхньої феодальної власності, з одного боку. А з другого – запозичення литовськими феодалами на Русі для будівництва своєї держави недостатніх для неї елементів правового й політичного устрою, в тому числі й офіційного діловодства, яке, починаючи з середини XIV ст., велося давньоруською мовою. У результаті синтезу суспільних відносин ранньофеодальна Литовська держава перетворилася в середині XIV ст. на Велике князівство Литовське, Руське й Жемайтійське, вступивши в стадію розвиненого феодалізму з присутніми йому ознаками політичної децентралізації [4, 92–93].

Із включенням більшої частини Південно-Західної Русі до складу Великого князівства Литовського в її значних територіально-політичних феодальних об'єднаннях-землях – Київській, Волинській, Чернігівській та деяких інших – місце давньоруських удільних князів Рюриковичів зайняли представники литовської великокнязівської династії, сини й онуки Гедиміна. На службі в них перебували нечисленні представники родів давньоруських зверхників і представники ординської знаті, які осіли на Русі.

Залежно від титулованої знаті перебував найбільш численний і соціально неоднорідний прошарок феодалів – боярство. Його верхівку становило велике боярство (пани, магнати), які володіли спадковими землями (отчинами). Основна маса боярства – середні та дрібні землевласники – служили у князів та магнатів, за що отримували нагороду – землі в умовне володіння. В документальних джерелах цей прошарок відомий під назвою «землян» (землян), а з оформленням його станових прав – шляхти. До привілейованих верств належало і вище духовенство та міська верхівка. Саме ці місцеві прошарки титулованої знаті й великого боярства виступають протягом XIV–XV ст. як охоронці «старини» [4, 80–81].

Але ця система поступово модифікувалася і на перше місце виходила шляхта. Висхідним пунктом, з якого на зламі XIV–XV ст. почався відлік історії українських привілейованих станів, на думку Н. Яковенко, слід вважати різке збільшення кількості нижчих прошарків – воїнів-землевласників, що вкупі з політичними змінами стало підставою для модифікації феодальної ієрархії. Шляхта України-Руси як цілісне соціальне явище була об'єднана: а) матеріальною основою свого буття – феодальним землеволодінням; б) політичною зверхністю над іншими станами, що забезпечувалася відповідним юридично-правовим статусом; в) спільними елементами соціальної психології, яка спиралася на усвідомлення власної винятковості [5].

Та історична ситуація знову складалася не на користь східних слов'ян. У зв'язку з укладеною в 1385 р. Кревською унією, згідно з якою передбачались включення Великого князівства Литовського до складу Польської держави і перехід всього населення у католицтво. М. Грушевський означив цю подію як висхідну точку в процесі інкорпорації Польщею українських земель [1, 138].

Водночас це був лише початковий етап складного й неоднозначного процесу. Він завершився в 1569 р. укладенням Люблінської унії, згідно з якою Польща й Литва об'єднувались в «єдину спільну Річ Посполиту». Доля українських земель була вирішена: спочатку до Польщі були приєднані західні, а потім і східні території. Одночасно з'явилась і теорія про те, що вся Русь здавна підлягала польським королям – внаслідок добровільного визнання їхньої влади, завоювання або успадкування. Ці твердження перегукувались із загальноруськими претензіями московських володарів, які вважали ці обшири своїми, і в першу чергу Київ.

Відносно легкому проведенню приєднання до Польщі сприяла і байдужість української еліти, котра дбала передусім про свої станові інтереси, не дуже замислюючись над тим, з яких саме «певних причин» її було «прилучено до Коруни». Вимоги, висунуті шляхтою на Люблінському сеймі, були мінімальними (збереження всіх існуючих привілеїв, свободи віросповідання, руської мови в офіційному діловодстві), а їх реалізація вичерпала політичний потенціал української еліти. Але були й інші чинники. Це був час прогресуючого занепаду Литовської держави, що й ставило шляхту українських земель перед необхідністю вибору між ягеллонською Польщею та московською Руссю. Польща була країною з досить прогресивним конституційним устроєм, обмеженим королівською владою, гарантованими політичними свободами та становими привілеями, відносною релігійною толерантністю, самобутньою ренесансною культурою, що не могло не приваблювати українську еліту.

Та цими світськими змінами справа не скінчилася: після Берестейської 1569 р. церковної унії відбулося і злиття церков. Ось основні її положення:

- форми таїнств, обрядів і свят Руської церкви залишаються незмінними;
- кандидати на вищі духовні посади обираються, згідно з традицією, духовними особами лише з-поміж людей руської і грецької нації;
- владик посвячує митрополит, а митрополита – владика, однак підтвердження він мусить дістати від Папи Римського, як раніше діставав від константинопольського патріарха;
- владика отримують обов'язкові місця в польському сенаті нарівні з католицькими єпископами;
- усі монастирі, церкви і церковні братства перебувають під контролем владик без втручання світських осіб;
- людей грецького обряду забороняється вихрещувати в латинство;
- допускаються змішані шлюби без переходу одного з подружжя до віри іншого;
- руська церква нарівні з римською може закладати школи та семінарії грецької і слов'янської мови, а також влаштовувати друкарні під контролем церковних влад;
- юрисдикція патріархату східної церкви на території Русі втрачає чинність.

Це призвело до глибокого цивілізаційного розколу тогочасного суспільства замість того, щоб, як вважав король Сигізмунд III, «зберегти і укріпити» єдність Речі Посполитої. Спалахнула інтенсивна полеміка між православними та уніатами, в якій обидві сторони гаряче обстоювали власне бачення подій 1569 р. Ця полеміка, що тривала кілька десятиліть, не тільки не пом'якшила гостроти міжконфесійних суперечностей, а й поглибила спричинену ними суспільну конфронтацію. Офіційні кола Речі Посполитої категорично відмовляли православній церкві в праві на існування, що за умов тотожності православ'я та «руськості» сприймалося широким загалом як політика, спрямована на те, «аби русі не було на Русі» [6].

Все це призвело і до певної зміни ментальності (тобто комплексу уявлень про навколишній світ) української еліти: «...власне тут ми вперше можемо говорити про зародження феномену роздвоєння свідомості, характерного для представників руської шляхти. Імовірно саме впродовж першої половини середини XVI ст. виокремлюється специфічний стереотип такої людини – *gente Ruthenus natione Polonus* [руського племені польської нації], як називав себе видатний тогочасний публіцист з-під Перемишля Станіслав Орховський-Роксолан (1513–1566), вихованець університетів Кракова, Відня, Віттенберга, Падуї і Болоньї, багаторічний мешканець Венеції, Лейдена і Рима, визнаний речник абсолютизованої ідеї золотих вольностей шляхти. Спираючись на ренесансну ідею політичного патріотизму як синтезу рідної землі з особою володаря і спільнотою, в якій живе індивід, цей стереотип об'єднав усвідомлення свого руського походження з відчуттям належності до польської політичної нації, тобто політичного народу тієї держави, активними членами якої почала відчувати себе руська шляхта. Конфлікт роздвоєних лояльностей, де громадянський обов'язок вступив у протиріччя з любов'ю до «милої Русі й старожитного нашого народу руського», пояснить поведінку багатьох шляхтичів-русинів згодом, в добу Хмельниччини, коли *gente Rutheni natione Poloni* роздвоювалися між своїми двома душами, марно сподіваючись зліпити докупи антагоністичні половини розламаного війною польсько-руського світу» [7].

Але, як би там не було: «Люблінська унія, усуваючи з українських земель литовську владу, знищила також рештки українських державних традицій, що заховалися під формами автономії у Великому князівстві Литовському. В подальшому національно-політичне життя України не зв'язувалось уже з державою, а мусило творити собі нові організаційні форми. Весь розвиток життя ішов під важким наступом Польщі. Західний кордон, що в князівській епосі мав другорядне значення, тепер став головним бойовим фронтом. Українському народові загрожувало повне національне знищення. Тому всю народну енергію довелося скерувати на те, щоб не дати себе знищити чужій силі. Національна організація набрала значною мірою оборонного характеру. Тільки по тому, як уже забезпечено було основи існування, міг прийти нормальний розвиток життя...

Разом з магнатами сунула в Україну дрібна польська шляхта, голодна і незаможна, що при панах і собі сподівалася доробитися маєтків і багатства. Такі чужосторонні заїди ставали у панів за слуг, економів, орендарів, старшин у магнатських військових частинах тощо і разом із своїми покровителями визискували місцеве населення. При магнатах наживу для себе знайшли також жиди, що були панськими агентами й факторами, брали в оренду корчми, млини, мита, посередничали в торгівлі і проводили всілякі спекуляції» [8, 129–130].

І. Крип'якевич вказував, що завоювання українських земель польськими впливами йшло спершу по лінії колонізації та економічного використання природних ресурсів, але без наміченого докладного плану. Але пізніше, коли польське панство закріпилося на українських землях, створилась одна суцільна система експлуатації, а економічні й культурні процеси в'язалися в одне. Магнати і шляхта разом з польським духовенством і, в першу чергу, єзуїтами, намагалися розкласти місцеву еліту – денаціоналізувати й спольщити панів, ослабити міщанство, розбити організацію православної церкви. Ця деструктивна робота мала передати в руки переможців усі економічні багатства України – землю, промисловість, торгівлю, а разом із тим політичні й культурні впливи. Все, що йшло по лінії шляхетсько-католицької політики, мало допомогу і протекцію від держави, будь-який опір і протест мав бути знищений і пригнічений [8, 131].

Зусилля української шляхти поліпшити ситуацію шляхом висунення вимог на сеймових засіданнях не мали помітного успіху. З часом опозиційність шляхти стала слабшати, а значна її частина була просто ополячена. Повинна була з'явитись нова сила, яка б встала на чолі тогочасного суспільства. І вона з'явилась. То було козацтво. Грунтуючись на глибоких історичних традиціях, воно відродило перерваний державотворчий цивілізаційний процес. Вагомим був і внесок у розвиток матеріальної культури та духовного життя народу. Зрештою з середини XVII ст. козацтво почало репрезентувати перед світом український етнос, а українці дістали назву «козацького народу».

Історичні джерела свідчать про появу українського козацтва в другій половині XV ст. на розлогих просторах так званого «Великого кордону», який протягом тривалого часу розмежовував європейський та азійський світи. Звідси цілком закономірним було існування типологічно схожих явищ – гайдуків у Болгарії та Волощині, секеїв в Угорщині й Трансільванії, граничарів та ускоків у південних слов'ян, татарських козаків у Кримському ханаті, донського козацтва в Московії. Причини походження цих вільних громад відповідно позначилися на багатьох рисах їхнього внутрішнього устрою, соціальному становищі, формах і методах діяльності, стосунках із владою та суспільних функціях. Однак подібність українського козацтва до аналогічних прикордонних утворень не знімає питання про його особливість та унікальність щодо місця й ролі у вітчизняній історії. Адже, зародившись на прикордонні, козацтво за порівняно незначний проміжок часу – протягом двох століть – не лише зросло кількісно і стало ваговою військовою силою,

поширило свій вплив на більшу частину українських земель, а й піднеслося до усвідомлення та відстоювання загальнонаціональних інтересів [9].

Попервах козаки діяли в контактах з польськими зверхниками, що, зокрема, знайшло відображення у політиці короля Стефана Баторія, який з-поміж козаків виокремив шість тисяч найкращих воїнів, поділив їх на шість полків, призначив гетьмана, дав клейноди і печатку, наставив полковників, обозних, суддів та сотників і наказав стерегти татарське прикордоння, а за це надав козакам платню, місто Чигирин як їх резиденцію і Трахтемирів, де доживали віку старі й немічні воїни.

На думку Н. Яковенко, найпереконливіше козаки довели свою потрібність Речі Посполитій у Хотинській війні 1621 р., коли у відповідь на безперервну козацьку «партизанщину» та польські втручання в молдавські справи, турецька армія під проводом самого султана Османа III рушила на завоювання неспокійного сусіда. Армія, що складалась зі 150-тисячного регулярного війська, не рахуючи татарської кінноти та допоміжних підрозділів, перейшла Дунай. Король і султан зійшлися під Хотином, де туркам протистояло 35 тисяч поляків. В останню мить до коронних формувань приєдналося 41,5 тисячі козаків на чолі з Петром Конашевичем-Сагайдачним. Цікаво відзначити, що напередодні походу султан заслав до нього своїх агентів, намовляючи до союзництва і обіцяючи опіку автономній козацькій окрузі зі столицею в Києві або Кам'янці-Подільському. Бої під Хотинською фортецею тривали близько місяця, а основний удар прийняли на себе якраз козацькі загони. З Туреччиною був укладений мир, а Хотинська війна стала апогеєм козацької слави в Речі Посполитій.

Братерство зброї, яке об'єднало козаків з польськими вояками в боротьбі проти спільного ворога, протрималося недовго. Смерть непересічного гетьмана від рани, яку він отримав під час вищезгаданої битви, прискорила новий спалах ворожості. Польська сторона не відчула, що козацтво – це вже міцна, нова і здорова сила. Проаналізувати і скоригувати в потрібне русло свою політику було необхідно хоча б після козацького звернення до Варшави у 1625 р., в якому вимагалось: «Обеспечить древнюю православную веру, удалить униатов от церквей и церковных имений, признать законными духовных, посвященных иерусалимским патриархом, и уничтожить изданные им во вред универсалы. Позволить казакам проживать спокойно во всех коронных и дедовских имениях киевского воеводства, уничтожить все стеснительные против них постановления (следовательно, позволить полное расширение казачества и возможность всему народу в киевском воеводстве перейти в казачество, а также переходить туда из других воеводств жителям). Позволить казакам судиться самим между собой, не завися ни от каких других урядов, а в случае тяжбы с мещанами – выбирать поровну судей от мещанского уряда и от казаков. Позволить казакам передавать свое имущество кровным или кому захотят по завещанию, а не отдавать их уряду, как хотело правительство. Позволить им беспрепятственно ходить на рыбные и звериные промыслы (а следовательно, и в Сечь, откуда они могли совершать морские походы). Позволить им

вступать на службу иностранных государей, повисить им жалованье, не допускать жолнеров на квартиры в киевском воеводстве, не давать кадуков по войсковым товарищам, то есть в случае преступления не раздавать имущество другим лицам, мимо наследства, дать привилегию на братство, основанное в Киеве, и на школы для обучения юношества» [10]. Це зовсім не схоже на слізні й покірні прохання, з якими представники шляхти звертались часто до сеймів. Це – вимога впевнених у собі й у своїх можливостях людей.

Але накопиченням військового потенціалу справа не обмежилась. Відбувалося духовне відродження, про що можна говорити, спираючись на наступні факти. В середині 70-х років XVI ст. довкола князя К. Острозького склався інтелектуальний осередок, котрий протистояв католицькій експансії. Тут з'являється потужний науково-видавничий заклад. Зокрема, була надрукована Біблія російським емігрантом Іваном Федоровим-Москвитиним, котра з поліграфічного боку є визначним шедевром слов'янського книгодрукування, а текстологічно і донині вважається канонічною. Але цікавий в контексті даної праці інший факт, пов'язаний з діяльністю Острозької академії: тут була вперше висунута ідея перенести центр Константинопольського патріархату на територію України зі столицею в княжому Острозі (дещо пізніше обговорювався й інший варіант – зробити столицею патріархату Київ, найдавніший релігійний осередок усієї Русі).

Інший, ще більш відомий інтелектуальний осередок – це створений у 1632 р. П. Могилою на основі Київського Богоявленського братства колегіум (Києво-Могилянський). З його виникненням за Києвом остаточно закріпилася роль провідного цивілізаційного осередка національної культури, де гартувалися найкращі інтелектуальні сили тогочасного суспільства. В часи створення самого братства до нього записався і гетьман П. Сагайдачний з усім своїм військом. Останній факт переконливо промовляв до сучасника: вписавшись до братства, Військо Запорозьке отримувало формальне право здійснювати опіку над ним. Тож світська і духовна еліти пішли на активне зближення. На очах мінявся лідер нації: на зміну старій аристократії козацька старшина зробила перший крок до політичного лідерства. В цьому порухові молоду політичну еліту підтримала і православна церква [11].

Французький військовий інженер Гійом Левассер де Боплан, який упродовж 17-ти років служив в коронному війську в Україні і покинув її якраз напередодні Визвольної війни, відзначав у своїй відомій праці, що: «... край є незборним захистом проти могутності турків та жорстокості татар, міцною перепоною, здатною зупинити їхні згубні і часті набіги, і вороги ці бувають дуже здивовані, зустрічаючи у провінції, яка [раніше] служила для них місцем переходу до завоювань, неспростовне свідчення своєї ганьби і свого занепаду» [12]. Це теж вказує на поступове посилення українського потенціалу навіть в часи жорстокого польського пригноблення. Як мовиться: «Вода просто так на пару не перетворюється». Тож успіх Б. Хмельницького спирався на потенціал народу, що накопичувався в більш ранній період, коли цивілізаційні процеси притихли, але не перервалися. Вони своєрідно

еволюціонували в структурах інших держав – спочатку Великого князівства Литовського, а потім Речі Посполитої. Цьому також сприяла й українська історична пам'ять.

Як відзначав В. Липинський: «Подібно як шляхта польська створила поняття державності польської і нації польської, козаччина українська створила поняття державності й нації української. І навіть географічно-провінціальна назва козацької території – воєводств Київського, Чернігівського і Брацлавського – стає назвою національної території і назвою нації. З того часу терміни «Україна» і «український», що власне тільки цю землю козацьку зразу означали, починають витіснити старі терміни «Русь» і «руський», їх національне значення собою замінюючи» [13].

З часом саме Запорозька Січ (Кіш), котра становила собою федерацію незалежних курінних одиниць, об'єднаних військовою юрисдикцією, виступала політично-державною одиницею у формі демократичної республіки. Оскільки її зародження й розвиток відбувалися в епіцентрі Великого кордону – рубежу між європейським і неєвропейським світами – охопленого полум'ям боротьби з татарсько-турецькими завойовниками, однією з найхарактерніших рис молоді державності стає мілітарність, що пронизувала різні сторони її життя. У силу цього вона часто називалась Військом Запорозьким.

На початковому етапі Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького Запорожжя продовжувало відігравати провідну політичну роль. Саме тут створюється ядро армії, обирається сам гетьман і формується ідея державно-територіальної автономії козацької України, що пізніше лягла в основу політики українського уряду. Однак після перемог під Жовтими Водами і Корсунем, коли повстання швидко переросло в національно-визвольну війну, воно втрачає її. По-перше, тому, що слабозаселена територія Запорожжя, господарство якого продовжувало носити здобичницький характер й ґрунтувалося не на приватній, а на спілковій (курінній) власності, не могло стати ядром національної держави. По-друге, політика Б. Хмельницького та його соратників визначалася не лише інтересами запорожців, а всього козацького стану, абсолютна більшість якого проживала на території городової України.

Саме регіон Середньої Наддніпряниці в першій половині XVII ст. стає територіальним ядром формування національної держави, основу якої становили інституції, перенесені із Запорозької Січі. Розвиваються козацьке самоуправління, судочинство, військова організація тощо, внаслідок чого влада Речі Посполитої в краї починає набувати все більше номінального характеру. Одночасно йшло неухильне розширення території козацької України, де запроваджувались нові порядки. Поряд з іншими державними інституціями в межах відповідної території українських земель формувалася й власний адміністративний устрій. Враховуючи важливу роль мілітарного фактора в житті козацтва, саме традиційний полково-сотенний принцип і ліг в його основу.

Причини феномену надзвичайно швидкого творення національної держави В. Смолій і В. Степанков вбачають в наступному. Насамперед цей процес відбувався не на порожньому місці, а на основі державних інституцій. Слід враховувати також тісний зв'язок національно-визвольної та соціальної боротьби. Остання переросла в Селянську війну, що охопила всі українські землі. Її розвиток сприяв оформленню радикальної фракції козацької старшини, яку очолив полковник М. Кривоніс, що підтримувала вимогу трудящих про повну ліквідацію шляхетства. Генератором соціальної активності селянства виступав козацький ідеал. У його свідомості закріпилося стереотипне уявлення про козака як людину вільну від будь-яких обов'язків перед паном і державою (крім військового) і яка одночасно має особливий імунітет (особиста свобода, право володіння землею, своя юрисдикція тощо). Саме тому, що боротьба за здобуття козацького імунітету стала загальноукраїнським явищем, селяни і міщани масово «покозачувалися», створювали сотні загонів, які розправлялися зі шляхтою, громили її садиби і замки, захоплювали землі й угіддя. Водночас козацький ідеал послужив життєздатним матеріалом для вивершення будови національної держави. Адже запроваджені «козацький присуд» і «козацькі порядки» означали не що інше, як створення власних органів управління, що лягли в основу нових адміністративних структур. Сприяла цьому політика уряду Б. Хмельницького на царині організації державного апарату з його законодавчими, виконавчими і судовими функціями.

Протягом другої половини 1649–1650 рр. завершився в цілому процес творення головних інституцій Української держави, як спадкоємниці Київської Русі, що було найбільшим політичним досягненням українського народу по кількох віків національного занепаду. Старшинська рада перетворилася на головний орган влади. До її компетенції входило розв'язання основних законодавчих, адміністративних, економічних, військових та дипломатичних справ. Державний апарат очолив гетьман, який скликав раду і відіграв важливу роль у прийнятті нею рішень та їх наступному виконанні. Він очолював адміністрацію, відав фінансами, керував військом і регулював дипломатичні стосунки з іноземними країнами.

Разом із тим відсутність зафіксованих у правних актах повноважень ради й гетьмана сприяла появі двох тенденцій: перетворення держави в олігархічну республіку чи встановлення монархічної влади в особі спадкоємного гетьманату. Боротьба цих тенденцій несла загрозу втягнення суспільства у вир жорстокої політичної боротьби з усіма трагічними в таких випадках для України наслідками. Керівні військово-адміністративні посади займала генеральна старшина. На території полків влада була в руках полковників, сотників, отаманів. На місці станово-шляхетської системи земельних городських і підкоморських судів виросла мережа нових козацьких судів: генерального, полкових і сотенних. Місце ліквідованого домініального (за винятком монастирського) судівництва займали сільські суди. Незмінним залишалось лише міське судочинство. На жаль, визначилась негативна тенденція поєднання судової й адміністративної влади, що

заборонялося Литовським статутом попередніх часів [14]. При цьому слід відзначити, що початок процесу державотворення в цілому збігся з часом формування національної території українців, що найбільш активно проходив приблизно з кінця XVII по кінець XVIII ст.

Рубіжною віхою на шляху еволюції Запорозької Січі та її органів влади (як і на інших українських теренах) стали події середини XVII ст. Тоді творилася нова держава з демократичною республіканською формою правління, органами законодавчої та виконавчої влади, які мали яскраво виражені національні риси. Конституювання всіх органів управління відбувалося протягом кількох років у ході безперервних воєнних дій та наростання загрози з боку ворожих сил. І все-таки козацька республіка вижила. Життєздатність та великі потенційні можливості нової держави пояснює насамперед той факт, що вона творилася в надрах народу і самим народом.

Своїм демократичним способом життя зі специфічними народними традиціями, моральними й правовими нормами та принципами, з відповідними державними і духовними інституціями Козацька республіка справляла значний прогресивний вплив не лише на співвітчизників, а й на загальноєвропейський розвиток.

Та передусім козацтво назавжди увійшло у свідомість українського народу як унікальний соціальний феномен і символ його прагнення до свободи, демократії й національної незалежності, забезпечило появу в ній нових стереотипів мислення. Ототожнення в очах зовнішнього світу термінів “українець” і “козак” також свідчило про велику репрезентативну роль останнього в історії України та українського соціуму. Не випадково вже сам спосіб життя козацтва з його прагненням до демократичних вольностей і своєї національної та соціальної незалежності найбільше лякав російський царизм та його імперсько-державні органи. В період від Петра I до Катерини II було зроблено все для того, щоб роз’єднати і задушити козацтво та Гетьманщину як соціально-державницькі структури й опору непокори царизму, а офіційні великодержавницька російська і радянська історіографії були далекими від об’єктивної реконструкції подій і явищ, пов’язаних з історією українського козацтва.

І все ж, політичний спадок козацтва, набутий ним досвід боротьби за національне визволення не канули в небуття із згасанням в Україні державотворчих процесів. Вони своєрідно трансформувалися в суспільній думці XVIII–XIX ст., набули нової якості в державницьких змаганнях українців новітнього часу [15].

На закінчення можна сміливо констатувати, що українська козацька цивілізація, пройшовши складний і досить драматичний шлях свого розвитку, зайняла достойне місце серед аналогічних утворень тих часів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IV / М. Грушевський. – К., 1993.
2. Крамаровский М. Великая Орда Златая / М. Крамаровский // Родина. Средневековая

Русь. Часть первая. – 2003. – № 11. – С. 66. 3. Дворниченко А. «Мы старины не рухаем...» / А. Дворниченко // Родина. Средневековая Русь. Часть первая. – 2003. – № 11. – С. 55. 4. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Ф.М. Шабульдо. – К., 1987. – С. 92–93. 5. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н.М. Яковенко. – К., 1993. – С. 6, 34. 6. Історія України. – К., 2002. – С. 80–83. 7. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – К., 1997. – С. 81. 8. Крип'якевич І.П. Історія України / І.П. Крип'якевич. – Л., 1990. 9. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV-середина XVII ст. / В. Щербак. – К., 2000. – С. 5–6. 10. Костомаров Н.И. Богдан Хмельницький / Н.И. Костомаров. – К., 2004. – С. 52–53. 11. Яковенко Н. Нарис історії України... / Н. Яковенко. – С. 126, 142, 163. 12. Гійом Левассер де Боплан. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. – К., 1990. – С. 23. 13. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659 / В. Липинський. – К., 1997. – С. 59–60. 14. Смолій В. Правобережна Україна у другій половині XVII–XVIII ст.: проблема державотворення / В. Смолій, В. Степанков. – К., 1993. – С. 4–8, 15–16. 15. Історія українського козацтва. Нариси в двох томах. Т. I. – К., 2006. – С. 9–15.

УДК 339.924(477)

С.І. Ткаленко

СТРАТЕГІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ

Досліджується стратегічний розвиток України в умовах глобалізованого світу. Акцентується увага на стратегії України та фундаменти її стратегічного розвитку. Відмічається, що в рамках європейського інтеграційного вектора Україна зможе досягти відповідного рівня економічного зростання держави, підвищити соціально-економічне становище населення. Зазначається, що стратегія України має дотримуватися свідомому культурно-цивілізаційному її вибору, і саме європейська інтеграція є головним та незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України.

Ключові слова: *глобалізація, стратегічний розвиток, європейська цивілізація, інтеграція і дезинтеграція, євроінтеграція.*

We investigate the strategic development of Ukraine in the conditions of the global world. Attention is accented on strategy of Ukraine and foundation of its strategic development. Within the framework of the European integration vector Ukraine can attain the conformable level of the economy growing and promote socio-economic position of population. Examined also, that strategy of Ukraine must follow in a civilized manner-civilization its conscious choice, and exactly European integration is main and unchanging foreign-policy priority of Ukraine.

Keywords: *globalization, strategic development, European civilization, integration and disintegration, European integration.*

Постановка проблеми. Початок XXI століття характеризується глобалізацією – новим явищем в розвитку людства, його економічних, громадських і політичних структурах. Глобалізація – це виникнення єдиного економічного простору в загальносвітовому (планетарному) масштабі. Саме вона віддзеркалює нову реальність зростання глобальної взаємозалежності, і великою мірою зумовлена новими комунікаційними технологіями (тут

національні кордони не є реальною перешкодою для вільної торгівлі і руху капіталу). У цьому сенсі глобалізація і стала прославляти нову славу епоху. Але часто усі забувають той факт, що «світ перед 1914 роком був принаймні так само вільним від торгових і фінансових бар'єрів та ще більш відкритим для міграції» [2, 127].

Зазначимо, що сьогодні глобалізація виступає невід'ємним атрибутом сучасного розвитку. Саме тенденція до глобалізації визначає геополітичну спрямованість сучасного цивілізаційного процесу і відкриває перед будь-яким суспільством величезні можливості в розширенні обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом. Глобалізація є об'єктивним процесом, який несе в собі як переваги, так і недоліки, що все більше розмежовує країни за рівнем економічного розвитку на центр та периферію. Скористатися такими можливостями має кожна держава світу, обираючи собі власний шлях стратегічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем щодо місця України в європейському цивілізаційному просторі, співпраці України та ЄС займаються багато фахівців і науковців, серед яких варто відзначити роботи А. Гальчинського, М. Кордона, Д. Лук'яненка, В. Чужикова, О. Шниркова, В. Юхименка та інших.

Метою статті є дослідження стратегічного розвитку України в умовах глобалізації світової економіки в напрямі євроінтеграції, що прискорить економічне зростання держави.

Виклад основного матеріалу. Сьогоднішній світ в умовах глобалізації, з одного боку, характеризується великими темпами зростання нерівності між країнами, що призводить до їх розмежування на країни «золотого мільярду» і країни «периферії», якщо користуватися термінологією американського вченого І. Валлерстайна [3]. З другого – світ характеризується інтеграційними і дезінтеграційними процесами. Як зазначає англійський соціолог польського походження Зігмунт Бауман, глобалізація «роз'єднує не менше, ніж об'єднує, вона роз'єднує об'єднуючи – розколи відбуваються з тих самих причин, що й зростання одноманітності світу. Паралельно до того процесу планетарного масштабу, який виник у бізнесі, фінансах, торгівлі й потоках інформації, відбувається процес «локалізації», закріплення простору» [1, 6].

Дослідники відзначають, що у сучасному світі інтеграція та дезінтеграція розвиваються асинхронно, як два різноспрямовані процеси. При цьому дезінтеграційні явища і процеси можуть мати не тільки локальний характер, але і глобальний. Інтеграція та дезінтеграція є об'єктивними взаємопов'язаними процесами. Більше того, можна зазначити, що дезінтеграція формує передумови інтеграції на нових кількісних та якісних засадах.

Таким чином, для усіх країн світу сьогодні характерні тенденції інтеграції, дезінтеграції або в деяких випадках реінтеграції. Україна як самостійна, незалежна і суверенна держава не може перебувати осторонь цих процесів. З моменту здобуття незалежності Україна увійшла у світове

товариство і перед нею постала мета розробити й реалізувати самостійну стратегію економічного розвитку. Стратегія повинна прокласти шлях до перетворення України на економічно розвинуту країну, яка стане конкурентоспроможною, буде здатна забезпечити свою оборонну міць і високий рівень життя населення. З того часу минуло два десятиліття. Умови розвитку України, як внутрішні, так і зовнішні, змінювалися, відповідно змінювалася стратегічна політика, механізм її здійснення. Проте головна стратегічна мета залишилася незмінною.

Метою стратегії України є інтегрування її у світовий економічний простір. Досягнення цієї мети сприятиме прогресу країни і перш за все економічному. Основою стратегічного розвитку України на сьогоднішній день є створення реальних передумов для вирішення основного геополітичного завдання України – вступу до ЄС.

З нашої точки зору, саме в рамках інтеграційних угруповань і за умов досягнення національних інтересів та використання конкурентних переваг Україна може прискорити своє економічне зростання, підвищити соціально-економічне становище населення та здійснити інтеграцію в глобальну економічну систему. У наш час в умовах зростання глобальної взаємозалежності країн (людства) уся зовнішньополітична діяльність держав виражається насамперед у прагненні відстоювати свої національні інтереси (дійсні чи надумані). При цьому національний інтерес є усвідомленням і відображенням державних потреб, які відстоюються лідерами даної держави. Тому фактично під національним інтересом треба розуміти національно-державний інтерес. Національна ідея, національні інтереси є спільною ознакою всіх розвинених країн, вони є рушійною силою і найсильнішим фактором мобілізації суспільства, основою консенсусу, засобом реалізації його потенціалу. Маючи величезний потенціал, Україна повинна відстоювати свій національний інтерес, інтегруючись у світовий простір.

Наша держава має всі можливості, щоб використати регіоналізацію на свою користь, але цьому заважають об'єктивні і суб'єктивні фактори, які гальмують процес інтеграції України до світового простору, а саме [6, 17]:

- певна політична нестабільність, відсутність чіткої економічної політики, непослідовність у проведенні реформ;
- велика корумпованість владних структур різних рівнів;
- обмеженість внутрішнього ринку, пов'язана із вкрай низькою купівельною спроможністю населення;
- скорочення виробничого споживання за рахунок різкого падіння виробництва;
- значний вплив капіталу, зумовлений, з одного боку, його кримінальним характером, а з іншого – невірою більшої частини вітчизняних бізнесменів у сталість економічних перетворень, а також нелегких умов легального ведення бізнесу (зміна правил гри, високі податки, корупція, нестабільність законодавства тощо);
- відокремленість від участі в найперспективніших програмах виробництва нових виробів на міждержавній основі;

- недостатній розвиток фінансової, технічної, інформаційної та іншої інфраструктури.

Разом із тим Україна як цілісна соціально-економічна система має потенційні можливості, достатні для активного входження в глобальну систему світового господарства: високий рівень кваліфікації кадрів і порівняно з розвинутими країнами дешева робоча сила; наявність технологічно передових секторів промисловості, здатних до швидкого освоєння нових видів продукції; значний сировинний потенціал; наявність виробничої бази; вигідне географічне положення; транспортна інфраструктура. Україна є «геологічним центром» Європи, де сходяться усі основні геологічні структури континенту [5, 391].

Стратегія України має відповідати свідомому культурно-цивілізаційному вибору України, який беззаперечно свідчить про її євроінтеграційні прагнення та зорієнтованість на європейські демократичні цінності. А відстоювання національних інтересів має тільки об'єднувати націю.

Європейська інтеграція є головним та незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України. Вона продиктована самим фактом належності України до європейської цивілізації і по суті є процесом реалізації унікальних можливостей нашої держави та її громадян, що відкриваються завдяки розкриттю і утвердженню нашої європейськості. Інтеграція в європейський політичний, економічний та соціальний простір створить додаткові можливості для модернізаційного та інноваційного розвитку держави та суспільства.

Послідовна і ефективна без втрат для незалежності України інтеграція у світові та європейські політичні, економічні і соціальні структури відповідає національним інтересам України. А для оптимізації інтеграційного розвитку України необхідно вдосконалювати як внутрішню, так і зовнішньоекономічну політику держави.

Геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України в умовах глобалізації та євроінтеграції є її виживання (що спричинено перш за все впливом світової фінансової кризи на економіку нашої країни), підвищення життєспроможності та зміцнення як вільної і незалежної держави світу за умов збереження національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності, перетворення на повноцінний суб'єкт геополітики (тобто на самостійного гравця, який визначає свої цілі і дії на міжнародній арені).

Щодо найближчих перспективи розвитку відносин між Україною та ЄС варто відзначити такі основні напрями: підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС; створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі; лібералізація візового режиму між Україною та ЄС.

Разом із тим слід зазначити, що сьогоденний рівень і особливості розвитку економіки України накладають значні обмеження на інтеграційні амбіції України:

по-перше, безумовною перешкодою для членства України в ЄС залишається величезний розрив у рівнях економічного розвитку нашої країни та європейських країн. Показник рівня життя в Україні навіть з урахуванням паритету купівельної спроможності становить приблизно 15% від середнього показника по ЄС [4, 52];

по-друге, частка України в зовнішньоторговельному обороті ЄС вкрай незначна, що зумовлено незначними розмірами української економіки (питома вага становить близько 0,4%), а український зовнішньоторговельний оборот з країнами ЄС коливається в межах 31–35% за останнє десятиріччя [7];

по-третє, з більшістю країн ЄС торговельні стосунки України є дуже незначними, а структура експорту-імпорту України характерна скоріше для економіки, що розвивається, ніж для однієї із складових європейського економічного простору. За останнє десятиріччя питома вага, що припадала на експорт та імпорт товарів та послуг, була майже не змінною. Винятком став 2009 рік, який за всіма показниками мав тенденцію до зниження, в тому числі питома вага зовнішньоторговельного обороту з країнами ЄС досягла рівня 2000 року і становила 30,9%*. Таке падіння зумовлено впливом світової фінансової кризи на економіку України (зменшенням темпів виробництва і зниженням платоспроможності). Головними партнерами, як в експорті, так і в імпорті товарів, залишаються Німеччина, Польща та Італія. Обсяги імпорту товарів збільшилися з усіх країн ЄС, крім Словенії та Латвії. А основними партнерами у зовнішній торгівлі послугами з країнами ЄС є Сполучене Королівство, Кіпр, Німеччина, Австрія;

по-четверте, український рівень прямих іноземних інвестицій на душу населення є вкрай низьким: близько 2% від середнього рівня ЄС. Інвестиції з країн ЄС до України за останнє десятиріччя суттєво збільшилися (з 1565,4 млн. дол. на 1.01.2001 р. до 35225,2 млн. дол. на 1.01.2011 р.). Це зумовлено не лише збільшенням обсягу інвестицій з Німеччини, Нідерландів, Сполученого Королівства, Франції, а й країн, які приєдналися до ЄС у 2004 й 2007 рр., країн Східної Європи, а також за рахунок Кіпру як офшорної зони. Але навіть такий обсяг інвестицій не задовольняє потреби української економіки. З України інвестиції спрямовуються перш за все до Кіпру (97% усіх прямих інвестицій в євро регіон), а також в такі країни, як Латвія, Польща, Німеччина, Австрія.

Заполітизованість та декларативність питання європейської інтеграції призвели до того, що проміжні економічні задачі не розглядалися як цілі. Це, в свою чергу, стало контрпродуктивним заходом у процесі економічної інтеграції України в європейський ринок.

Разом із тим, яка б частка в зовнішньоторговельному обороті ЄС не припадала на Україну, європейський вибір для нашої країни є не лише пріоритетним, а й перспективним. Але для покращення співпраці і відносин між Україною та ЄС основними першочерговими кроками мають стати:

* Розраховано автором самостійно за даними <http://www.ukrstat.gov.ua>.

- підтримка засобами економічної дипломатії створення консорціумів та альянсів українських підприємств з потужними компаніями країн ЄС;
- запровадження сучасних форм міжнародного спільного фінансування стратегічних інвестиційних проектів;
- поширення інформації про інвестиційні потреби та можливості українського виробництва, в тому числі в сільському господарстві;
- налагодження практичного співробітництва в контексті Стратегії ЄС-2020 (яка прийшла на зміну Лісабонської);
- запровадження моніторингу ціноутворення в рамках ТНК з метою запобігання ухилення від сплати податків на території України;
- формування системи взаємного захисту інвестицій та протидії проявам недобросовісної конкуренції з боку представників як країн-партнерів, так і третіх країн тощо.

Висновки. В цілому варто відзначити, що на сучасному етапі, враховуючи політичний стан і економічний розвиток України пріоритетним інтеграційним вектором зовнішньої політики є європейський. Проте не варто забувати про добрі сусідські відносини з іншими країнами, в тому числі країнами СНД, й перш за все про співпрацю з Росією. Але на сьогоднішній день є очевидним той факт, що в трикутнику «Україна – Росія – ЄС» ми спостерігаємо спроби перетягування України в той чи інший бік.

Інтеграція до ЄС перебуває на початковому етапі. Після вступу України до СОТ у 2008 р. ведуться переговори про можливість створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (існує ймовірність підписати відповідні документи вже в цьому 2011 році). А що стосується безпосередньо приєднання до ЄС, то за прогнозами експертів це може відбутися через 20–30 років. Але ми маємо відстояти усі свої національні інтереси і знати наскільки безпечним є майбутнє членство в ЄС.

Останню ініціативу ЄС про нову Політику Сусідства засновано на парадигмі «Європа без кордонів». І якщо ми обираємо європейську інтеграцію, нам слід дотримуватися саме цієї парадигми. Ініціативи Росії та інших країн СНД щодо створення регіональних об'єднань не повинні суперечити європейському вибору України.

Інтегруючись в ЄС та глобальну економічну систему Україна зможе підвищити соціально-економічне становище та прискорити економічне зростання держави. Загалом успішний та безпечний інтеграційний розвиток країни, вихід її з кризового стану залежить від спільних дій усього суспільства, кожного з нас.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини та суспільства / Бауман З. ; пер. І. Андрущенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 109 с.
2. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезінський. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – 204 с.
3. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение / И. Валлерстайн ; пер. Н. Тюкиной. – М. : Территория будущего, 2006.
4. Горбулін В.П. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України : моногр. / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. – К. : НВЦ Євроатлантикінформ, 2007. – 592 с.

5. Конвергенція економічних моделей Польщі та України : моногр. / за ред. Д. Лук'яненко, В. Чужикова, М.-Г. Вожняк. – К. : КНЕУ, 2010 – 719 с. 6. Юхименко В. Україна в глобальних інтеграційних процесах / В. Юхименко // Вісник КНТЕУ. – 2007. – №3. – С. 16–25. 7. Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

УДК 323(477):81'06

І.В. Ткаченко

МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ЦІННІСНОГО ВИБОРУ

У статті досліджено специфіку мовної політики в Україні. Визначено її особливості та представлено міркування з приводу оптимального способу вирішення мовних проблем в українському суспільстві.

Ключові слова: мовне питання, державна мовна політика, двомовність українського суспільства, державна мова.

The article is dedicated to the special features of language policy in Ukraine. it's characteristics were determined and reflections about optimal way of solving language problems in Ukrainian society were offered.

Keywords: language question, state language policy, bilingualism of Ukrainian society, state language.

Проблеми мови та, відповідно, вибору та спрямованості мовної політики держави є і залишаються одними з найбільш дискусійних проблем в українському суспільстві останніх 20 років. Мовне питання, яке ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки» визначено одним із пріоритетів національних інтересів України [7], є одним із найбільш заполітизованих і суперечливих питань в українському політичному дискурсі.

Суперечка щодо мовного питання, насамперед щодо статусу російської мови порівняно з українською, періодично, зазвичай у час виборів, загострюється, але в проміжках між ними майже забувається, щоб з новою силою актуалізуватися у часи змагань політичних еліт за електорат [13, 15]. Як результат, сьогодні українське суспільство фактично поділилося на україномовні та російськомовні регіони, що стало особливо яскраво помітно під час подій 2004 р. та президентства В. Ющенка.

Протистояння між україномовною та російськомовною частинами українського суспільства, підкріплене зовнішніми впливами, дає можливість стверджувати, що мовна проблема в Україні як така штучно використовується винятково у політичних цілях. І у владних структурах, і в засобах масової інформації, і в науковому середовищі дискусія з цього питання набула вигляду безкомпромісної полеміки, яка, у свою чергу, має всі

ознаки демонстративної фази мовного конфлікту або принаймні впертого протистояння на мовному ґрунті [14, 205].

Постановка питання ґрунтується на результатах наукових досліджень, отриманих вітчизняними та зарубіжними науковцями. Значний вклад у розвиток мовної проблематики внесено, зокрема, О. Зарембою, В. Котигоренком, І. Кресіною, В. Куликом, О. Майбородою, М. Панчуком, С. Римаренком та іншими дослідниками. Вагомим здобутком в галузі мовно-політичних проблем в Україні стали колективні праці «Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації» (англомовне видання «Language policy and language situation in Ukraine: analysis and recommendations») [15] та «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом» [16]. Принципово новий курс модернізації сфери мовних відносин в Україні запропоновано у національних доповідях НАН України «Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь» [17] та «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь» [18]. В цілому запропоновані дослідниками підходи дають можливість актуалізувати проблему переосмислення мовної політики в Україні, її ефективного впровадження та вдосконалення практики суспільного використання.

З огляду на особливості внутрішнього розвитку України та принаймні задекларований владою курс на європейську інтеграцію української держави розв'язання мовного питання в Україні є надзвичайно актуальним. Проблема вибору способу його реалізації полягає не стільки у задоволенні права кожного українського громадянина на спілкування рідною йому мовою, українською, російською або іншою, скільки у визначенні мовної політики держави відповідно до пріоритетів її зовнішньополітичного курсу.

Державну мовну політику слід розробляти з урахуванням реалій мовної ситуації в Україні, регіональних і зовнішніх чинників, надаючи їй чіткої стратегії, спрямованої на консолідацію українського суспільства. Слід при цьому особливо зважати, що важливим чинником політики в мовній сфері є реалізація державного статусу української мови у такий спосіб, який би не створював загроз для російської та інших мов шляхом законодавчого обмеження їх використання [17, 56].

Домінування української та російської мов в Україні зробило їх центральним предметом дискусії стосовно мовної політики держави, розділивши суспільство приблизно на дві рівні групи, які відстоюють їх інтереси і, таким чином, намагаються визначати пріоритети держави в цій сфері суспільних відносин. З боку це виглядає як змагання між «ною» національною мовою, українською, і колишньою «імперською», російською [5, 1].

Така ситуація стала можливою завдяки тому, що на сьогодні переважна більшість населення в Україні принаймні пасивно володіє обома мовами, кожна з яких тією чи іншою мірою наявна в усіх частинах країни та в усіх комунікативних практиках. Переважна більшість громадян нашої держави володіє російською мовою, а принаймні половина віддає їй перевагу в

повсякденному спілкуванні [18, 528]. При цьому в багатьох українських громадян звичка повсякденного вжитку російської мови поєднується зі сприйняттям української мови як рідної та єдиної безальтернативно державної. Все це свідчить про те, що відверті спроби застосувати той чи інший безапеляційний підхід у мовній політиці натикається на неприйняття більшою чи меншою частиною українського суспільства.

З огляду на світову практику вирішення мовних проблем надмірна політизація мовного питання в українській державі за визначення її особливого статусу не є чимось надзвичайним. Проте в нашому випадку йдеться, насамперед, про політичний аспект проблеми. Після здобуття незалежності Україною в 1991 р. перед новою державою постало, зокрема, і мовне питання, яке сьогодні є актуальним з огляду на перебування України у складі Російської імперії та її наступника СРСР.

Однак вже прийнятий у 1989 р. Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» визначив, що: а) українська мова є одним із вирішальних чинників національної самобутності українського народу; б) Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної самобутності; в) Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя; г) громадянам Української РСР гарантується право користування своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою [8]. Оскільки прийнятий наприкінці існування СРСР закон діє в незалежній українській державі й досі, цілком очевидно, що прихильники двомовності або й російської одномовності в Україні успішно користуються можливостями, які він надає в реалізації прав громадян у мовній сфері.

Таким чином, проблема вибору мовної політики для України, на нашу думку, може бути вирішена трьома способами:

1) курс на українізацію з подальшим витісненням російської мови із суспільного вжитку;

2) надання російській мові статусу державної або принаймні наближення до цього статусу;

3) адекватна суспільній ситуації мовна політика держави, орієнтована на запровадження мовно-комунікативної практики Євросоюзу як альтернативного варіанта вирішення мовної проблеми в Україні як потенційному члені ЄС.

Перший спосіб вже показав свою недієздатність у масштабах всієї держави. Курс на українізацію, що з радістю сприймається на заході країни, з великим незадоволенням зустрічають на сході та півдні. Соціологічні дослідження 90-х рр. ХХ ст. показали, що, на відміну від декларованого останнім радянським переписом населення 1989 р. переважання української мови над російською у співвідношенні 64,7% на 32,8%, серія опитувань 1991–1994 рр. продемонструвала суттєву перевагу російської: 56,2% на 43,8%. Ще помітнішою є різниця і між регіонами України: в північно-

західній частині 77% респондентів обрали українську мову в той час, як в південно-східній 81,5% віддали перевагу російській мові [6, 77].

Нерозуміння цього або цілковите неприйняття призвели до грандіозного провалу «помаранчевої» політики, яка своєю неадекватністю завела в глухий кут усі спроби навіть поміркованої українізації в російськомовних регіонах – замість сприяння розвитку української мови держава нерідко вдавалася до спроб обмежити використання російської, що викликало невдоволення її носіїв та активізацію зусиль політичних сил, що виступають за збереження суспільної двомовності. Водночас ті заходи, що мали на меті встановити реальну рівноправність носіїв двох найуживаніших мов, державна не змогла представити в такому світлі серед населення, унаслідок чого значна частина громадян сприйняла їх як дискримінаційні щодо російськомовного населення [18, 528–529].

Проблеми, які виникають при розв'язанні мовних питань, викликані тим, що різні політичні сили мають докорінно відмінні уявлення про співвідношення сфер вжитку української та російської мов. Прибічники розширення використання української мови і, відповідно, скорочення російської, воліють бачити її головною мовою всіх комунікативних практик, не бажаючи визнати за російською мовою законодавчого статусу й суспільної ролі, відмінних від статусів і ролей мови нечисельних громад, тобто ігноруючи особливе місце цієї мови в пострадянській Україні [18, 529].

Таким чином, дії, направлені на суцільну безальтернативну українізацію суспільства, неприйнятні, оскільки ігнорують фундаментальну характеристику мовної ситуації в Україні – двомовність її суспільства. Будь-які кроки, спрямовані на радикальне вирішення мовної проблеми в Україні всупереч інтересам частини українського суспільства, повинні враховувати:

- понад 90% населення України ототожнюють себе з українською, російською або обома цими мовами, а 98% населення країни визначають рідною мовою українську (60%) та російську (38%);

- тільки ці дві мови використовуються у всіх сферах суспільного вжитку та у всіх областях держави [4, 135–136].

Враховуючи, що державна мовна політика має бути направлена на пошук національного компромісу у цій сфері, видається неможливим розвиток і поширення сфер використання української мови за рахунок російської, вільний розвиток, використання і захист якої гарантуються ст. 10 і 11 Конституції України.

Щодо *другого способу* вирішення мовного питання шляхом надання російській мові статусу другої державної, слід спочатку дати відповідь на декілька питань. Як розуміє український загальний державну двомовність? Як обов'язковість знання двох державних мов та їх паралельне і рівномасштабне застосування в усіх сферах суспільного життя? Чи як ситуацію, коли для однієї частини громадян і на певній частині території країни державною буде українська мова, а на інших – російська? [16, 281].

Ці питання далеко не риторичні, адже відомо, що у російськоімперські та радянські часи під впливом ідеологічних та силових офіційних чинників у

суспільній свідомості українська мова й до сьогодні перебуває у стані безперервного скорочення сфер її функціонування та стійкого відтворення [18, 479]. Імперська практика, що зумовила домінування російської мови в суспільному житті, стала причиною того, що й досі надзвичайно великою кількістю громадян України українська мова сприймається відповідно до старих імперських кліше як «селянська», і як така, що годиться лише для побутового вжитку чи фольклору. Або ж просто як польська вигадка, направлена на розкол єдиного «руського» народу. Фактично українська мова повинна заново утверджувати свої позиції «нормальної», що надзвичайно важко укладається у свідомості пересічного російськомовного жителя сходу чи півдня України, для якого російська мова – престижна, а українська... ну, її взагалі не існує.

Така тенденція ще більше посилюється, коли взяти до уваги агресивну зовнішню політику Російської Федерації, направлену на «захист» прав російськомовного населення України і епатажні заяви з цього приводу ряду російських політиків. У цілому складається враження, що «...з одного боку, багато росіян звикли до безмежного домінування їхньої мови в житті свого регіону, міста, підприємства, установи. І іноді звичайна поява української мови в тих сферах, в яких вона за часів СРСР і думати не сміла з'являтися, викликає в них здивування і дискомфорт, який логічно нічим не пояснюється. Багато хто з них у принципі згоден, що українську треба «відроджувати», але, як вони підсвідомо це уявляють, це повинно відбуватися так, щоб вони самі цього не відчували, не бачили і, бажано, не чули» [14, 228]. Таким чином, прагнення зберегти домінування російської мови неминує змушувати чинити опір поширенню української.

А отже, запровадження рівних можливостей для української та російської мови на практиці не призведе до мовного консенсусу, а просто поділить українську державу на регіони з домінуванням або української, або російської мови, тобто фактично це пряма загроза суверенітету і територіальній цілісності України.

Прихильники русифікаторської версії мовної політики в Україні у своїх прагненнях зберегти домінування російської мови та надати їй статус другої державної апелюють до світового досвіду вирішення подібних проблем, зокрема, називаючи приклади Швейцарії, Бельгії чи Фінляндії (офіційний статус тамтешньої шведської мови, носії якої становлять усього 6% населення, має ілюструвати безпідставність заперечень проти надання такого статусу російській, носіїв якої в Україні вочевидь набагато більше) [12, 300]. Однак при цьому цілком ігноруються негативні моменти багатомовного статусу – жоден проросійський чи російський політик не каже про, наприклад, поступову маргіналізацію шведської мови у Фінляндії, про квебекський сепаратизм у Канаді, одномовність переважної більшості швейцарських кантонів тощо. Для України найбільш актуальним міг би стати приклад Білорусі, в якій офіційна двомовність на практиці призвела до домінування саме російської, а не білоруської мови. Хоча подібний варіант для прибічників державного статусу російської мови в Україні швидше за все

оптимальний спосіб вирішення мовного питання, якщо брати до уваги поширену в їх свідомості думку про штучність української мови і її другорядний статус порівняно з «руською».

На практиці реалізація такого роду двомовності неминуче призведе до політико-ідеологічного розколу країни. В цьому контексті варто проаналізувати, як позначиться двомовність на перспективах соборності Української держави. Також виникає питання: чому Російська Федерація, маючи єдину державну мову, вимагає через багатьох представників свого політикуму двомовності для унітарної України? і чи не станеться в Україні в разі запровадження двох державних мов провокацій федералізму та сепаратизму? [11, 140]. Цілком ймовірно, що прогнозується саме такий варіант, при якому РФ просто «змушена» буде захистити своїх співвітчизників в Україні, як це відбувається на Північному Кавказі.

Для того, щоб уникнути такого розвитку подій та усунути деякі можливі наслідки впливу зовнішніх чинників на політизацію мовних проблем, доцільно вжити ряд заходів, які однаково задовольнили б інтереси всіх зацікавлених груп з одночасним урахуванням зовнішньополітичних пріоритетів Української держави.

Так само очевидно, що чинна модель мовної політики в Україні з єдиною українською державною мовою теж потребує корегування у напрямі розширення прав і повноважень мов, які використовуються в Україні для міжетнічного спілкування, насамперед російської.

Такі зміни курсу не можуть відбуватися у спосіб, запропонований проектом Закону України «Про мови» авторства переконаних русофілів Єфремова, Гриневецького, Симоненка, який сприймається виключно як спосіб розширення сфери використання російської мови і як крок на шляху до практичної офіційної двомовності – української і російської. Він явно обмежує статус державної мови, оскільки основний ефект від законопроекту – це захист та сприяння російській мові щонайменше на однаковому рівні із державною мовою в багатьох сферах життя по всій території України. Такі ж тенденції простежуються і в «Концепції мовної освіти в Україні», яка пропагує твердження про те, що «вільний вибір мови навчання є важливою характеристикою демократичного суспільства та концепції мовної освіти в Україні» [10].

Говорячи про мовну політику в Україні, необхідно враховувати: а) інтереси кожного громадянина, мовні права яких гарантуються ст. 10 Конституцією України; б) факт, що саме українська мова є єдиною державною мовою; в) зовнішньополітичні пріоритети Української держави.

Беручи до уваги задекларований владою України стратегічний курс на входження до Європейського Союзу, прийнятним для українського суспільства пріоритетом державної мовної політики може стати виключно створення належних умов для володіння українськими громадянами державною мовою, а також мовами міжнародного спілкування [16, 59]. Громадяни нашої держави, незалежно від мовної спрямованості, мають зрозуміти, що одночасне використання як української, так і російської мови у

повсякденному житті і міжетнічному спілкуванні жодним чином не збіднить, а навпаки збільшить їх комунікативні можливості. Варто також пам'ятати, що мовна політика ЄС, соціальні стандарти якого знаходять такий гарячий відгук в серцях пересічних громадян, пропагує багатомовність та створення умов, за яких кожен громадянин ЄС міг би розмовляти принаймні двома іноземними мовами крім рідної, а кожна дитина в ЄС повинна вивчати мінімум дві іноземні мови з самого раннього віку [1].

В практичному сенсі це означатиме, що мовна політика для України має стати одним із елементів європейської стратегії нашої держави, оскільки європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі – стратегічна мета для демократичної України, оскільки це найкращий спосіб для утвердження національних пріоритетів, побудови економічно розвинутої й демократичної держави, зміцнення позицій у світовій системі міжнародних відносин. Для України європейська інтеграція – не тільки шлях модернізації економіки, науково-освітньої інфраструктури, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій. Але це також і шлях утвердження поваги до себе через розробку концепції національної ідентичності як питомої складової в ширшому східноєвропейському просторі, що передбачає окреслення історичної моделі України та закріплення мовної політики, орієнтованої на всебічний розвиток державної мови та повагу до мов інших національних меншин, які, у свою чергу, мають поважати державну мову як складову національного суверенітету будь-якої держави.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. EU Language Policy. – Режим доступу : www.ec.europa.eu/education/languages/eu-language-policy/index_en.htm. 2. Andrei Zagorski. EU Policies Towards Russia, Ukraine, Moldova and Belarus // GCSP Occasional Papers. – No. 35. – P. 3–14. 3. Language policy and language situation in Ukraine: analysis and recommendations. – Frankfurt am Main, 2009. – 396 pp. 4. Stanislav Shumlianskiy. Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine // International Journal of the Sociology of Language. – 2010. – V. 201. 5. Volodymyr Kulyk. Language in times of transition: an introduction // International Journal of the Sociology of Language. – 2010. – V. 201. – P. 1-4. 6. Кулык В. Родной язык и язык общения: на что должна ориентироваться языковая политика? / В. Кулык // Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии. – 2010. – №3(105). – С. 75–86. 7. Закон України «Про Основи національної безпеки» – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>. 8. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР». – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8312-11>. 9. Заремба О.В. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем / О.В. Заремба, С.Ю. Римаренко // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 258–280. 10. Концепція мовної освіти в Україні. – Режим доступу : http://doc.osvita.ua/doc/files/news/132/13252/Concept_L_education.doc. 11. Котигоренко В.О. Мовний аспект державної етнополітики в Україні / В.О. Котигоренко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №2(3). – С. 137–146. 12. Кулик В.М. Закордонний досвід розв'язання мовних проблем та можливість його застосування в Україні / В.М. Кулик // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 299–334. 13. Кулик В.М. Мовна політика та суспільні настанови щодо

неї після помаранчевої революції / В.М. Кулик // Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. – 2-ге вид. – К. : Києво-Могилянська Академія, 2010. – С. 11–54. **14.** Майборода О.М., Панчук М.І. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви / О.М. Майборода, М.І. Панчук // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 205–234. **15.** Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. – К. : Києво-Могилянська Академія, 2008. – 363 с. **16.** Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с. **17.** Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с. **18.** Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 682 с.

УДК 327

Л.А. Шереметьєва

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОСТІР ЯК ОРІЄНТИР СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Визначено суть «європейського адміністративного простору», передумови його виникнення та співвідношення з європейським адміністративним правом. Проаналізовано проблематику формування Європейського адміністративного простору, з'ясовано його принципи, адже їх система відображає сучасні уявлення про зміст та основні види європейських принципів адміністративного права. Розглянуто питання впливу європейського адміністративного простору на національні системи державного управління країн – членів ЄС, що є результатом європеїзації державного управління.

Ключові слова: *європейський адміністративний простір, європеїзація, концепція належного урядування, принципи належного управління.*

Essence «European administrative space», a cornerstone of its origin and relationship to European administrative law. Analyzes issues of European administrative space, defines its principles, because their system reflects current thinking about the content and main principles of European administrative law. The question of the influence of European administrative space on national government of EU member states as a result of Europeanization of public administration.

Keywords: *European Administrative Space, Europeanization, the concept of good governance, principles of good governance.*

Постановка проблеми. Концепція належного урядування сформувалася в європейській правовій доктрині на основі та за умови дотримання двох основоположних принципів побудови правових систем провідних західноєвропейських країн – демократії та верховенства права. Подальший розвиток політико-правових вчень західними дослідниками сприяв значній структуризації та розвитку концепції належного урядування. Для розуміння змісту цієї правової категорії та її співвідношення з принципом та відповідною концепцією належного управління, доцільно розглянути основні європейські стандарти належного урядування та належного управління.

В європейській адміністративно-правовій доктрині категорія Європейського адміністративного простору (ЄАП) охоплює низку елементів, якісні характеристики яких зумовлені покладеними на них специфічними функціями та завданнями в системі європейського адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в працях і дослідженнях вітчизняних вчених зроблено значні кроки для аналізу окремих аспектів формування та функціонування європеїзації та ЄАП. Серед таких вчених можна виділити наукові праці В.Б. Авер'янова, І.А. Грицяка, І.С. Жданова, І.В. Нагорної, О.Ю. Оржель, О.М. Рудіка, А.А. Пухтецької, А.Є. Санченко та ін. Наукову цінність становлять дослідження, які в цій сфері здійснили такі європейські вчені, як Д. Боссарт, Ж. Булуа, Ж. Гессе, Г. Граббе, К. Демке, Ж. Зіллер, К. Нілл, К. Ніццо, Й. Олсен, К. д'Орта, Ж. Фурньє, Р.-М. Шевальє та інші.

Концепція належного управління застосовується не тільки до органів виконавчої влади, але й до державних діячів та державних службовців, які реалізують повноваження держави. При цьому застосовуються стандарти, які в першу чергу визначають зовнішні відносини між адміністрацією та індивідами.

Розвиток концепцій належного урядування та належного управління значно вплинув на формування наприкінці ХХ століття так званого Європейського адміністративного простору (ЄАП) – складної системи співробітництва публічних адміністрацій європейських держав, покликаної забезпечувати однакову реалізацію прав громадян та юридичних осіб, створених в межах ЄС, а також забезпечувати ефективне та якісне надання адміністративних послуг. Також доцільно відмітити, що необхідними складовими елементами ЄАП виступають: принципи; правові норми; стандарти; національні адміністративні традиції; спільні соціальні та культурні цінності національних держав та спеціальні методи міжнародного співробітництва у сфері діяльності публічних адміністрацій. При цьому національні публічні адміністрації (є) виступають суб'єктами, в результаті реалізації повноважень яких власне і відбувається практична реалізація програм та планів міжнародного та міжурядового співробітництва (сфері ЄАП), та одночасно – останнім необхідним елементом ЄАП [3].

І.А. Грицяк пропонує тлумачити поняття «європейський адміністративний простір» як певну сферу суспільних відносин, яка регулюється передусім європейським адміністративним правом, сприймається як явище поступового поєднання національних адміністративно-правових норм з управлінською практикою держав – членів ЄС, чому сприяли різноманітні чинники: економічний тиск із боку громадян і підприємств, регулярні та тривалі відносини між посадовими особами різних держав – членів ЄС та особливо практика судочинства в Європейському Союзі [1].

Європейський адміністративний простір – це середовище – сформоване політикою та нормами ЄС, що передбачають активну роль національних урядів, – у межах якого органи управління держав-членів покликані, в ім'я

однаковості забезпечення прав громадян та свободи підприємництва в ЄС, гарантувати однорідний рівень якості й ефективності адміністративних послуг.

Інакше кажучи, спільний адміністративний простір можливий лише тоді, коли адміністративні принципи, правила, процедури і положення однаково застосовуються на певній території у межах національної конституції. Традиційно адміністративне право поширювалося лише на територію суверенної держави, тому питання спільного адміністративного права для всіх держав – членів ЄС є доволі суперечливим і залишається не вирішеним остаточно й понині.

Існує значна кількість нормативно-правових актів, що стосуються більш конкретних галузевих положень адміністративного права, які формують *acquis communautaire*. Якщо держава-член не імплементує європейські правові норми, що містяться в директивах та постановах, то це може мати серйозні правові наслідки.

Відсутність офіційного органу, який би регулював систему державного управління, її процедурні норми та інституційні структури, зовсім не означає, що європейського наднаціонального адміністративного права не існує або що воно невідоме державам-членам. Існує спільне *acquis*, що складається з принципів адміністративного права, на яке можна посилатися лише як на «неформалізоване *acquis communautaire*», оскільки про це відсутня офіційна домовленість або підписана угода. Однак його можна розглядати як спільне європейське адміністративне право.

Явище, яке називають «європейський адміністративний простір», сформувалося поступово, впродовж усього процесу європейської інтеграції. Для виконання рішень Спільноти державні службовці держав-членів мали досить часто зустрічатися на різних рівнях і в різних форматах, що сприяло обміну думками та досвідом між ними. Сформовані комунікативні моделі вплинули на процес прийняття рішень, завдяки чому все частіше вдавалося знаходити спільні рішення. Посадові особи та експерти держав-членів стали постійно спільно розглядати європейські питання, зокрема ті, що стосувалися публічного адміністрування.

До країни – членів ЄС застосовуються так звані «вимоги щодо виконання». Країни-члени повинні бути здатні реалізовувати європейське законодавство та політику у своїх країнах. З цього погляду країни-члени є взаємозалежними. Рівномірне функціонування Європейського Союзу в цілому та інтереси окремо взятих країн-членів залежать від адміністративної здатності кожної країни. Уряд ЄС по своїй суті є ланцюгом національних урядів та адміністрацій. І цей ланцюг настільки сильний, наскільки сильна найслабша його складова [6].

Принципи (критерії) Європейського адміністративного простору вироблені європейською правозастосовною практикою, в тому числі й Європейським Судом з прав людини, проаналізовано і наведено на рис. 1 [4].

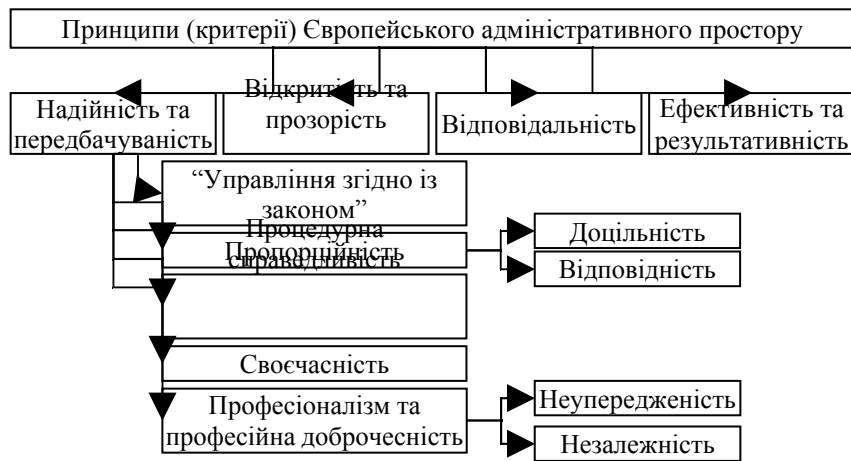

Рис. 1. Взірцеві принципи (критерії) Європейського адміністративного простору

Принципи адміністративного права, які спрямовані на забезпечення надійності та передбачуваності адміністративних дій та управлінських рішень, необхідно розділити на декілька більш конкретних, так як усі вони мають на меті викорінення свавілля у вирішенні державних справ.

Серед них – верховенство права, що є багатостороннім механізмом забезпечення надійності та передбачуваності, який базується на принципі «управління згідно із законом» (законності). Його сутність полягає в тому, що органи державної влади повинні здійснювати свої функції та повноваження відповідно до чинного законодавства. Законність вимагає чіткої ієрархії норм права, застосовуваних незалежними судами.

Іншою засадою, що має сприяти реалізації принципу надійності та передбачуваності, – є правовий принцип пропорційності (доцільності та відповідності). Згідно із законом адміністративні дії повинні бути пропорційно вимогливими, тобто не можуть вимагати від громадян більше ніж необхідно для досягнення мети. Принцип пропорційності схожий за змістом на принцип раціональності. Він також означає, що незаконно застосовувати певне законодавство у тих випадках, коли вищезазначені дії можуть привести до наслідків, не передбачуваних законом. Така ситуація може бути розцінена як зловживання адміністративними повноваженнями.

Одним із принципів, що має діяти для підтримки «управління згідно із законом», є також принцип процедурної справедливості, відповідно до якого адміністративні процедури повинні гарантувати акуратне та неупереджене застосування права та враховувати суспільні цінності, такі як повага до людини та захист її честі й гідності. Конкретним застосуванням принципу процедурної справедливості є норма, за якою права та інтереси жодної людини не можуть бути обмежені без ознайомлення її з фактами та претензіями, які спричинили певні дії, та без врахування думки цієї особи згідно з існуючою процедурою. Правило заздалегідь повідомляти про адміністративні дії, що плануються, також пов'язане із дотриманням принципу справедливості.

Наступним принципом, що покликаний забезпечувати передбачуваність

адміністративних дій, є своєчасність функціонування державного управління. Затримки (уповільнення) у прийнятті органами державної влади рішень і здійсненні ними певних дій можуть викликати розчарування, недовіру або зашкодити як суспільним, так і особистим інтересам. Затримки можуть бути викликані нестачею ресурсів або відсутністю політичної волі. Але досить часто вони спричинені неефективністю та некомпетентністю (низькою кваліфікацією) державних службовців. Норми права опосередковано можуть допомогти у вирішенні цієї проблеми через чітке визначення часових меж, протягом яких поставлені завдання повинні бути виконані. Проте головним є, з одного боку, відбір державних службовців на роботу на основі їх професійних якостей та знань, а з другого – постійне підвищення рівня їх кваліфікації, що сприятиме зменшенню некомпетентності та забезпеченню надійності та своєчасності державного управління.

Відкритість державного управління передбачає, що воно відкрите для зовнішньої перевірки, в той час, як принцип прозорості допускає, що «зовнішній погляд» може просвітити управлінську структуру наскрізь з метою перевірки та нагляду. З одного боку, відкритість та прозорість дозволяють будь-кому, хто стикається із адміністративними діями, дізнатися на основі чого вони впроваджуються, а з другого – вони полегшують органам, що здійснюють нагляд, проведення зовнішніх перевірок. Відкритість та прозорість, які у свою чергу є особливими властивостями та пріоритетами гармонійної системи, структура якої наведена на рис. 2, є також необхідними інструментами забезпечення принципу верховенства права, рівноправності перед законом та підзвітності [8].

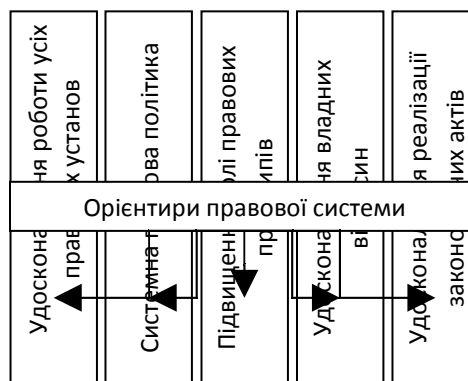

Рис. 2. Пріоритети правової системи

Якщо ми говоримо про відповідальність, то під нею необхідно розуміти, що особа або орган влади повинні пояснити та обґрунтувати свої дії перед тими, хто цього вимагає. Так, в адміністративному праві це означає, що кожний державний орган повинен бути відповідальним за свої дії та прийняті рішення перед іншими адміністративними, законодавчими або судовими органами. Згідно з цим принципом жоден орган не може бути звільнений від

контролю та перевірок з боку інших органів, що втілюються через механізми звітності, серед яких: судовий розгляд, оскарження до вищого адміністративного органу, розслідування Омбудсмана, інспектування, здійснене спеціальною комісією або радою, та перевірка у парламентському комітеті. Відповідальність важлива, оскільки вона гарантує в державному управлінні дотримання таких цінностей, як ефективність, результативність, продуктивність та передбачуваність [9, 236].

Для того, щоб система державного управління була підзвітною, а органи державної влади чітко здійснювали свої повноваження відповідно до закону та існуючих процедур, необхідно здійснювати нагляд, який може бути побудований за аналогією провадження у Європейському Суді з прав людини. Мета нагляду – переконатись наскільки ефективно, результативно та своєчасно органи державної влади та посадові особи виконують свої функції, дотримуючись принципів і процедур, встановлених нормативно-правовими актами. Інакше кажучи, нагляд має здійснюватися з метою дотримання принципу «управління згідно із законом», який, як було доведено вище, є важливим інструментом захисту як суспільних інтересів, так і прав особистості [5].

Іншим критерієм, за допомогою якого оцінюється управлінська діяльність, є її ефективність, сутність якої як управлінського вміння означає забезпечення найкращого співвідношення між задіяними ресурсами та отриманими результатами. Результативність, що є подібною за змістом до ефективності, полягає в тому, щоб забезпечити успішність державного управління в досягненні цілей та вирішенні суспільних проблем, які були поставлені перед ним з боку уряду або визначені законодавством. Оцінка результативності передбачає аналіз існуючої державної політики, а також визначення того, наскільки добре ця політика втілюється органами державної влади та державними службовцями [11].

Застосування принципів Європейського адміністративного простору не передбачає створення єдиних інституційних рамок для їхньої реалізації. Правила та норми можна реалізовувати у різноманітний спосіб. Основним питанням є наскільки вибрані шляхи забезпечують їх належне дотримання, що ілюструється на прикладі оскарження адміністративних рішень. В деяких країнах це право реалізується за допомогою системи адміністративних судів, в інших – шляхом створення відповідних адміністративних апеляційних органів.

Європеїзація передбачає, що більшість державних службовців країн – членів ЄС або країн-претендентів на вступ до ЄС мають бути готовими до роботи в європейських установах. Це, у свою чергу, передбачає високий рівень професіоналізму, знання європейського законодавства, обізнаність з роботою інституцій ЄС, уміння вести міжнародні переговори, вільне володіння іноземними мовами. Сьогодні все більша кількість державних службовців країн – членів ЄС бере участь у процесі формування державної політики на наднаціональному рівні, в реалізації законодавства ЄС, а також є учасниками різноманітних програм під егідою ЄС [12, 36]. Тісна співпраця

державних службовців допомагає обміну досвідом, поширенню спільних управлінських принципів та виробленню професійної поведінки службовця. Можна припустити, що підвищення рівня взаємодії між державними службовцями країн – членів ЄС має суттєве значення для конвергенції між національними системами державної служби та є одним із аргументів існування ЄАП.

На шляху до розвитку Європейського адміністративного простору також величезний вплив має процес підготовки вступу до ЄС, тому що до претендентів висувається низка вимог щодо професіоналізації та стабільності державної служби. Такими вимогами, наприклад, були: прийняття закону про державну службу (Мальта), створення системи професійного управління персоналом та єдиних правил вступу на державну службу (Чехія), створення системи підготовки державних службовців через утворення відповідних інституцій (Румунія) і навіть створення нової моделі державної служби (Болгарія). Таким чином, можна спостерігати позитивний вплив, який справляють процеси розвитку ЄАП.

У той же час процес уніфікації – приведення систем державної служби у відповідність до європейських вимог – ще не означає вироблення єдиної європейської моделі функціонування державної служби.

Ж. Зіллер стверджує, що, незважаючи на прагнення ЄС уніфікувати національні системи державної служби країн – учасниць ЄС, між зазначеними системами продовжують існувати суттєві відмінності, навіть у найстаріших з них – країнах Бенілюксу [13, с. 139].

Порівнюючи напрями розвитку державної служби в вищезазначених країнах, Д. Боссарт зазначає, що країни – члени ЄС, незважаючи на визнання європейських принципів управління, не поспішають до створення універсальної моделі державної служби, яка б могла стати національною моделлю державної служби об'єднаної Європи [10, 86].

Як відзначає І.С. Жданова, закріплення спільних підходів до державної служби, спільних стандартів у відносинах між державою і громадянином сприяло б певному прогресу. Однак у відносинах ЄС з державами, що обрали курс на євроінтеграцію, завжди поставатиме питання – наскільки такий шлях зможе забезпечити економічний, соціальний і політичний добробут країни при одночасному збереженні її національної ідентичності [3].

Тому існує точне розуміння того, що далеко не всі країни (особливо ті, що мають розвинену економіку та чий вплив в умовах глобалізації буде тільки зростати) бажають беззастережно сприймати ті рекомендації, що їм пропонуються, а іноді й нав'язуються, та які були розроблені без участі представників цих країн.

Підсумовуючи вищевикладене, варто відзначити, що сьогодні не можна заперечувати існування Європейського адміністративного простору, який розглядається як особлива сфера співробітництва національних адміністративних систем, що розвиваються в одному напрямі та на основі визнаних принципів і правил, що призводить до взаємозв'язку та однорідності даних систем. Наслідки впливу ЄАП на національні системи

державної служби проявляються через певні процеси європеїзації, як, наприклад, трансформації європейського права в національне право, розвиток загальних принципів державного управління, посилення адміністративної співпраці між національними системами державного управління та співпраці в рамках міжнародних організацій, приведення національних систем державної служби у відповідність до європейських вимог у зв'язку з підготовкою до вступу в ЄС.

Утворенню європейського адміністративного простору – особливої площини співробітництва – сприяє Європейська адміністративна конвергенція, яка є складним процесом розвитку та приведення національних систем державної служби європейських країн до єдиних стандартів і вимог.

У той же час варто відзначити, що конвергенція як динамічний розвиток у напрямі зведення до мінімуму невідповідностей і різниць в адміністративних процедурах поки що не призводить до створення єдиної європейської моделі державної служби [3]. Однак можна з упевненістю говорити про той значний вплив, який здійснює ЄАП на національні системи державної служби.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Грицяк І.А. Розвиток європейського управління в контексті впливу на державне управління в Україні : дис. ... докт. наук з державного управління / І.А. Грицяк ; Нац. акад. держ. управління при Президентові України. – К., 2006.
2. Дзяд О.В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України / О.В. Дзяд, О.М. Рудік. – К. : Міленіум, 2009. – С. 88–143.
3. Жданова І. С. Європейський адміністративний простір та його вплив на національні системи державної служби / І.С. Жданова // Теорія та практика державного управління. – 2009. – №4.
4. Клименко К.О. Європейські стандарти охорони та захисту прав і свобод людини (адміністративно-правовий аспект) / К.О. Клименко // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина : матеріали Всеукр. міжвуз. наук. конф. молодих вчених та аспірантів. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 76–82.
5. Клименко К.О. Принципи діяльності суб'єктів владних повноважень в контексті судової оцінки правомірності адміністративних актів / К.О. Клименко // Запорізькі правові читання : матеріали щоріч. Міжнар. наук.-практ. конф. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – С. 124–128.
6. Кушель Г.-Д. Гармонізація законодавства: досвід держав-членів ЄС і країн Східної та Центральної Європи / Г.-Д. Кушель // Український правовий часопис. – 2003. – №2(7). – С. 32–34.
7. Пухтецька А.А. Поняття Європейського адміністративного простору: необхідність запровадження у вітчизняній адміністративно-правовій науці / А.А. Пухтецька // Юридична Україна. – 2006. – №2. – С. 38–44.
8. Скрыбина Н. Системы управления по требованиям международных стандартов / Н. Скрыбина // Персонал. – 2000. – №2. – С. 38–42.
9. Хартли Т.К. Основы права Европейского Сообщества: введение в конституционное и административное право Европейского Сообщества / Т.К. Хартли ; пер. с англ. и науч. ред. В.Г. Бенды. – М. : ЮНИТИ, 1998. – 647 с.
10. Bossaert, D. e.a. Civil Services in the Europe of Fifteen. Trends and New Developments. – Maastricht: European Institute of Public Administration, 2001.
11. European Principles for Public Administration. – Paris: Sigma Papers, 1998. – No. 27, OECD, – 265 p.
12. Knill, Ch. The Europeanisation of National Administrations. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
13. Ziller, J. EU Integration and Civil Service Reform, in SIGMA: Preparing Public Administrators for the European Administrative Space, SIGMA Papers no.23. – Paris: OECD, 1998.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РАКУРСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ

В статті проаналізовано особливості процесу сучасного націєтворення в його неоднозначній багатовимірності під кутом зору створення оптимальної моделі модерної української нації-держави, максимально адаптованої до європейських цивілізаційних цінностей.

Ключові слова: нація, народ, етнос, типологія національної ідентичності.

In the article the features of process of modern nation creation are analysed in his ambiguous polymeasurableness under the corner of creation of optimum model of the modern Ukrainian nation-state maximally adapted to the European civilization values.

Keywords: nation, people, ethnos, typology of national identity.

У літературі, присвяченій проблемі типології етнонаціональних процесів, має місце гранична поляризація концептуальних установок: починаючи від тверджень про неминуче зникнення національно-етнічних утворень як таких, що пов'язано із процесом соціально-економічної глобалізації й уніфікації духовних та політичних процесів, і до передбачень небувалого розквіту всіх (у тому числі і расово-біологічних, руйнівних) типів етнонаціоналізму. Значною мірою така ситуація зумовлена надзвичайною складністю етнонаціональної самоідентифікації як окремої людини, так і різних соціальних груп. Адже етнонаціональна свідомість – це складний синтез етнічних, політичних, релігійних, духовних, економічних та ідеологічних мотивацій, заснованих на теоретичній і побутовій свідомості, на міфах, утопіях тощо [2, 16]. Саме тому навіть у сучасній Європі взаємоконкурентність і навіть конфліктність різних типів етнонаціональної ідентичності може породжувати міждержавні військові протистояння на етнонаціональному ґрунті і навіть розпад держав, котрі складаються із представників декількох етносів. Зокрема, йдеться про розпад колишніх Югославії та Чехословаччини [4, 50].

Свого часу автором даного дослідження було висунуто й обґрунтовано гіпотезу про те, що різні форми етнонаціональної ідентичності, які конкурують між собою в структурі як індивідуальної, так і масової свідомості, ієрархічно структуровані і відповідають стадіальним етапам соціогенезу [5, 219–258]. Зокрема, на нашу думку, спираючись на вихідні принципи цієї концепції, можна дати типологічну характеристику конкретно-історичних форм націоналізму, які органічно пов'язані із світоглядними характеристиками *основних п'яти ступенів духовної еволюції людства*.

Історично перший, так би мовити, найнижчий у вертикальній типології, рівень або пласт національної самосвідомості (в сучасному світі пов'язаний із

мафіозно-клановим – темповим – ієрархічно статусним типом ідентичності), пов'язаний передусім з етнічно-расовою (первісно родовою, общинною) формою самоідентифікації. Він належить до найбільш архаїчних форм світоглядної орієнтації, зумовлених кланово-родовими суспільними відносинами на основі міфу про «кровне» споріднення первісного колективу (згадаймо хоча б класичну нацистську символіку). Цю найбільш архаїчну форму спільнотної ідентифікації, засновану на общинно-міфологічних мотиваціях, видатний соціолог Е. Дюркгейм розглядав як найпримітивнішу форму формально-ритуального об'єднання – «механічну солідарність».

Подібний по суті саме расовий тип націоналізму може виникати внаслідок світоглядної деградації, тобто своєрідного зриву, падіння від досягнутого рівня гуманізації людського буття до найпримітивніших алгоритмів мислення і колективної поведінки. Це відбувається у випадках, коли внаслідок різноманітних соціальних криз і навіть катастроф у сучасної людини виникає стан так званої аномії (Е. Дюркгейм) – повної втрати базових світоглядних орієнтирів модерного типу. Саме ці явища і призвели свого часу до виникнення нацизму як однієї із форм сучасного тоталітаризму. Подібні форми ідентичності породжували різноманітні форми етноциду як під час розпаду колишньої Югославії, так і в колишніх передньозазійських радянських республіках.

Історично вищий рівень духовної еволюції людства зумовлений, зокрема, виникненням кланово-общинної форми ідентифікації. З цим типом національної ідентифікації пов'язане зародження та функціонування різноманітних імперських утворень, починаючи з давніх часів аж до ХХ століття. У його основі лежить принцип шовінізму, тобто панування народності або общини, котра створила найбільш потужну військову державну структуру над «нетитульними» народностями чи навіть етносами як, начебто, визначально економічно і політично залежними, не здатними до самостійного державотворення. Подібна форма імперсько-державницької ідентифікації нерозривно пов'язана з ідеєю кастовості, яка знайшла свій найповніший прояв у ранньокласових суспільствах Переднього і Далекого Сходу. Причому представники завойованих тим чи іншим способом народностей у різноманітних імперських утвореннях вже розглядаються не як вороги, котрих належить знищити, а скоріше як варвари, «іногородці», а іноді, на більш високих рівнях розвитку, навіть як «молодші брати», які займають нижчі сходинки у структурі імперського союзу і яких «опікає» «старший брат». Етатистська домінанта національної ідентичності призводить до того, що, наприклад, сучасний ідеолог євразійства О. Дугін у програмній праці «Четверта політична теорія» декларує антиєвропейську ідентичність Росії, не тільки визнаючи, що вона ніколи не була нацією європейського взірця, а й те, що саме імперська структура і надалі буде забезпечувати процвітання цього державного утворення.

Гуманістично вищим типом національної ідеї або націоналізму є ідея релігійна. Причому в процесі суспільного прогресу на рівні релігійної ідентифікації саме етнічно-національна самобутність відступає на задній

план, адже людина, котра має спільні з вами релігійні погляди, оцінюється насамперед на основі її інтегруючого духовно-гуманістичного потенціалу, практично незалежно від її расового і етнічного походження. Іновірці, котрі приймають «вашу» релігію, незалежно від їхньої національності, стають для вас «своїми». Релігійна система цінностей уже значно більшою мірою об'єднує, ніж роз'єднує [1, 78–79].

Національна ідея в її культурно-релігійному вимірі виступає могутнім об'єднуючим фактором. Вона не тільки значною мірою долає племінні, етнічні і кланові бар'єри в межах однієї держави, а й сприяє створенню величезних інтегрованих ареалів. Не випадково і А.Дж. Тойнбі, і М. Вебер, а за ними і С. Хантінгтон, виділяють і типологізують світові цивілізації насамперед за релігійними ознаками. Ми говоримо про величезні ісламський, буддистський і, звичайно ж, християнський світи, у межах яких расово-національні і суцього етнічні ознаки вже значною мірою опосередковані особливою системою духовно-моральних цінностей. Хоча вона може набувати й агресивно фундаменталістського забарвлення.

Якісно вищий ступінь етнонаціональної самоідентифікації людини – власне націоналізм у модерному розумінні цього слова – пов'язаний з виникненням і розвитком особливої буржуазної формації, котра зароджується переважно у США. Націоналізм, котрий відповідає капіталістично-індустріальному типу суспільства, складається в процесі формування ренесансно-реформаційної духовної картини світу європейської цивілізації. У цьому плані теза марксизму, який значною мірою підтримує Е. Гелнер, про становлення націй разом із національними ринками є правильною [3].

Завершені ж нації-держави з розвиненою ринковою економікою намагаються, сформувавши неповторну імпортно-експортну модель, захищати не тільки власного виробника, а й споживача, максимально включаючись у режим міжнародної конкуренції. Водночас їх народногосподарський комплекс за параметрами співвідношення приватного і державного секторів, рівнем розвитку корпоративізму і венчурного бізнесу, особливостями податкової і фінансової системи, галузевою структурою тощо утворює неповторну специфіку і саме тому ідентифікується як особливий національний ринок (часто навіть говорять про національну ідею стосовно економіки).

Історично і стадіально найвищий рівень і, відповідно, найбільш складний вимір етнонаціональної ідеї як принципу консолідації відповідає постбуржуазному або постіндустріальному етапу розвитку. Цей рівень почав формуватися під час так званої «Весни народів» – процесу «другої хвилі» становлення молодих націй на основі багатьох недержавних етносів, особливо у Східній Європі. Вищі ж форми національної ідентичності, за Е. Дюркгеймом «органічної солідарності», нерозривно пов'язані з формуванням у ХІХ столітті в межах європейської соціально-романтичної традиції особливого типу консолідації. Видатний соціолог описує поступове заміщення у становленні нації по принципу «біологічної гушавини» (найбільш «механічний» тип об'єднання) до стану «моральної щільності»,

або «моральної близькості». Для розуміння способу утворення побудованих за національною ознакою не стільки на інтересі, скільки на ідеалі, людських спільнот велике значення, крім робіт Е. Дюркгейма, мають роботи німецького соціолога Ф. Тьонніса, зокрема його «Спільність і суспільство». Звідси принципово новий соціологічний зміст поняття «народ», котре стає в романтичній історіософії з часів «Листів до німецької нації» Й. Фіхте найважливішою категорією, що визначає найбільш соціально активну (пасіонарну за Л. Гумільовим) частину нації, її державотворче ядро. Саме з соціологічним, а не вузькоетнічним трактуванням поняття «народ» пов'язані формулювання ідеї народного суверенітету в більшості конституцій європейського демократичного зразка. Звідсіля і здатність до граничної мобілізаційної консолідації на основі національно забарвленої альтруїстичної мотивації – патріотизму, базованій на емоційно-ціннісному ставленні до держави як своєї «винайденої» (Е. Хобсбаум), «уявленої» спільноти (Андерсон), об'єднаної на засадах неформального міжособистісного зв'язку.

Саме на останньому п'ятому, стадіально вищому, рівні розвитку національної ідеї і, відповідно, національної ідентичності відбувається і найбільш повний синтез індивідуальних і універсальних характеристик людського буття. Причому національне тепер уже осмислюється не як одиначне або навіть особливе відносно загальнолюдського як вищого етапу соціальної еволюції, а як духовна конкретність, синтез унікального і загальнолюдського. Тобто у цивілізаційних вимірах націоналізму не просто відбувається наповнення національної форми універсальними культурними цінностями, на чому наполягали, наприклад, М. Драгоманов і М. Бердяєв, а саме національне у своїй естетичній неповторності тільки і може стати джерелом загальнолюдських цінностей. Більше того, можна зробити важливий концептуальний висновок: в структурі індивідуальної свідомості сучасної людини співіснують як найбільш архаїчні, так і модерні, і навіть постмодерні типи національної ідентичності. Причому відбувається взаємодія і навіть конфлікт декількох типів національної самоідентифікації. Йдеться про самовизначення:

- «представник певної раси» (в тому числі і в міфологічно-нацистському або фундаменталістському сенсі слова);
- «підданий» (громадянин, так би мовити, за паспортом);
- носій певної етноналежності, в тому числі і такої, яка може бути «титальною нацією» в іншій країні (часто відбувається у релігійній формі);
- «громадянин», тобто член політичної нації як носій універсальних прав і свобод, прибічник громадянського суспільства і правової держави;
- патріот – людина, готова не за примусом, а на основі власного переконання, захищати Батьківщину, в тому числі і з ризиком для життя.

Останні два типи національної ідентичності зародились в Європі в добу Нового і Новітнього часів. Але головне те, що в будь-якому суспільстві існують великі соціальні групи з домінуючим типом ідентичності. Причому рівень «цивілізованості» (цивілізаційної ідентичності) нерозривно пов'язаний із домінуванням в структурі ідентичності стадіально вищих її типів,

відповідних сучасним визначенням політичної і культурної нації. Тому важливим є концептуальний висновок, що випливає з проведеного дослідження: залежно від домінування або мінімальної наявності домінуючого типу етнонаціональної ідентичності сучасні держави як своєрідні соціальні системи, що самоорганізуються, поділяються на пасіонарний, стаціонарний, стагнаційний і катастрофічний тип соціуму (до якого впритул підійшла Україна) [5, 255–257].

Коли йдеться про більшу чи меншу роль національного суверенітету, в тому числі в процесі інтеграції України до наддержавного особливого типу сучасного європейського конфедералізму, що отримав назву ЄС, потрібно диференціювати різноманітні типи національно забарвленої мотивації, відрізнити ті з них, які пов'язані із руйнівним етноцентризмом, популізмом і справді становлять реальну небезпеку всередині самої Європи. Йдеться не тільки про країни, що утворились замість колишньої Югославії, а й, наприклад, про іспанські, британські сепаратистські рухи національних меншин в структурі європейських націй-«старожилів». Також треба відрізнити ті форми національної ідентичності, розвиток яких Ш. де Голль пов'язував із практично альтернативною нинішній моделі ЄС, зафіксованій у Лісабонській угоді, моделі «Європи вітчизн», збільшення питомої ваги яких, навпаки, підсилить геополітичний потенціал ЄС.

Таким чином, в процесі стадіально-цивілізаційного розвитку відбувається еволюція етноспільнот від нав'язаних ззовні форм об'єднання за прямим примусом до форм національної консолідації, заснованих на юридично раціональних основах, а потім і на духовно-етичній домовленості і навіть на емоційному співпереживанні.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бочковский О. Вступ до націології / О. Бочковський. – К. : Генеза, 1998. – 144 с.
2. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм: статус нації та національне питання у новій Європі / Р. Брюбейкер ; пер. з англ. О. Рябов. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.
3. Гелнер Е. Нації та націоналізм: Націоналізм / Е. Гелнер; пер. з англ. Г. Касьянов. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
4. Национализм в поздне- и посткоммунистической Европе: в 3 т. Т. 1 / [под общ. ред. Э. Яна]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 431 с.
5. Шморгун А. Этнонациональное развитие человечества и цивилизационный процесс / А. Шморгун // Цивилизационные модели и их исторические корни. – К. : Наукова думка, 2002. – 630 с.

УДК 339.924

Н.Л. Яковенко

УКРАЇНА І ЄВРОПА: ПОШУКИ СПІЛЬНОГО ІНТЕГРАЦІЙНОГО МАЙБУТНЬОГО

Стаття присвячена вивченню євроінтеграційного питання у зовнішній політиці України. Приділено увагу концептуальним підходам щодо європейської інтеграції. Наголошено, що головний сенс зовнішньої політики ЄС на сьогодні становить «експансія без розширення», що виявляється насамперед через «м'яку силу» ЄС.

Ключові слова: ЄС, європейська інтеграція, Європа «різних швидкостей», Європа «a la carte», «Європа концентричних кіл», «м'яка сила».

The article deals with the aspect of eurointegration in the foreign policy of Ukraine. Certain attention is paid to concept approaches concerning European integration. It is stressed that the main sense of EU's foreign policy lies in the "expansion without enlargement", which is demonstrated through "the soft power" of the EU.

Keywords: the EU, European integration, Europe of "different speeds", Europe "a la carte", Europe of "concentration circles", "soft power".

Після здобуття незалежності Україна стала на шлях до Європи. «Європейська Україна» – це було єдиною альтернативою для країни від того дня, як УРСР припинила своє існування.

Проблема реалізації політичного курсу України на поглиблення співпраці з Європейським Союзом, прямування нашої держави «до Європи», повернення її «до європейської сім'ї народів» залишається актуальною впродовж всього періоду української незалежності. Про це написано тисячі сторінок, висловлено безліч цікавих думок, але дискусії досі тривають, охоплюючи різноманітні аспекти, зосереджуючись на багатьох моментах.

Не буде перебільшенням сказати, що «тема Європи» є найбільш привабливою для українського суспільства. В Європу хочуть всі. На відміну від ідеї приєднання до НАТО, яка через відомі аргументи викликає багато заперечень. Європейський Союз виглядає тим орієнтиром, уособленням прогресу й добробуту, куди слід неухильно прямувати, прагнути, послідовно домагатися відповідності критеріям членства.

За даними громадських опитувань, що періодично проводяться фондом «Демократичні ініціативи», останнім часом підтримка українським населенням вступу до ЄС різко зросла. Загалом 63% населення виступає за вступ до ЄС і 27% – проти. Настрої проти вступу до ЄС переважають на сході країни. Південь поділяється практично навпіл: 48% – «за» і 45% – «проти», причому в основному «проти» Крим, де 70% кримчан – «проти» [3, 7].

Такі розбіжності в ставленні громадян до євроінтеграції України є не надто великими. Поляризація думок не спостерігалася і раніше, навіть враховуючи регіональний аспект або партійну належність. З цього приводу варто зазначити, що Європа є саме тією темою, яка сприяє об'єднанню країни, консолідації українців в питанні майбутнього нашої держави. І саме ідея європейської України спонукала більшість наших громадян проголосувати 1 грудня 1991 року за незалежність.

За наявності різних зовнішньополітичних орієнтацій є такі, що одночасно виступають і за вступ до єдиного економічного простору з Росією та Білоруссю, і за євроінтеграцію, зважаючи і на США. Такі підходи спостерігаються і серед науковців. «Без партнерства з США та Росією, –

наголошує А.Д. Гулієв, – не буде справжнього партнерства з ЄС, а без партнерства з ЄС не буде європейської України» [4, 155–156]. Ця ідея закріплена ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р.: «Україна як європейська позаблокова держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітничати з усіма зацікавленими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав або міжнародних структур».

І все ж незалежна Україна прямує до Європи. Історично й географічно наша країна належить до європейського цивілізаційного простору та має амбіційні наміри щодо поглиблення подальших відносин з Євросоюзом. При цьому не менш важливим є питання, чи прагне Європа якнайшвидше бачити Україну в ЄС, і якщо ні, то чому. Це питання не є новим і обговорюється політиками та експертами саме з моменту набуття Україною незалежності. Відповідь є очевидною – Європа не поспішає приймати Україну, а Україна має вирішувати складну проблему поліпшення своїх показників в усіх сферах.

Розширення ЄС у травні 2004 р. та в січні 2007 р. стало позитивним моментом у відносинах ЄС та України, хоча ключові документи ЄС та засади зовнішньої політики його держав-членів досі не називають Україну серед країн – кандидатів до вступу. Відносини між Україною та ЄС головним чином обговорюються та аналізуються в Україні, а не в Брюсселі. Євросоюз будує свої відносини з Україною у форматі «поглибленої взаємодії», «особливого сусідства», «Східного партнерства», що не визначає жодних перспектив стосовно членства. Різноманітні «рамки», «виміри», «ініціативи», які окреслюють європейсько-українську взаємодію, не ставлять конкретної мети. У зв'язку з цим для України важливим є намір цих ініціатив відвернути увагу від тривалих дискусій, зосереджених на перспективах членства в ЄС, проте зосередити увагу на практичних можливостях наближення до економічного, соціального та політичного середовища ЄС, надаючи при цьому достатньої гнучкості для отримання переваг від економічної співпраці в межах регіону.

Зростання кількості держав – членів ЄС до 27 за останнє десятиліття спонукало до конкретизації окреслення як напрямів євроінтеграційної політики, так і їхньої еволюції. Концептуальні підходи до проблематики європейської інтеграції можна умовно згрупувати в три групи. Це, по-перше, Європа «різних швидкостей», що впливає на процес прийняття рішень всередині ЄС, який є прерогативою сильних та економічно потужних держав (EU key states). По-друге, це теорія Європи «a la carte», або так зване «меню» стратегій розвитку європейських країн – моделі інтеграції, за якими держави самі вирішують, у який спосіб вони братимуть участь у певній конкретній інтеграційній ініціативі Європейського Союзу (наприклад, Велика Британія). По-третє, наступна група – «Європа концентричних кіл», яка передбачає різні рівні інтеграції відповідно до розташування суб'єктів ближче чи подалі від «центру» Євроспільноти. Згідно з таким підходом до четвертого,

найширшого та найбільш віддаленого, кола належать найближчі сусіди ЄС, серед яких є і наша держава.

Сьогодні спостерігається збереження тенденцій використання існуючих моделей «різношвидкісної Європи», Європи «а la carte», Європи концентричних кіл», у виробленні сучасних інтеграційних стратегій ЄС. У сучасних геополітичних реаліях задля збереження статусу ключового світового актора ЄС має сфокусуватися на проблемах свого найближчого оточення, зокрема, не ігнорувати можливість інтенсифікації та продовження інтеграційних процесів.

Європейська політична думка поступово сприймає простір ззовні та поза межами кордонів ЄС як єдиний, на нього мають розповсюджуватися базові європейські цінності та принципи. У зв'язку з цим найбільш ефективним стає проведення політики «м'якої сили», у здійсненні якої ЄС спирається переважно на програми міжнародної допомоги, політику розширення та сусідства, миротворчі зусилля тощо.

Отже, найкращим внеском ЄС до формування ненасильницької стратегії міжнародних відносин може бути: ефективне облаштування всередині Євросоюзу; втілення та просування нормативної та інституційної інфраструктури; надання пріоритетного значення формуванню простору свободи, безпеки, процвітання шляхом проведення ефективної політики стосовно найближчого оточення, включаючи передусім Україну.

Популярність України на міжнародній арені суттєво зросла завдяки так званій «помаранчевій революції» 2004–2005 рр., яка вважалася волевиявленням українського народу та перемогою демократії в державі. Наявними були всі можливості для нової влади активно просувати і зміцнювати у світі позитивний «помаранчевий» бренд України в Європі як демократичної держави.

Але попри величезні зусилля та прагнення, українському народу не вдалося втілити результати перемоги демократії у знаряддя української «м'якої сили». Марність сподівань та розчарування, що йшли слідом, посилили негативне сприйняття України європейською міжнародною громадськістю. Українська влада досі не окреслила чітких пріоритетів розвитку країни, і тому інформаційна складова зовнішньої політики держави не розвивається належним чином. Питання про те, що саме може зробити Україну більш привабливою для Європейської спільноти, до цього часу залишається дискусійним. Як зазначають експерти, «Україна має визначити нові підходи до формування зовнішньої політики. Здійснювати це потрібно з урахуванням потенціалу «м'якої сили» та ефективності його використання у міжнародних відносинах зі стратегічними партнерами» [5, 123].

Сьогодні набуває подальшого розповсюдження концепція Й. Меннерса щодо «нормативної сили» ЄС, згідно з якою Європейський Союз, побудований на нормативній основі, діятиме на міжнародній арені в нормативному порядку, що втілюється у поширенні та утвердженні на міжнародній арені власних норм та цінностей [2, 252]. З огляду на процес розширення для ЄС є доволі важливим долучення країн-кандидатів та

потенційних претендентів на членство до орбіти власних цінностей. Навіть не входячи до складу Європейського Союзу, ці сусідні країни залишаються важливими для ЄС як країни європейської ідентичності, тобто такі, які поділяють базові принципи – принципи демократії, верховенства закону, дотримання прав людини та ін. Водночас Європейський Союз завжди матиме свої кордони, і якими б не були сусідні з ЄС держави, Європейський Союз неодмінно прагнутиме впливати на них через потуги власної нормативної сили задля забезпечення власної стабільності через стабільність своїх кордонів [8, 16].

Водночас існує і так звана концепція «ефекту боа», неодноразово озвучена у виступах колишнього посла Іспанії в Україні Луїса Гомеса. Згідно з названою концепцією після чергової хвилі розширення ЄС потребує певного періоду для адаптації до нових реалій та регенерації власних абсорбційних можливостей для набуття готовності до нового розширення.

Зараз складно прогнозувати, коли можна очікувати наступної хвилі розширення Європейського Союзу і наскільки масштабною вона може виявитися. На сьогодні на членство в ЄС, наприклад, активно претендує Хорватія, яка активно веде переговори з Єврокомісією, а також Ісландія, переговори з якою про вступ до ЄС розпочато в липні 2010 р. При цьому, за словами А. Меркель та її австрійського колеги В. Шлюсселя, деяким державам слід усвідомити, що вони не можуть розраховувати на членство в Євросоюзі і мусять активно шукати інші форми співробітництва з останнім. Держави Бенілюксу, наприклад, утримуються від конкретних обіцянок на користь України [1].

Натомість майбутнє країн – сусідів ЄС залежить в першу чергу від них самих, адже подальший розвиток європейської інтеграції є можливим лише за умови злагодженого просування до системи європейських цінностей шляхом демократичного сталого розвитку, а високого рівня життя кожна країна має досягти самостійно.

Варто при цьому зазначити, що ЄС надавав і надає певну підтримку розвитку нашої держави. Так, за роки незалежності, починаючи з 1991 р., загальна сума допомоги з боку ЄС Україні становила 3,0979 млрд. євро [6, 3]. Основна частина цієї допомоги (близько 1,4 млрд. євро) була надана в рамках таких програм, як ТАСІС та, починаючи з 2007 р., – «Європейського інструменту сусідства та партнерства» (ЄІСП).

У 2009 р. загальний обсяг допомоги ЄС Україні становив 128,6 млн. євро. З цієї суми 116 млн. євро було виділено на Національну програму ЄІСП, 12 млн. – на програму ЄІСП для східного регіону і 0,5 млн. євро – на програму з питань дотримання прав людини (ЄДПЛ) [6, 3].

Зв'язки між Європейським Союзом та Україною стабільно розвиваються з початку 1990-х рр. з помітним посиленням співпраці після прийняття Плану дій у лютому 2005 р. Спільно узгоджений Порядок денний асоціації, який у листопаді 2009 р. змінив собою План дій, забезпечує підготовку України до нової Угоди про асоціацію завдяки зусиллям з боку ЄС у процесі демократизації та впровадження ринкових і соціальних реформ в Україні. У

рамках Порядку денного асоціації ЄС і Україна спільно прийняли узгоджений перелік із 78 пріоритетних напрямів дій на 2010 рік у багатьох сферах, зокрема, це – політичний діалог, зовнішня політика та політика безпеки, правосуддя, безпека та свобода, торгівля та співпраця в енергетичній сфері та ін.

Сьогодні ЄС-27 виступає одним з найбільших торговельних партнерів України. Як відомо, торговельно-економічні відносини України та ЄС базуються на Угоді про партнерство та співробітництво (УПС) та правилах Світової організації торгівлі (СОТ), повноправним членом якої Україна стала 16 травня 2008 р. Обсяги двосторонньої торгівлі між Україною та ЄС щороку збільшуються, зокрема у період між 2000 та 2008 рр. обсяг торгівлі зріс більш ніж утричі. У 2008 р. на Україну припадало 2% експорту та 1% імпорту країн ЄС, і Україна була 17-м найбільшим торговельним партнером ЄС-27. На 2009 р. обсяг двосторонньої торгівлі досяг 39,6 млрд. євро.

З лютого 2008 р. Україна та ЄС провадять переговори про впровадження поглибленої повномасштабної Угоди про вільну торгівлю, яка сприятиме інтеграції України у внутрішній ринок ЄС та ухваленню відповідного законодавства ЄС. Але при цьому визнається, що повноцінна зона вільної торгівлі є справою багатьох років.

Енергетичне співробітництво є важливим аспектом відносин між ЄС та Україною, оскільки остання – найважливіша транзитна країна у ланцюжку газопостачань до Європи. Через енергетичну інфраструктуру України в Європу транспортується 80% газу з Росії, що становить 20% газу, який споживають країни ЄС. У вересні 2010 р. Україна приєдналась до Європейського енергетичного співтовариства, що дозволяє синхронізувати політику України в енергетичній сфері з відповідною енергетичною політикою ЄС. При цьому Європейський Союз виділяє 82 млн. євро на програму секторальної бюджетної підтримки в енергетичній сфері.

Починаючи з 2008 р., для громадян України діє спрощений візовий режим з ЄС при продовженні двостороннього діалогу щодо запровадження безвізового режиму в довготривалій перспективі. План дій з візової лібералізації представлено на 14-му саміті ЄС–Україна 22 листопада 2010 р. Крім того, підписано Угоду про реадмісію, яка встановлює чіткі зобов'язання та процедури для органів влади як України, так і країн ЄС щодо того, коли і як мають бути повернуті особи, які нелегально проживають на їхніх територіях.

Не останнє місце у розвитку двосторонньої взаємодії має поглиблення парламентського співробітництва, головним інструментом якого на сьогодні виступає Комітет з парламентського співробітництва ЄС–Україна. У квітні 2011 р. у Європарламенті створено групу друзів України, а у Верховній Раді – депутатську групу дружби з ЄП, яка стане своєрідним інструментом для дискусій на тему відносин з Євросоюзом, залучатиме до цього неурядові організації, сприятиме посиленню євроінтеграційної діяльності українського парламенту.

Ключовим питанням порядку денного відносин Україна – ЄС залишається переговорний процес стосовно укладення Угоди про асоціацію на заміну чинної Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом. Прагнення України підтримують держави її найближчого оточення. Так, Польща сподівається, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС буде підписана в цьому році. Про це сказав голова Ради міністрів країни Дональд Туск 15 червня 2001 р. у Варшаві під час засідання Кабінетної ради з нагоди наближення польського головування у Раді ЄС: «Ми дуже розраховуємо, що під час польського головування підпишемо Угоду про вступ до ЄС Хорватії, підпишемо Угоду про асоціацію і Угоду про зону вільної торгівлі з Україною» [7]. У зв'язку з цим вирішальним може стати черговий 17-й раунд переговорів України з ЄС, що має відбутися 20 червня 2011 р. в Києві.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Bremner Ch. Nervous EU offers Ukraine hope for the future but no seat at the table / Charles Bremner // *The Times*. – 2008. – September 10.
2. Manners I. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? / I. Manners // *Journal of Common Market Studies*. – 2002. – Vol. 40, No. 2. – P. 252.
3. Бекешкіна І. Ставлення громадян до євроінтеграції України / І. Бекешкіна // *ЄвроАтлантика*. Часопис Інституту євро-атлантичного співробітництва. – 2010. – №4. – С. 6–7.
4. Гулиев А.Д. Международно-правовой контекст внешних сношений в условиях глобализации: монография / А.Д. Гулиев. – К.: Изд-во Нац. авиац. ун-та «НАУ-друк», 2011. – 484 с.
5. Луценко А.В. «М'яка сила» в сучасній геополітиці / А.В. Луценко, Г.А. Піскорська. – К., 2011. – 216 с.
6. Партнерство заради добробуту. Європейський Союз та Україна. – К. : Представництво Європейського Союзу в Україні, 2010. – С. 3.
7. Українське національне інформаційне агентство. – Режим доступу : www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=1021592.
8. Шаповалова О.І. Європейський Союз – Україна: межі нормативної сили / О.І. Шаповалова // *International Review*. – 2010. – №2(14). – С. 16.

РОЗДІЛ IV

УКРАЇНА В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 327(477)(476)

І.І. Богданович, Г.А. Максак

ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті висвітлено процес налагодження українсько-білоруського політичного діалогу, розглянуто головні напрями двостороннього торговельно-економічного співробітництва, а також запропоновані шляхи удосконалення міждержавної взаємодії на сучасному етапі.

Ключові слова: *політичний діалог, міждержавні відносини, торговельно-економічне співробітництво, стратегічне партнерство.*

The article describes the process of setting up the Ukrainian-Belarusian political dialogue, discusses the main directions of bilateral trade and economic cooperation, and suggests ways of improving interstate cooperation at present.

Keywords: *political dialogue, bilateral relations, trade and economic cooperation, strategic partnership.*

Аналіз двосторонніх відносин України та Республіки Білорусь (РБ), як суверенних держав, свідчить про те, що в більшості випадків їх динаміка і спрямованість залежали не від засобів зовнішньої політики цих країн, а здебільшого від зовнішніх факторів. З одного боку, революційне за своєю сутністю й масштабами розширення ЄС та НАТО, з другого – становлення і зміцнення СНД, стали визначальними чинниками різних векторів зовнішньої політики колись дуже близьких, братерських республік. Досить часто, не маючи достатньо чіткого стратегічного курсу, Україна програвала в дипломатичному плані прикордонним державам, і це не рідко завдавало шкоди її національним інтересам. В цьому контексті нинішнє вище керівництво України прагне переглянути пріоритети відносин із сусідніми країнами в напрямі напрацювання більш ефективних, прагматичних інструментів міждержавної та регіональної співпраці.

Офіційний діалог між Україною та Білоруссю проходить на основі нормативно-правової бази співробітництва, сформованої протягом періоду незалежності сусідніх держав під впливом низки зовнішніх та внутрішніх факторів.

Співпраця поміж країнами на сучасному етапі розпочата 22 грудня 1991 р., коли були встановлені дипломатичні відносини. До жовтня 1993 року держави відкрили свої дипломатичні представництва.

З першим офіційним візитом до України в грудні 1992 р. прибув прем'єр-міністр Білорусі В'ячеслав Кебич. Порядок денний зустрічі був зумовлений необхідністю розвивати економічні відносини між колишніми радянськими республіками по-новому, в умовах колапсу традиційних виробничих комплексів та промислових мереж. Були досягнуті домовленості про вільну торгівлю, безвізовий режим, співробітництво у військовій сфері та врегулювання фінансових питань.

17 липня 1994 р. під час офіційного візиту до України Президента Республіки Білорусь Олександра Лукашенко був підписаний Договір між Україною та Республікою Білорусь про дружбу, добросусідство та співробітництво, який набув чинності у 1997 р. Саме цим міжнародним нормативним актом було закріплено на довгі роки легальні рамки співробітництва, де сторони домовились про невтручання у внутрішні справи, непорушність існуючих між ними кордонів та підтвердили, що не мають ніяких територіальних претензій одна до одної.

Питання сучасного облаштування кордону стояло на порядку денному протягом всіх років незалежності двох країн. 12 травня 1997 р. президентами України та РБ був підписаний Договір між країнами про державний кордон. Договір було ратифіковано Верховною Радою України 18 липня 1997 р., хоча білоруська сторона до 2010 р. відтягувала момент ратифікації, пов'язуючи його з наявним боргом українських підприємств перед білоруськими, який виник в перші роки незалежності [1].

В цілому станом на кінець 2010 р. поміж нашими державами було укладено більш ніж 170 двосторонніх договірно-правових актів, які регулюють практично всі сфери двостороннього діалогу.

Україна та Білорусь взаємодіють і на міжнародній арені, зокрема в ООН, ОБСЄ, ЦЄІ, СНД, ініціативі ЄС «Східне партнерство», хоча позиції країн з цілої низки проблемних питань не є тотожними.

Найефективнішим індикатором розвитку двосторонніх українсько-білоруських відносин є рівень та інтенсивність політичних контактів між керівництвом держав, на які впливають внутрішні та зовнішні чинники.

В період 1994–2004 рр. політичний діалог України та Білорусі носив стабільний характер, без різких змін на зовнішньополітичному напрямі. Україна підтримувала Білорусь, особливо під час виборчих кампаній. Немає підстав стверджувати, що Україна в зовнішній політиці Білорусі, як і Білорусь в зовнішній політиці України, мали вирішальні значення. З одного боку, держави конкурували в зовнішньому середовищі за отримання тих чи інших преференцій від Росії, з другого – рухались в різних інтеграційних напрямках в різношвидкісному режимі.

З перших років незалежності сусідніх держав форми правління в них були з чітко визначеною президентською домінантою, тому основний політичний діалог будувався саме на цьому рівні. Протягом двох каденцій перебування на посту Президента України Л. Кучми український та білоруський лідери зустрічались 19 разів. Половина зустрічей проходила під

час офіційних візитів глав держав, а половина – під час різних міжнародних багатосторонніх зустрічей та самітів СНД.

Починаючи з 2004 р. акценти у відносинах України та Білорусі значно видозмінилися. Це було пов'язано зі зміною політичних еліт в Україні внаслідок «помаранчевої» революції, що відкрило можливості проведення демократичних трансформацій у країні. Конституційна реформа перерозподілила повноваження між основними гілками влади в країні з переміщенням центру впливу з президента на парламент. Ці події багато в чому визначили корективи у зовнішній політиці України, в тому числі і підхід до українсько-білоруських відносин.

З 2005 р. у двосторонньому політичному діалозі з'явилась певна напруженість. В Мінську в цей період спостерігалась неоднозначна оцінка подій, що відбувались у Києві, побоювання можливого експорту революційних технологій до Білорусі. В цьому контексті слід відмітити, що українська влада сама неодноразово заявляла про свої наміри сприяти демократизації Білорусі. Так, вже в квітні 2005 р. Президент США Джордж Буш та Президент України Віктор Ющенко підписали спільну заяву «Порядок денний нового століття для українсько-американського стратегічного партнерства», де зокрема зобов'язувались «підтримувати просування свободи в таких країнах як Білорусь та Куба». Заслуговує також на увагу і позиція української делегації в ООН, яка підтримала резолюцію цієї міжнародної організації про порушення прав людини в Білорусі. Це було виявом нової позиції української сторони в побудові політичного діалогу з Білоруссю [2, 74].

Керівництво Білоруської Республіки також намагалось не залишатись «в боргу», називаючи революції в Україні та Грузії відкритим бандитизмом під прикриттям демократії.

Уже восени 2005 р. новий формат відносин між Україною та Білоруссю знову зазнав змін. Враховуючи низку зовнішніх та внутрішніх факторів, керівництво України намаглося зосередитись на економічному аспекті відносин, не акцентуючи політичні розбіжності. Певним чином до перегляду української позиції привів фактор впливу Росії, хоча частково це можна було пояснити і наближенням парламентських виборів в Україні.

Україна відмовилась приєднатись до санкцій ЄС відносно Білорусі, які вводили обмеження проти окремих посадових осіб, мотивуючи свій вибір неефективністю впливу.

Наступні 2006–2008 рр. не принесли політичної розрядки у двосторонніх відносинах. Їх можна охарактеризувати як дипломатію «по замовчуванню», коли сторони намагаються не акцентувати політичні розбіжності, вказуючи лише на успіхи в економічній сфері [3]. З кінця 2006 р. між Мінськом і Києвом постійно проходили переговори про організацію зустрічі у двосторонньому форматі на вищому рівні, однак така зустріч відбулася лише на початку 2009 р. Однією з причин такого „відтермінування” традиційно була позиція білоруської сторони – пов'язати ратифікацію Договору про державний кордон з питанням про український

борг. Україна, яка не визнає боргові зобов'язання в цьому аспекті як державний борг, відмовлялась ставити на порядок денний «пакетний розгляд» тематики кордону та боргів українських підприємств.

В цілому президенти України та Білорусі за 2005–2008 рр. мали змогу лише тричі зустрітися в рамках самітів глав держав – членів СНД. Зрозуміло, що такий формат зустрічей не сприяв глибокому осмисленню двостороннього співробітництва і виведенню його на новий рівень.

Відліком якісно нового етапу розвитку двосторонніх відносин на рівні політичних контактів можна вважати 2009 рік. Реальний прорив у стосунках намітився вже з перших місяців 2009 р., коли поновився канал міждержавної комунікації на рівні глав держави. 20 січня 2009 р. в Чернігові пройшла зустріч президентів України і Білорусі. Порядок денний переговорів дозволяє говорити про нове реальне та якісне бачення українсько-білоруських стосунків. Зокрема, в рамках зустрічі були підписані:

- Меморандум про співпрацю в енергетичній сфері;
- Консульська конвенція між Республікою Білорусь і Україною;
- Меморандум між урядами і нацбанками Білорусі і України про напрацювання системи заходів з інтенсифікації двосторонньої торговельно-економічної співпраці в умовах світової фінансово-економічної кризи тощо.

Вже 6 травня 2009 р., на підтвердження зародження нового формату українсько-білоруських стосунків, Президент України зустрівся з Президентом Білорусі в місті Гомель (РБ). Окрім обговорення перспективних проектів співпраці і вирішення існуючих проблем, йшлося про можливість підтримки України в поглибленні контактів Мінська з Брюсселем, зокрема, у форматі повноправної участі Білорусі в «Східному партнерстві».

Можливість поглиблення координації спільних дій також можна відзначити в заявах О. Лукашенко на кишинівському саміті СНД, що відбувся в жовтні 2009 р. Спроба вироблення солідарної позиції Білорусі і України відносно Росії стали яскравим сигналом про готовність білоруської сторони піти далі в поглибленні контактів з Україною у сферах, які мають досить великий інтерес також і для Російської Федерації.

Поза сумнівом у цьому контексті найбільш змістовним був офіційний візит Президента Білорусі О. Лукашенко до України 4–6 листопада 2009 р., в ході якого були підписані угоди:

- Меморандум між МЗС України і МЗС РБ про взаємодію в реалізації взаємовигідних проектів у рамках ініціативи Європейського Союзу «Східне партнерство»;
- Протокол про обмін ратифікаційними грамотами Консульської конвенції між Україною і Республікою Білорусь.

Під час перебування Президента Білорусі в Україні була досягнута домовленість про ратифікацію договору про правове оформлення українсько-білоруського державного кордону і вирішення боргових зобов'язань України шляхом надання пільгових цін на українську електроенергію, що поставляється до Білорусі.

Президентські вибори в Україні в 2010 р. дещо змінили акценти в офіційному порядку двостороннього українсько-білоруського співробітництва. З приходом до влади Віктора Януковича значно потеплішали відносини між Києвом та Москвою, що припало на пік напруження в політичних російсько-білоруських відносинах. В цьому контексті знову призупинились процеси вирішення хронічних проблем у двосторонньому співробітництві. Зокрема, незважаючи на той факт, що до травня 2010 р. білоруською стороною були реалізовані всі необхідні процедури з ратифікації та підписання Договору про державний кордон, до цього часу обмін ратифікаційними грамотами так і не відбувся. Зустріч двох президентів, яка планувалась у травні в місті Батурін Чернігівської області, не відбулась.

В цілому поточний стан українсько-білоруських відносин можна оцінити як такий, що не повністю враховує історичні добросусідські напрацювання і національні інтереси двох держав, постійно підпадає під вплив з боку зовнішніх та міжнародних факторів.

Україна була і залишається одним з основних торговельних партнерів Республіки Білорусь. У 2010 році за обсягом товарообігу з Республікою Білорусь Україна займала друге місце серед країн СНД і четверте – в загальному обсязі зовнішньої торгівлі. У свою чергу, серед торговельних партнерів України Білорусь займала 7-е місце. У 2010 році товарообіг з Україною становив 4,47 млрд. дол. США (у 2008 р. перевищував 5 млрд. дол. США; у 2009 р. – 3,95 млрд. дол. США). При цьому обсяг білоруського експорту становив 1,89 млрд., імпорту – 2,57 млрд. дол. США. В останні три роки торговельне сальдо для України залишається від'ємним.

Основу білоруського експорту традиційно становлять товари машинобудування, сільськогосподарська техніка, нафтопродукти, вироби харчової та хімічної промисловості. До імпорту з України входять: металопродукція, електроенергія, фармацевтичні препарати, соняшникова олія, кондитерські вироби, будівельні матеріали.

Іншим важливим моментом, який позитивно впливає на відносини України та Білорусі, є спільна участь у енергетичних проектах. Вони насамперед надають альтернативу енергетичній залежності від Росії. Можливості українських трубопроводів та морських портів Мінськ почав використовувати для транспортування венесуельської «Санта-Барбари», якісної азербайджанської нафти, яка переробляється на білоруських НПЗ у містах Мозир та Новополоцьк. Хоча на даний час обсяги транспортування є незначними, подібний досвід українсько-білоруської співпраці свідчить про можливість напрацювання стратегічних напрямів майбутньої співпраці. Поряд із цим, на жаль, не досягнуто належного порозуміння з транзитом української електроенергії через територію Білорусі в країни Балтії. Крім певних технічних труднощів, ситуацію ускладнює бажання білоруської сторони не тільки споживати на внутрішньому ринку українську електроенергію, а й набути право на її продаж у інші країни самостійно.

Рекомендації щодо покращення двосторонніх відносин:

1. Позиція Україна може і має стати одним із чинників виведення Білорусі з ізоляції у багатьох напрямках. Цьому може сприяти взаємна зацікавленість України та Білорусі у співпраці в енергетичній, транзитній та торговельній сферах, відновленні промислових коопераційних зв'язків на різних рівнях. Україна повинна запропонувати РБ посередництво в налагодженні діалогу і нормалізації її відносин з ЄС, сприяти активному залученню Білорусі до процесів європейської інтеграції та виходу країни з політичної та економічної ізоляції.

2. Одним із перспективних напрямів взаємодії України з Республікою Білорусь на міжнародній арені є поглиблення співпраці в рамках реалізації програми ЄС «Східне партнерство», зокрема у підготовці спільних проектів. Українська сторона вважає перспективним поглиблення взаємодії з РБ на регіональному рівні, для чого необхідно приділити особливу увагу спільній реалізації в рамках проекту «Східне партнерство» планів по створенню міжнародного транспортного коридору Балтійське море – Чорне море.

3. Питання обміну ратифікаційними грамотами Договору про державний кордон має постійно перебувати на порядку денному українського зовнішньополітичного відомства.

4. Доцільно порушити питання про розробку та укладання нових стратегічних домовленостей між Україною і Білоруссю у сфері економічної і транскордонної співпраці, які мають замінити Міждержавну програму довгострокового економічного співробітництва між Україною та Республікою Білорусь на 1999–2008 роки й Угоду «Про економічне співробітництво на 1999–2008 роки». При цьому слід передбачити перспективи спільної участі в європейських програмах фінансової допомоги та транскордонної взаємодії [4].

5. Особливо перспективним є співробітництво України та Білорусі в газовій сфері, враховуючи залежність обох країн від поставок природного газу з Російської Федерації. Тому існує обопільний інтерес в альтернативних варіантах надходження блакитного палива.

6. Мінськ на даному етапі доволі прохолодно ставиться до ідеї транзиту української електроенергії, прагнучи на двосторонньому рівні купувати її та перепродавати до Литви та Польщі. В той же час Київ повинен наголошувати, що імпорт вітчизняної електроенергії може носити взаємовигідний характер.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Szeptycki A. Stosunki między Ukraina i Republika Białorus: uwarunkowania, stan, perspektywy // PISM research papers. – 2006. – №1. – С. 13. 2. Мельянцов Д. Геополитический поворот: политика Минска в отношении Литвы и Украины после президентских выборов 2006 / Д. Мельянцов, А. Казакевич // Lithuanian Foreign Policy Review. – 2008. – №20. – С. 69–83. 3. Максак Г. Украинско-белорусские отношения: на пороге грядущих изменений / Г. Максак ; Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень. – 20 вересня 2010 р. – Режим доступу : www.pfirs.org. 4. Засадко В. Інституційний базис симулювання розвитку економічної співпраці України з Республікою Білорусь / В. Засадко // Стратегічна панорама. – 2008. – №3(8). – С. 219–224.

УДК 339.924(477)

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНИ І РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

У статті аналізуються напрями українсько-польського співробітництва, яке набуло характеру стратегічного партнерства, висвітлюються складові міжрегіональної співпраці в рамках європейських проектів.

Ключові слова: міждержавні відносини, стратегічне партнерство, міжрегіональне співробітництво, євроінтеграція

The article analyzes the guidelines of the Ukrainian-Polish cooperation, which has acquired the character of strategic partnership; it highlights the components of inter-regional cooperation within the framework of European projects.

Keywords: international relations, strategic partnerships, inter-regional cooperation, European integration.

У зовнішньополітичній діяльності України розбудові зв'язків із Польщею належить надзвичайно важливе місце. Таке ставлення до західного сусіда зумовлене не лише багатовіковою традицією українсько-польських відносин, територіальною близькістю, спільними демографічними коренями та тісними культурними зв'язками, а, насамперед, спільністю політико-стратегічних інтересів, активним співробітництвом у всіх сферах суспільного життя між двома державами. Українсько-польські відносини стали прикладом успішної зовнішньої політики, яка ґрунтується на принципах визнання та партнерства двох держав та ідеї добросусідства, що надало можливість збудувати правові та політичні підвалини сучасних двосторонніх відносин. Тому досвід двосторонніх відносин України з Польщею є корисним с точки зору побудови дружніх відносин між нашою державою та іншими країнами ЄС.

У вітчизняній політичній та історичній науці з'явилась ціла низка досліджень, присвячених різним аспектам українсько-польських відносин посткомуністичного періоду. Зокрема, в галузі політичних наук помітними є праці Г. Зеленько [3], В. Кирилича [4], В. Моцока [6], Н. Климець [35]; в галузі історичних – О. Бабак [1], Д. Горуна [2], В. Лишко [5]. Польські дослідники також приділяють певну увагу проблемі польсько-українських відносин [9–21]. Проте аналіз змісту цих досліджень свідчить про недостатню увагу їх авторів до такого важливого, на нашу думку, аспекту міждержавних відносин, як вплив процесу євроінтеграції на відносини Республіки Польща та України. А саме такі спеціальні дослідження дали б можливість повніше й глибше зрозуміти цілі політики Польської держави щодо нашої країни та навпаки.

Мета дослідження полягає у визначенні основних напрямів польсько-українських міждержавних відносин у 1991–2010 рр. та їх специфіки, зумовленої стратегічними інтересами Польщі та України.

Польсько-українські відносини в посткомуністичний період характеризувалися різним ступенем дієвості й ефективності. Так, на

початковому етапі (1989 р. – середина 1992 р.) відносини між двома державами істотно активізувались. Першими кроками польських політиків у напрямі налагодження тісніших відносин з українськими політичними колами стала участь групи польських парламентарів у роботі першого з'їзду НРУ восени 1989 р., де вони рішуче підтримали волелюбні прагнення націонал-демократичних сил України, та зустріч парламентарів обох країн у Яблоні під Варшавою. Це зближення було закріплено підписанням Декларації про засади та основні напрями розвитку українсько-польських відносин 13 жовтня 1990 р. Польща офіційно визнала незалежність України 2 грудня 1991 р., а 4 січня 1992 р. було встановлено дипломатичні відносини між двома державами. Отже, Польща першою з країн визнала незалежність України [22, 32].

В той же час керівництво Республіки Польщі не дало згоди на допомогу Україні з входженням до Вишеградської групи та в реалізації проекту створення зони безпеки і стабілізації в Центральній-Східній Європі, пропаговане Президентом України Л. Кравчуком у 1993 р. На рівень довіри України до Польщі негативно вплинуло й те, що українські інтереси не бралися до уваги в контексті реалізації Польщею її західної та російської політики. Активне прагнення Польської Республіки до набуття членства в НАТО, не підкріплене поглибленим діалогом і співпрацею в питаннях безпеки з Україною, викликали занепокоєння офіційного Києва. Як удар, спрямований проти національних інтересів, сприйняла Україна підписання польсько-російської угоди щодо спорудження польської ділянки газопроводу Ямал – Європа. Не лишилося непоміченим у Києві й винятково активне висвітлення польською стороною „шпигунської афери”, пов'язаної з оперативною діяльністю на польському напрямі співробітника СБУ Лисенка. До недоліків польської політики щодо України було зараховано й відкинення владними колами можливості серйозної військово-політичної співпраці, незважаючи на тиск численних політичних та наукових кіл. Все це і зумовило ту пасивність в українсько-польських відносинах, що спостерігалась до 1995 р. [10, s. 119, 121, 122].

Спільна заява США, Росії, України про ядерну зброю на території України була ухвалена в січні 1994 р. Візит Президента України Л. Кучми до Вашингтона, підписання Україною Договору з НАТО про співпрацю в межах програми "Партнерство заради миру" та низка дій української дипломатії, спрямованих на зближення з Європою, вивели Україну зі стану міжнародної ізоляції та зовсім по-іншому розставили акценти стосовно неї з боку Заходу. Зважаючи на ці кроки українського керівництва та на гарантії своєї безпеки, які Польща отримала від західних держав, і вбачаючи загрозу власним національним інтересам у можливості українсько-російсько-білоруського зближення, Республіка Польща різко активізувала відносини з Україною у середині 90-х років ХХ ст., пропонуючи їй низку ініціатив.

Важливе значення для розвитку двосторонніх відносин мало підписання 25 червня 1996 р. Спільної Декларації Президента України і Президента Республіки Польща, де чітко сформульована ідея про стратегічне

партнерство між Україною і Польщею. З цього моменту двосторонні відносини почали набувати динаміки. Польща дуже багато зробила для просування України на Захід і активно підтримувала її наміри в напрямі європейської інтеграції [23]. Регулярно відбувалися офіційні зустрічі президентів та прем'єрів Польщі та України, нормою стали зустрічі між посадовцями різного рівня цих країн.

Основні завдання польської політики щодо України полягали в поглибленні «стратегічного партнерства» як одного з пріоритетних напрямів зовнішньої політики, підтримці зближення з європейськими структурами, привернення якнайбільшої уваги США та ЄС до утвердження України в її європейському виборі, прямій підтримці процесів трансформації та внутрішніх реформ. Відносини з Україною розглядалися як такі, що мають ключове стратегічне значення для безпеки Польщі та стабільності регіону Центрально-Східної Європи, сприяють зміцненню європейської безпеки. В той же час Республіка Польща була зацікавлена в статусі держави, що поширює західноєвропейську політику на пострадянські країни, оскільки саме цей статус надав вагомості її голосу на міжнародній арені [24, с. 64, 74; 25, с. 25; 26, с. 10; 27, с. 5–6].

Згадані завдання польської політики виходили далеко за двосторонні рамки і спрямовувалися на сприяння приєднанню України до загальноєвропейських процесів. Цьому мали слугувати Постійна польсько-українська конференція з питань європейської інтеграції, польсько-американо-українська ініціатива співпраці, ідея залучення України до миротворчих операцій НАТО та до процесу інтеграції з євроатлантичними структурами, підтримка якнайшвидшого прийняття України до ВТО [24, с. 75; 27, с. 3].

Українська дипломатія мала нагоду раціонально використати підтримку Польщі у втіленні своїх зовнішньополітичних орієнтирів, зокрема в реалізації співпраці в пропонованих Польщею "трикутниках" (Україна – Польща – США, Україна – Польща – Німеччина, Україна – Польща – Франція, Україна – Польща – Литва, Україна – Польща – Італія). Відчутною була допомога Польщі у співпраці та входженні України до міжнародних організацій (НАТО, ЄС, ВТО).

Водночас польському керівництву довелося не раз констатувати брак виразного прогресу, помітних успіхів у процесі політичних та економічних реформ в Україні, брак підстав для оптимізму в оцінках. Прагнучи бачити Україну суверенною, стабільною та проєвропейською, Польща була змушена робити досить прозорі натяки на справді недостатній рівень розвитку стратегічного партнерства між країнами. Крім того, наш західний сусід відзначав, що його голос на користь України знаходитиме тим кращий відгук серед партнерів, чим міцнішою буде демократія та глибшими економічні реформи в Україні. Таким чином, Варшаві було важливо, аби прозахідний вибір Києва отримувал одностороннє відображення в реальності [22].

З наближенням великого розширення Європейського Союзу Польща почала активно декларувати своє прагнення до будівництва мостів між ЄС та

східними сусідами РП, участі у виробленні концепції східного виміру в Євросоюзі, загалом східної політики ЄС. Відзначимо, що ця засада була включена до зовнішньополітичної стратегії Польщі урядом правих сил Є. Бузека й надалі підтримана урядом лівих сил Л. Міллера. Характерно, що в Польській Республіці ідея розвитку партнерських відносин з Україною послідовно поділялася й розвивалася правлячими коаліціями як правого, так і лівого спрямування [31, 32, 34].

Вступ Польщі до ЄС у травні 2004 р. призвів до того, що Україна отримала свого „адвоката” у цій впливовій організації та відкрив нові перспективи для подальшої взаємодії між Україною та Польською Республікою. Однак цей вступ мав не лише позитивні, а й негативні наслідки для України. Зокрема, він відбився на візовому режимі між державами. Якщо для польських громадян діє безвізовий режим, то українським громадянам для перетину кордону необхідна віза. Необхідність запровадження візового режиму для українців зумовлена саме вступом Польщі до ЄС. Разом із тим наш західний сусід пішов на максимальне спрощення усіх адміністративних процедур і запровадив видання безкоштовних віз для деяких категорій громадян України [35].

Для створення сприятливого клімату польсько-українських відносин окремо стояло завдання подолання тяжкої спадщини минулого. Важливе значення для зближення обох народів мало вшанування пам'яті тих, хто загинув під час волинських подій 1943–1944 рр. Президенти України і Польщі 11 липня 2003 р. виступили на цвинтарі села Павлівка Волинської області зі спільною заявою "Про примирення в 60-у річницю трагічних подій на Волині". "Схиляючи голови перед жертвами злодіянь і всіх трагічних подій, які мали місце у спільній історії, ми переконані, що взаємне прощення буде першим кроком до повного примирення молодих поколінь українців і поляків, які повністю звільняться від упереджень трагічного минулого", – зазначено в заяві. Як наголошували президенти, конфлікти минулого не можуть перекреслювати того, що століттями об'єднувало два народи, віддали пошану жертвам конфліктів, співчуття їхнім рідним, зазначивши, що поділяють біль родин жертв і висловились за необхідність продовжити спільний пошук історичної істини про трагедії на Волині. Глави держав також рішуче й однозначно засудили дії, що призвели до злочинів і вигнання українського та польського цивільного населення під час Другої світової війни [29].

Українсько-польські відносини активно розвиваються і в інших сферах. Так, досягнуто значних успіхів у економічній співпраці. На початку XXI столітті діяло майже 600 українсько-польських підприємств, загальний обсяг капіталу яких становив понад 37 млн. дол. США. Товарообіг між Україною і Польщею в 1992–2008 рр. динамічно зростав і збільшився майже у 10 разів, сягнувши в 2008 р. 6,6 млрд. дол. США. Однак в товарообігу між Україною та Польщею польський експорт перевищує імпорту. Так, у 2008 р. Польща імпортувала українських товарів на суму 2,338 млрд. дол., а експортувала на 4,28 млрд. дол., тобто від'ємне сальдо України в торгівлі з Польською

державою становило 1,942 млрд. дол. Це одна з причин, яка змушувала Польську Республіку цінувати зв'язки з Україною, оскільки порушення відносин між двома державами могло зумовити втрату Польщею великого ринку збуту для своєї продукції. Не зважаючи на суттєве падіння товарообігу між країнами у наслідок світової фінансово-економічної кризи у 2008–2009 рр., Польща та Україна залишилися важливими торговельними партнерами одна для одної [28].

Економічна співпраця між Україною і Польщею активно розвивається у таких галузях, як сільське господарство та сфери переробки його продукції, машинобудування, літакобудування, енергетика, теплопостачання, військово-промисловий комплекс, фармація та медичне устаткування. Співпраця України та Польщі набула додаткової ваги у зв'язку з будівництвом нафтопроводу "Одеса - Броди - Гданськ", існування якого не лише мало позбавити Україну енергетичної залежності від Росії та вивести її в коло експортерів нафти. Водночас новим аспектом в енергетичній співпраці наприкінці ХХ сторіччя став проект прокладання паралельно з нафтопроводом Броди-Плоцьк газопроводу для транспортування газу з Норвегії в Україну через Польщу. Цю пропозицію активно підтримала Польська Республіка, проект залишається актуальним і сьогодні.

Парадокс економічної співпраці двох країн в останні роки полягає в тому, що українські інвестори більш охоче вкладають кошти до польської економіки, ніж польські підприємці до української. Так, приблизна вартість українських інвестицій у польську економіку протягом одного року в 2004–2006 рр. сягала 300–400 млн. дол. США, у той час, як польські інвестиції не перевищували порогу в 200 млн. дол. США [35].

Збільшенню товарообігу значно сприяла робота постійних українсько-польських економічних форумів і семінарів, організатором яких здебільшого була Польща. Вона передавала досвід у реформуванні економіки Україні. Сприяла розбудові економічних відносин й українсько-польська міжурядова комісія з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва. Одним з головних документів, що регулює відносини України та Польщі в економічній сфері – це Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про економічне співробітництво, яка була підписана 4 березня 2005 р. і ратифікована Верховною Радою України 15 березня 2005 р. Угода передбачала сприяння розвитку взаємовигідного економічного співробітництва в усіх галузях і секторах економіки на принципах рівності і взаємної вигоди відповідно до законодавства держав Договірних Сторін.

Значне місце в українсько-польському співробітництві посідає міжрегіональна співпраця. В межах діяльності єврорегіонів "Карпати" та "Буг" відбулася нормалізація прикордонних відносин. Це дало гарантію уникнення прикордонних конфліктів. Сприяючи активізації бізнесу в прикордонних областях, створенню спільних підприємств із капіталом польських та українських підприємців, розвитку туризму, культурній, науковій та освітній співпраці, обидві держави тим самим зумовили

інтенсифікацію суспільного життя у своїх периферійних регіонах. Участь українських і польських прикордонних територій у європейських проектах у рамках єврорегіонів "Карпати" та "Буг" є кроком на шляху до об'єднаної Європи. Діяльність єврорегіонів дала змогу залучити кошти ЄС через програми INTERREG, TACIS, PHARE на їх розвиток. Крім того, активна міжрегіональна співпраця у рамках єврорегіонів значно сприяла формуванню спільної політики у сфері охорони навколишнього середовища. Тут можна відзначити реалізацію проекту "Чистий Буг", програми освоєння озера Світязь, діяльність Карпатського екологічного заповідника та ін. [22].

Ще одним напрямом польсько-української міждержавної співпраці стало облаштування спільного кордону: збільшення кількості автомобільних переходів на кордоні та їхньої пропускної здатності, поліпшення роботи митниць, розбудова та реконструкції транспортної мережі на прикордонних територіях. Наприклад, у межах проекту "Облаштування міжнародного автомобільного пункту пропуску "Ягодин – Дорогуськ" (здійснювалася за посередництвом програми прикордонного співробітництва TACIS) побудовано під'їзну дорогу в районі українсько-польського кордону, виділено 2,75 млн. євро на спорудження відповідної інфраструктури в Ягодині; споруджено також новий міст через ріку Західний Буг, збудовано Рава-Руську митницю вартістю 9 млн. євро та ін. [22].

Завдяки військовому співробітництву з Польщею Україна полегшила собі просування до НАТО та Європейського Союзу. Внаслідок існування Укрполбату сформовано досвід співпраці ЗСУ і ЗСРП. Військові навчання українських і польських військовиків, співпраця різних видів збройних сил створюють атмосферу довіри між нашими народами. Яскравим свідченням тісної співпраці українських і польських військовиків стало їхнє спільне перебування в Іраку, де вони здійснювали охорону органів влади, об'єктів життєзабезпечення, транспортних комунікацій, інші обов'язки на території, що входить до польського сектору відповідальності.

Співробітництво в галузі культури між Україною та Польщею є одним з критеріїв визначення стану стосунків між двома країнами. Найвизначнішим показником культурного співробітництва останніми роками був „Рік Польщі в Україні” (2004) та „Рік України в Польщі” (2005). Особливості польської культури не є широковідомими у всій Україні. „Рік Польщі в Україні” став однією з найбільших культурних подій, спрямованих на презентацію сучасної Польщі. Під час цієї події Польща була представлена в різних сферах – культура, наука, туризм, економіка, політика. Культурна презентація була досить різноманітною – література, фільми, книжки. Після цієї події багато українців змогли краще зрозуміти традиції поляків, їхній менталітет та їхнє ставлення до українців. У відповідь поляки провели „Рік України в Польщі”. Це свідчить про те, що не тільки українці прагнуть до співпраці, а й поляки відповідають їм взаємністю. Україна змогла гідно презентувати свою культуру [35].

Таким чином, Україна і Польща вступили в XXI сторіччя з історично новою якістю двосторонніх відносин. Польсько-українські відносини,

незважаючи на складну історичну спадщину, вступили у фазу конструктивного, прагматичного взаємовигідного розвитку. Польська політична думка минулого століття в „українському питанні”, подолавши складний еволюційний шлях, вийшла на рівень позитивного ставлення до появи незалежної української держави в кордонах, зафіксованих повоєнним устроєм, та визнання їх непорушності. Завдяки цьому Польща перетворилася на справжнього „адвоката України” в Європейському Союзі та НАТО. Об’єктивні національні інтереси двох держав у стратегічних питаннях збігаються. На урядовому рівні розвиток польсько-українських відносин концептуально вкладався в рамки концепції „Стратегічного партнерства”. Зусиллями політичних та інтелектуальних еліт обох країн вдалося досягти певних успіхів у процесі міжнаціонального примирення та порозуміння, визначити напрями взаємовигідного співробітництва у політичній, військовій та економічній сферах.

Всі зазначені факти українсько-польської співпраці в різних сферах підтверджують вагомість та актуальність українсько-польських відносин. Доцільно лише раціонально використовувати всі потенційні ресурси, які дають ці відносини та продовжувати активно їх розвивати.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА: :

1. Бабак О.І. Політика Польщі щодо України (кінець 1980-х – 1990-ті роки) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.02 / О.І. Бабак ; Ін-т укр. археогр. та джерелознав. ім. Грушевського НАНУ. – К., 2002. – 19 с.
2. Горун Д.І. Українсько-польські відносини (1991–1997 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.02 / Д.І. Горун ; Одес. держ. ун-т ім. Мечникова. – Од., 1999. – 17 с.
3. Зеленько Г.І. Україна і Польща: моделі політичної модернізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Г.І. Зеленько ; Ін-т політ. і етнонац. досл. НАНУ. – К., 2001. – 20 с.
4. Кирилич В.П. Українці в Польщі: проблема збереження етнопатристичної ідентичності як чинник українсько-польських відносин : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / В.П. Кирилич ; Ін-т міжнар. відн. Київ. нац. ун-ту ім. Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
5. Литвин В. Зовнішня політика України: 1990–2000 / В. Литвин // Віче. – 2000. – №11. – С. 3–48.
6. Лишко В.В. Українсько-польські зв’язки в галузі культури (1991–1999 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В.В. Лишко ; Нац. пед ун-т ім. Драгоманова. – К., 2002. – 16 с.
7. Моцок В.І. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / В.І. Моцок ; Чернів. нац. ун-т ім. Федьковича. – Чернів., 2002. – 20 с.
8. Петрів Т. Україна розглядає Польщу як стратегічного партнера / Т. Петрів // Голос України. – 1993. – 26 травня. – С. 2.
9. Wojarski Włodzimerz. O nowa polityce Polski w stosunku do Ukrainy // Polska w Europie. – 1991. – zesz. 4 (styczen). – S. 64–72.
10. Calka Marek Janusz. Stosunki z Ukraina // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej : 1995. – S. 119–124.
11. Chojnowska Aldona. Stosunki z Ukraina // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej: 1997. – S. 138–146.
12. Cieslik Mirosław. Stosunki polsko-ukrainie // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej : 1992. – S. 135–144.
13. Do Europy marsz. Sejmowa debata o polskiej polityce zagranicznej // Gazeta Wyborcza. – 2002. – 15.03. – S. 4–5.
14. Kozakiewicz Jerzy. Geopolityka Europy Srodkowo-Wschodniej po rozpadzie ZSSR // Stosunki Polsko-Ukraińskie. (Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego Kozakiewicza). – Krakow : Fundacja „Miedzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji”, 1998. – S. 7–43.
15. Olechowski Andrzej. Europejska opcja Polskiej Polityki Zagranicznej // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej : 1995. – S. 26–29.
16. Onyszkiewicz Janusz. Kilka uwag o problemie bezpieczeństwa Polski // Polska w Europie. – 1992. - Zesz. 8 (kwiecien). – S. 27–36.
17. Prusinowski Arkadiusz. Partnerzy, nie sojusznicy.

(Lech Walesa na Ukrainie) // Polityka. – 1993. – 05.06. – S. 10. **18.** Pszczolkowska Dominika Cel numer jeden. (Polska polityka zagraniczna w 2003 r.) // Gazeta Wyborcza. – 2002. – 24–26.12. – S. 7. **19.** Skubiszewski Krzysztof. Perspektywy polityki zagranicznej RP w Europie // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej : 1993/1994. – S. 21–33. **20.** Smilowicz Piotr. Nadal twardo w sprawie Nicei. (W Sejmie debata o priorytetach polityki zagranicznej) // Rzeczpospolita. – 2004. – 22.01. – S. A4. **21.** Stankiewicz Andrzej, Smilowicz Piotr. Polska nie moze stac z boku. (W Sejmie o polityce zagranicznej) // Rzeczpospolita. – 2003. – 23.01. – S. A3. **22.** Геополітика: Україна в міжнародних відносинах: Україна – Польща. – Режим доступу : <http://www.readbookz.com/book/183/6482.html>. **23.** Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України. – Режим доступу : <http://ua.textreferat.com/referat-12097-2.html>. **24.** Геремек Б. Основні напрямки зовнішньої політики Польщі / Б. Геремек // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 62–75. **25.** Expose Pana Ministra Bronislawa Geremka, wygloszone w Sejmie w dniu 8 kwietnia 1999 r. – Режим доступу : <http://www.msz.gov.pl>. **26.** Expose Ministra Spraw Zagranicznych Bronislawa Geremka // Gazeta Wyborcza. – 10.05.2000. – S. 8–10. **27.** Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zasadach polskiej polityki zagranicznej w 2001 roku na forum Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001. – Режим доступу : <http://www.msz.gov.pl>. **28.** Зовнішня торгівля України товарами за 2008 рік. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. **29.** Спільна заява Президентів України і Республіки Польща “До порозуміння і єднання” // Урядовий кур’єр. – 1997. – №90–91. **30.** Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zasadach polskiej polityki zagranicznej w 2001 roku na forum Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001. – Режим доступу : <http://www.msz.gov.pl>. **31.** Informacja Rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2004 roku przedstawiona na posiedzeniu Sejmu w dniu 21 stycznia 2004 roku przez Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza. – Режим доступу : <http://www.msz.gov.pl>. **32.** Oświadczenie Rady Ministrów RP dotyczące uznania przez Polskę niepodległej Ukrainy (Warszawa, 2 grudnia 1991 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1992. – №1. – S. 13–14. **33.** Przemowienie Ministra Spraw Zagranicznych Dariusza Rosatiego, wygloszone w Sejmie 8.05.1997 r. // Przegląd Rządowy. – 1997. – №5. – S. 82–90. **34.** Sejmowe Expose Ministra Spraw Zagranicznych Dariusza Rosatiego z 9.05.1996 r. // Przegląd Rządowy. – 1996. – №7. – S. 86–93. **35.** Климець Н. Співпраця України та Польщі: два роки після розширення ЄС / Н. Климець. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/library/1274.html>.

УДК 351:004

О.В. Гриценко

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз проблем теорії й практики державного управління щодо забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні та визначено можливі шляхи їх вирішення на державному рівні.

Ключові слова: державне управління, державна політика, інформаційне суспільство.

The article analyzes the problems of theory and practice of public administration to provide information society development in Ukraine. Possible solutions of these problems on a state level were suggested.

Keywords: public administration, public policy, information society.

Держава має виконувати роль головного організатора та координатора у визначенні пріоритетів розвитку інформаційного суспільства. При цьому вищі органи влади держави мають сформулювати єдину скоординовану між суб'єктами суспільних відносин державну політику побудови інформаційного суспільства, де має бути чітко визначені роль і місце її головних учасників в ієрархії пріоритетів від людини, окремих громадян, громадських організацій, комерційного сектору до держави з урахуванням інтересів міжнародного співтовариства.

Слід зазначити, що проблематика державного управління в контексті розвитку інформаційного суспільства в Україні не була предметом спеціального дослідження у вітчизняній науці державного управління. Вітчизняні учені В.Д. Бакуменко, М.В. Гаман, В.М. Князев, Т.В. Мотренко, Н.Р. Нижник, В.П. Сурмін та ін. у своїх публікаціях зазначають, що в Україні приділяється мало уваги фундаментальним і теоретико-методологічним дослідженням у галузі науки державного управління.

Як зазначено в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [3], ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно зі світовими тенденціями недостатній і не відповідає потенціалу та можливостям України. До основних прорахунків такого становища було віднесено недостатній розвиток нормативно-правової бази інформаційної сфери; повільне створення інфраструктури для надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам інформаційних послуг з використанням Інтернету; недостатній рівень державної підтримки виробництва засобів інформатизації.

Однією з нерозв'язаних проблем ефективного формування та реалізації державної політики інформатизації й розвитку інформаційного суспільства все ж залишається проблема налагодження організаційної складової механізму державного управління в інформаційній сфері.

Як свідчить статистика [1], водночас на реалізацію функцій державного управління та регулювання в цій сфері було виділено найменше фінансів порівняно з будь-якою іншою сферою, хоча гуртовий продаж обчислювальної техніки в Україні, що передбачає й її власне складання, займає перші рядки у складі ВВП.

Аналіз, проведений експертами при розробці проекту доповіді про стан та перспективи розвитку інформатизації та інформаційного суспільства в Україні за 2009 рік [1], свідчить, що тільки 0,5% від 300 млн. грн., передбачених центральним органам державної влади у 2009 р. в Державному бюджеті на проекти у сфері інформатизації, виділено Держкомінформатизації на реалізацію функції управління в цій сфері.

Порівняльний аналіз структури доступної широкому загалу державної статистики в Україні із рекомендаціями міжнародних організацій, а також досвіду інших країн, зокрема Європейського Співтовариства стосовно моніторингу розвитку інформаційного суспільства свідчить про ряд висновків не на користь нашої держави. Показники державної статистики в Україні не відповідають потребам державного управління в цих сферах за повнотою, точністю, достовірністю, оперативністю, функціональністю тощо. Такі показники не орієнтовані на глибокий аналіз ефективності виконання Концепції Національної програми інформатизації України, стратегій, планових і програмних документів розвитку інформаційного суспільства.

В Україні дослідники застосовують у своїй роботі переважно результати експертних оцінок різних міжнародних організацій, сформованих на базі різноманітних теоретичних підходів і методик, що не враховують специфіки нашої країни, її нормативно-правових актів з питань інформатизації як основи розвитку інформаційного суспільства.

У зв'язку із зазначеним серед пріоритетних напрямів державної політики інформатизації та розвитку інформаційного суспільства, визначених у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток» та розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 р. №653-р «Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [2], було визнано необхідність розробки Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства відповідно до міжнародних стандартів.

У міжнародній практиці як інтегровану ознаку рівня розвитку інформаційного суспільства або його структурних елементів застосовують концепцію композитних ІКТ-індексів (е-індексів). Вони побудовані на базі наборів ІКТ-індикаторів. А вибір індикаторів і методика побудови індексу значною мірою залежить від обраних у державі пріоритетів. До основних індикаторів експерти включають, наприклад, індикатори стану доступу до телекомунікаційної інфраструктури (ТКІ): радіо, телебачення, телефону, персональних комп'ютерів (ПК), Інтернету, населення взагалі й окремо в освітніх закладах, в установах місцевої влади й уряду тощо.

Орієнтирами для визначення ідеальних показників державної інформаційної політики дослідники визначили країни з найвищим рівнем розвитку ІКТ-сектору: країни Північної й Західної Європи, а також Північноамериканського регіону.

За результатами дослідження експерти поділили всі країни на чотири великі групи: з максимально високим рівнем розвитку ІКТ, високим, середнім і низьким. Україна ввійшла до другої групи поряд з Росією, Білорусією й багатьма східноєвропейськими країнами колишнього соцтабору.

В Україні широко користуються результатами оцінок різних міжнародних організацій, сформованих на базі різних підходів та методик, що не враховують особливості нашої країни, її визначальних документів з питань розвитку інформаційного суспільства. Зазначене не сприяє удосконаленню взаємодії і координації органів державної влади в розвитку інформаційного суспільства в Україні.

У контексті вдосконалення взаємодії й координації органів державної влади в розбудові інформаційного суспільства в Україні можна розглядати розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 р. №653-р «Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». Серед цих завдань є й розробка Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства, де має бути відображений механізм оцінювання стану транспарентності публічної адміністрації, що буде, відповідно, і показником ефективності та відкритості її функціонування [2].

Прорив України в суспільно значущих сферах її життя можливий лише за умови чіткого визначення чітких обов'язків для органів центральної виконавчої влади, як основи держави інформаційного суспільства. Ці обов'язки можна визначити через три можливі варіанти реалізації державної інформаційної політики:

- активна функція держави в розбудові інформаційного суспільства (патерналізм, безапеляційне, активне втручання держави в різноманітні суспільні процеси через їх розгалужену регламентацію, регулювання);
- пасивна (ліберальна, спостережувальна) функція – мінімальне втручання у різноманітні суспільні процеси, виконання функції «сторожа» та арбітра у грі приватних учасників, аби не порушувалося співвідношення їхніх потреб та інтересів;
- помірковано-партнерська – коли держава через органи державної виконавчої влади виступає рівноправним учасником, організатором і координатором суспільних відносин в інформаційній сфері, стримуючи прояви небажаної ініціативи окремих індивідів з антисоціальною спрямованістю чи підтримуючи й розвиваючи бажані ініціативи громадянського суспільства. Третій варіант державної інформаційної політики пропонується як найперспективніший у взаємодії держави й громадськості у формуванні інформаційного суспільства.

Тож для підвищення ефективності реалізації державної інформаційної політики, державних концепцій, стратегій, доктрин, планових і програмних

нормативних документів з питань державного управління розвитком інформаційного суспільства необхідне передусім широкомасштабне впровадження Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства як організаційної складової механізму державного управління. А для цього потрібно їх затвердити на рівні закону України і передбачити відповідальність посадових осіб, санкції за ненадання інформації у складі правовідносин щодо державної статистики.

Вже на основі Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства потрібно створити єдину систему ефективного моніторингу інформаційного простору, де розміщуватиметься актуальна інформація від органів державної статистики, інститутів інформаційного суспільства, за умови, що статистичні дані будуть доступні для широкого загалу дослідників у режимі відкритої інформації.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Проект доповіді про стан та перспективи розвитку інформатизації та інформаційного суспільства в Україні за 2009 рік. – К., Держкомінформатизації України. – 2009. – 91 с. 2. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 р. №653-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=653-2007-%F0>. 3. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. №537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – 23 берез. (№ 12). – С. 511.

УДК 351

Н.В. Грицяк

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджується ефективність існуючої сьогодні системи державного управління в умовах динамічного впливу сучасних факторів геополітичної конкуренції,

глобалізації та інформаційного протиборства, що потребує зміни концепції діючої системи державного управління з метою її адаптації до сучасних умов.

Ключові слова: державне управління, інформаційне суспільство, глобалізація, геополітична конкуренція, інформаційне протиборство.

In the article efficiency of the existing today system of state administration is probed in the conditions of dynamic influence of modern factors of geopolitical competition, globalization and informative opposing, that requires a change conception of the operating system of state administration with the purpose of its adaptation to the modern terms.

Keywords: state administration, informative society, globalization, geopolitical competition, informative opposing.

Постановка проблеми. Існування помітних труднощів у реалізації державного управління в умовах інтенсивного впливу глобалізації дає змогу говорити про особливості його реалізації в сучасних умовах і необхідності вироблення спеціальних методів і механізмів управлінського впливу, адекватних тим змінам, які сьогодні відбуваються в системі соціально-політичних відносин сучасного українського суспільства. Недостатня ефективність існуючої сьогодні системи державного управління в умовах динамічного й, часом, малопередбачуваного впливу сучасних факторів геополітичної конкуренції, глобалізації й найбільш гострих форм інформаційного протиборства вимагає зміни всієї концепції діючої системи державного управління з метою її адаптації до сучасних умов глобалізації.

У вітчизняній науковій думці поширене розуміння глобалізації як «нового типу світового розвитку, що знаменує появу нових магістральних тенденцій, за якими буде розвиватись світ упродовж майбутніх кількох десятиліть, а тому важливо, аби кожна держава світу незалежно від рівня розвитку знайшла можливість вписатись у глобальний простір, інакше вона ризикує опинитись в ситуації глобальної ізоляції, яка, у свою чергу, спровокує її соціально-політичну та економічну деградацію» [1, 3]. Ключовою умовою забезпечення належного місця країни у глобальному просторі є побудова інформаційного суспільства, тобто такого стану розвитку суспільних і насамперед виробничих відносин, при якому основна частина валового продукту вироблятиметься не за рахунок матеріального виробництва, а на основі створення й продажу наукомістких технологій, інформаційних продуктів, тобто результатів інтелектуальної праці громадян.

Стан дослідження проблеми. Проблеми формування та реалізації геополітики та функціонування системи державного управління в умовах глобалізації та геополітичної конкуренції досліджували сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких В. Авер'янов [2], Р. Войтович [1], В. Дем'яненко [5], В. Князєв [7], А. Манойло [3, 4], А. Петренко [4], Г. Почепцов [6], Д. Фролов [4], С. Чукут [6] та ін.

Так, Б.Л. Дем'яненко розглядає геополітику як «політологічну концепцію, що вбачає в політиці (головним чином зовнішній) тієї чи іншої держави засадничу, визначальну роль географічних факторів: просторове розташування країни, розмір території, наявність чи відсутність природних

ресурсів, кількість і густоту населення тощо» [5, 730–731]. Автор вважає, що глобалізація – «це процес кількісного зростання та інтенсифікації політичних, економічних, соціальних, культурних зв'язків і стосунків держав світу, що відбувається, починаючи з другої половини ХХ ст. Це також політична практика, зорієнтована на розв'язання локальних суспільних проблем з урахуванням їх взаємозв'язку з проблемами зовнішніми, більш загальними, з передбаченням наслідків для світових процесів» [5, 731].

Більшість науковців переконані, що сьогодні формування інформаційного суспільства відбувається під впливом таких *основних факторів*: політичної, інформаційної, культурно-ідеологічної глобалізації; геополітичної конкуренції; інформаційного протиборства та інформаційної війни. Зупинимось на характеристиці цих факторів.

Глобалізація у сфері політичних відносин – це процес повсюдного становлення інститутів політичного представництва та механізмів «внутрішнього» і «зовнішнього» вирішення конфліктів, що ґрунтуються на соціальному компромісі і взаємному узгодженні інтересів. Серед чинників, що все більше впливають на конфігурацію й характер міжнародної системи політичних відносин, можна відзначити:

- посилення нестабільності всередині держав і в міждержавних відносинах, зумовлене динамікою розвитку світової економіки;
- швидке зростання транснаціональних зв'язків, що стимулює утворення нових форм колективного прийняття рішень за участю держав, міжурядових організацій і міжнародних груп впливу;
- бурхливий розвиток транснаціональних інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж зв'язку.

В результаті глобалізації утвориться така світова політична система, у якій «на лідируючі позиції висуватимуться держави не стільки за параметрами свого військового й економічного потенціалу, скільки здатні стати моральними лідерами світового співтовариства, впроваджувати етичні стандарти в міжнародні відносини, у тому числі за рахунок цілеспрямованої політики повсюдного впровадження в масову свідомість вигідних для себе ідеологічних і моральних установок, цінностей і світогляду, що припускає активізацію процесів інформаційної експансії й ріст ролі інформаційних операцій» [3, 348].

Інформаційна глобалізація – один із найбільш показових інтеграційних процесів, які протікають сьогодні у рамках і під впливом глобалізації, що включає розвиток комунікацій (у тому числі таких, що використовують космічний простір), створення глобальних інформаційних мереж, комп'ютеризацію більшості сфер життєдіяльності людини.

Глобалізація культурно-ідеологічна (ментальна) – це комплексний процес, що має тривалу історію, «уніфікації» традицій, релігій, культури та ідеології. Важливим аспектом «ментальної» глобалізації є безперервний процес уніфікації культурних надбань людства. У перспективі можна очікувати появу глобальної «кроскультури».

Під геополітичною конкуренцією розуміється суперництво між геополітичними суб'єктами за вплив на той або інший простір, у результаті якого одні суб'єкти одержують переваги, а інші – їх втрачають, що відбивається на стані їхньої безпеки. Енергетичний принцип розвитку співтовариства (держави, цивілізації в цілому) на основі інформаційних технологій полягає в тому, що переваги має система, яка структурно організована так, що використовує із зовнішнього середовища більшу кількість енергії з різноманітних джерел. Інформація (знання) створюється на основі витрат ряду енергетичних ресурсів (природних, людських, технічних). Одержання доступу до цієї інформації (знань) не можна зіставити за енергетичними витратами із процесом їхнього створення.

Інформаційне протиборство і його найбільш гостра форма – *інформаційна війна* – в силу своєї високої соціальної небезпеки є найважливішими факторами, що визначають мету, завдання й основні напрями державної інформаційної політики. Одним із найважливіших завдань державної інформаційної політики є протидія акціям інформаційної агресії й операціям інформаційної війни, що передбачає створення ефективної державної системи безпеки в інформаційному просторі, здатної протистояти таким акціям. Інформаційне суспільство продукує нові форми конфліктів – *інформаційні війни*, які фактично не були відомі в суспільстві індустріальному або у будь-якому разі не носили такої інтенсивності, не мали таких масштабів й не представляли такої загрози для безпеки суспільства. «Інформаційні війни є інформаційними технологіями, що впливають на інформаційні системи, маючи на меті введення в оману масової чи індивідуальної свідомості, виведення з ладу або десинхронізацію процесів управління суспільством та його складовими, передусім військовими», – вважає Г.Г. Почепцов [6, 559].

Інформаційна війна – це політичний конфлікт, що виникає в результаті зіткнення двох або більше різноспрямованих політичних сил з метою вирішення протиріч із приводу влади й здійснення політичного керівництва, а також із приводу перерозподілу їхньої ролі, місця й функцій у політичній системі інформаційного суспільства, у якому зіткнення конфліктуючих сторін відбувається у формі інформаційно-психологічних операцій із застосуванням інформаційної зброї. За визначенням Г.Г. Почепцова, «психологічні війни (операції) є комунікативними технологіями, що спрямовані на внесення змін у поведінку індивіда за допомогою модифікації його моделі світу, що здійснюється шляхом внесення змін у інформаційні потоки» [6, 559].

Інформаційний конфлікт – це зіткнення інтересів двох або декількох суб'єктів інформаційних відносин з метою загострення або вирішення протиріч з питань розподілу влади й здійснення політичного керівництва в інформаційному просторі, а також із приводу перерозподілу їхньої ролі, місця й функцій у соціально-політичній системі інформаційного суспільства. Виникаючі в результаті цього правові відносини соціальних суб'єктів дозволяють означити й виділити виникаючі в процесі реалізації суб'єктами

власних прав і прагнень протиріччя, які потім або усуваються (повністю чи частково) у результаті спільного пошуку можливих у цій ситуації компромісних рішень, або стають основою для ескалації конфлікту, а також створюють умови для залучення в конфлікт, що розширюється, інших соціальних суб'єктів, що раніше в ньому не брали участі [3, 363].

Р.В. Войтович стверджує, що «стратегія протистояння глобалізаційним викликам досить часто супроводжується впровадженням універсальних принципів управління суспільно-політичним розвитком, стандартизацією технології прийняття державно-управлінських рішень, унаслідок чого національні системи державного управління здобувають глобальну відкритість, яка унеможливорює збереження власної національної ідентичності, а це, у свою чергу, провокує виклики національній безпеці [1, 637].

Мета статті. Фактори, що впливають на формування системи державного управління в умовах глобалізації, тобто насамперед зовнішні фактори, які викликають його зміни на концептуальному рівні, потребують вироблення спеціальних методів і механізмів державного регулювання, що забезпечують виконання управлінських функцій державою в умовах переосмислення концептуальних основ державного управління. Такі фактори впливу на систему державного управління, на нашу думку, носять характер особливостей сучасних умов розвитку українського суспільства. Дослідження цих особливостей є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. «В умовах поглиблення і більшого поширення взаємозалежності та взаємозв'язку у світовому співтоваристві суттєво змінюється вертикальна структура владних відносин, якісно змінюється зміст міжнародних політичних відносин, зазнає певної трансформації і система державного управління. Все це є результатом виникнення та впливу глобальних викликів суспільному розвитку, які не можуть не позначитись на загальнонаціональних та державно-управлінських системах світу» [1, 637]. На формування та реалізацію державної політики в таких умовах насамперед, на нашу думку, впливає ідеологія інформаційного суспільства, тобто система світоглядних цінностей, що припускає кардинальні зміни змісту інформаційної політики суб'єкта соціально-політичних відносин і стратегій його поведінки в інформаційному суспільстві. Тобто стратегій, що відбивають можливі варіанти поведінки (функціонування) цього суб'єкта (соціальної, політичної системи) у сучасному інформаційному світі. Інформаційне суспільство може являти собою деяку асоціацію країн, що досягли відповідних економічних, культурних і соціальних параметрів і, зокрема, високого рівня інформатизації життя громадян і суспільства, керування державою, розвитку науки, освіти й культури, а також мають значний ступінь інтегрованості у світову економіку.

На думку Р.В. Войтович, «необхідною умовою забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізації є стабільне функціонування інститутів демократії як основи розвитку окремої національної держави» [1, 494]. С.А. Чукут наголошує, що «інформаційне суспільство є відкритим

суспільством, де є можливість відстоювати свої погляди не лише для більшості, до чого ми більше звикли, а й для меншості. Тому відбувається суттєве ускладнення управлінських механізмів, які мають працювати не лише з гомогенним матеріалом, а й гетерогенним» [6, 20]. «Принцип демократії (має технологічний характер, оскільки характеризує прийоми сповідування ідей відкритого суспільства) є основним механізмом, який допомагає відповідним суспільствам вписатися в глобальні стандарти соціальної організації», – вважає Р.В. Войтович [1, 116].

Таким чином, на нашу думку, ефективність державного управління в умовах розвитку глобального інформаційного суспільства – це здатність органів державної влади забезпечити:

- успішність демократичного розвитку системи соціально-політичних відносин суспільства, тобто набуття системою нових якостей в оптимальні (з погляду безперервності процесу розвитку системи) строки з мінімальними витратами матеріальних і інтелектуальних ресурсів;
- безперервність процесу демократичного розвитку системи соціально-політичних відносин суспільства;
- стійкість процесу демократичного розвитку системи соціально-політичних відносин суспільства до впливу зовнішніх деструктивних факторів і процесів;
- незворотність процесу демократичного розвитку системи соціально-політичних відносин суспільства, тобто набуття в процесі розвитку нових демократичних якостей, які раніше не були притаманні системі;
- інтенсивність процесу демократичного розвитку системи соціально-політичних відносин суспільства, тобто здатність системи підтримувати методами внутрішнього регулювання необхідний темп (інтенсивність) власного розвитку для набуття системою нових якостей, що мають для неї життєво важливе значення (у першу чергу – якостей, що забезпечують подальший демократичний розвиток системи).

За твердженням Р.В. Войтович, «сталість суспільного розвитку та соціальної системи зокрема безпосередньо залежить від безпеки особистості, суспільства та держави» [1, 494]. Інформаційна безпека системи соціально-політичних відносин сучасного інформаційного суспільства – це такий стан системи інформаційних відносин, у якому система здатна успішно, стійко й безупинно розвиватися в умовах інтенсивного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що здійснюють на систему як стабілізуючий, так і деструктивний інформаційний вплив. З погляду соціальної конфліктології такими факторами є зовнішні й внутрішні інформаційні конфлікти [3, 368]. *Безпека соціальної системи досягається:*

- при встановленні стану динамічної рівноваги між факторами, що дестабілізують систему, і факторами, що здійснюють стабілізуючий вплив на неї;
- за умови домінування в просторі виникнення конфліктів, що становлять загрозу для системи;

- за умови постійного, безперервного, систематичного виявлення, придушення або локалізації активності джерел загроз;
- за умови здатності системи динамічно змінюватися під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів таким чином, що швидкість відповідної реакції джерел загроз на ці зміни була істотно нижчою, ніж швидкість змін, що відбуваються в системі;
- за умови здатності системи редукувати зовнішні й внутрішні загрози безпеки до рівня інституціональних конфліктів.

Особливі умови реалізації державного управління – це умови, за яких органи державної влади не здатні повною мірою забезпечити хоча б одну з умов власної ефективності за допомогою наявних на даний момент у їх розпорядженні інструментів і механізмів регулювання. «Особливі умови – це глобальні й довгострокові зміни стану зовнішнього середовища існування даного суб'єкта, що представляють потенційну небезпеку для суб'єкта та відбуваються переважно під впливом факторів зовнішнього середовища, які від суб'єкта (і його дій) практично не залежать. Подальше існування й стійкий розвиток суб'єкта в особливих умовах можливо тільки при адекватній адаптації до них його системної структури й дій» [3, 377].

До особливих умов можна віднести тільки ті соціальні явища й процеси, які приводять до корінних змін системи соціально-політичних відносин суспільства, які, у свою чергу, потребують зміни державної політики та системи державного управління на концептуальному рівні. У сучасному суспільстві *особливими умовами державного управління є:*

- формування інформаційного суспільства;
- політична, економічна, соціальна, культурна, інформаційна глобалізація;
- геополітична конкуренція в інформаційному просторі;
- інформаційно-психологічна війна.

Процес формування глобального інформаційного суспільства як особлива умова реалізації державної політики та державного управління проявляється в невідповідності темпів реагування організаційної й нормотворчої діяльності системи державних органів влади з модернізації державної політики та управління тим змінам, які відбуваються в системі соціально-політичних відносин у процесі формування інформаційного суспільства. Така невідповідність у швидкості розвитку системи державного управління й системи соціально-політичних відносин сучасного суспільства, що виражається, зокрема, у тому, що цілі сфери соціальних відносин в інформаційному просторі не охоплені державним регулюванням, приводить до того, що деякі функції державного регулювання починають виконувати суб'єкти інформаційного простору, такі як засоби масової інформації (ЗМІ) та масові комунікації (МК), у сучасних умовах справедливо названі «четвертою владою».

Політична, економічна, соціальна, культурна, інформаційна глобалізація може бути віднесена до категорії особливих умов реалізації

державної політики в умовах розвитку інформаційного суспільства в силу таких основних причин.

В умовах відставання від провідних країн світу в темпах розвитку національного сегмента інформаційного простору, виробництва знань-рішень і генерації високих технологій держава попадає в інформаційну залежність від країн – виробників інформаційних ресурсів і стає об'єктом політики інформаційного неокolonіалізму. Сучасна система державного управління не в змозі ефективно протистояти цьому негативному соціальному явищу, оскільки правове поле державної політики на сучасному етапі розвитку здатне виявляти й давати відсіч лише непрямим проявам і діяльності держав – інформаційних доміантів, що послідовно проводять відносно інших держав політику інформаційного неокolonіалізму.

Геополітична конкуренція в інформаційному просторі може бути віднесена до категорії особливих умов державного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства в силу таких причин:

- геополітична конкуренція в інформаційному просторі пов'язана з виникненням нових принципів, пріоритетів і форм політичної боротьби, не охоплюваних і практично не регульованих існуючими нормами міжнародного права й національного законодавства;

- потайність природи протікання інформаційних процесів утруднює регулювання даної категорії соціальних відносин інформаційним правом;

- відсутність міжнародного законодавства, що регулює зростання геополітичних суб'єктів в інформаційному просторі і, у першу чергу, правових норм і механізмів, що сповільнюють або перешкоджають формуванню геополітичних суб'єктів, спеціально створюваних для агресії відносно інших держав, є причиною високої гнучкості, швидкості формування й зміни складу союзів і коаліцій в інформаційному просторі, більшість із яких носить віртуальний характер і не вивчається як предмет правового регулювання;

- можливість безконфліктного (з погляду традиційного права) сполучення принципів мирного співробітництва й агресивного протиборства в зовнішній політиці суб'єкта геополітичної конкуренції стосовно самого суб'єкта геополітичних відносин приводить, при розгляді інформаційного протиборства в рамках діючого міжнародного права, до виникнення численних юридичних колізій;

- широке поширення практики використання в мирний час арсеналу сил, засобів і методів інформаційної війни в політичних цілях відбувається, у першу чергу, завдяки відсутності правових механізмів, що накладають обмеження на безконтрольне застосування цих сил і засобів.

Інформаційна війна може бути віднесена до категорії особливих умов державного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства через особливу соціальну небезпеку цього явища, відносно якого суспільством ще не вироблена ефективна система протидії.

Поява таких умов, на нашу думку, приводить до виникнення нового виду державного управління, а саме – *державного управління в умовах*

глобалізації, мета якого – виробити правові механізми й інструменти правового регулювання, що дадуть змогу системі соціально-політичних відносин суспільства ефективно пристосуватися до нових зовнішніх умов, не знижуючи при цьому темпу і якості свого демократичного розвитку.

Розвиток глобального інформаційного суспільства приводить до змін таких підсистем національної системи державного управління:

- інституціональної;
- регулятивної;
- функціонально-комунікативної;
- духовно-ідеологічної.

Інституціональна підсистема державного управління в сучасних умовах містить політичну організацію інформаційного суспільства й складається із сукупності державних органів, політичних партій і громадських організацій, за допомогою яких забезпечується регулювання системи соціально-політичних відносин суспільства в інформаційній сфері. Розвиток інформаційного суспільства породжує нові типи суспільних відносин, що потребують державного регулювання, яке приводить до появи нових суб'єктів діяльності в інформаційному просторі – як державних, так і суспільних.

Регулятивна підсистема державного управління містить сформований комплекс політичних цінностей, принципів і правових норм, основи конституційного ладу й способи їхньої реалізації, правову практику у сфері регулювання соціально-політичних відносин у тому числі і насамперед в інформаційній сфері. Розвиток інформаційного суспільства породжує нові типи суспільних відносин, не охоплені або практично не охоплені існуючою правовою практикою, що може привести до зміни соціальної цінності права, його можливостей як засобу регулювання соціально-політичних відносин і інструменту вирішення конфліктів в інформаційній сфері. Такі зміни нерідко породжують тенденції до використання неправових методів у діяльності політичних інститутів, а також масштабні прояви правового нігілізму. О.В. Манойло вважає, що «поява в системі соціально-політичних відносин сучасного суспільства цілої сфери, не охопленої правовим регулюванням, призводить до ослаблення регулятивної підсистеми, що здатне викликати зростання апатії законослухняних громадян при одночасному посиленні активності екстремістських сил, політична поведінка яких може виходити за конституційні рамки» [3, 374].

Розвиток інформаційного суспільства викликає в регулятивній системі державного управління зміни таких її складових: системи політичних цінностей; системи правових принципів і правових норм; способів реалізації принципів і положень конституційного ладу; сформованої правової практики.

Функціонально-комунікативна підсистема державного управління, відповідальна за стійкість політичних відносин в інформаційній сфері на основі суспільної й громадянської згоди, в умовах розвитку інформаційного суспільства переживає найбільш істотні зміни, оскільки в таких умовах

відбуваються: зміна системи цінностей особистості, суспільства, держави; зміна соціальної поведінки громадян; поява нових типів соціально-політичних відносин; виникнення нових суб'єктів соціально-політичних відносин; виникнення нових форм масової комунікації.

Ці зміни приводять до появи нових форм політичної комунікації, що забезпечують високу ефективність регулювання нових форм соціально-політичних відносин в інформаційній сфері.

Духовно-ідеологічна підсистема державного управління містить сукупність соціальних і політичних цінностей, тип соціальної й політичної культури, політичні ідеології, що вкоренилися в інформаційному суспільстві. Розвиток інформаційного суспільства є для системи цінностей суспільства своєрідною перевіркою на міцність і адекватність змінам, що відбуваються в суспільстві, які можуть привести до трансформації цієї системи, її розширенню й доповненню, а також поступовому витісненню із системи цінностей найбільш архаїчних форм. Відповідно до змін, що відбуваються в системі цінностей суспільства, змінюються й об'єкти захисту державної політики.

Необхідність зміни характеру й змісту державної політики та системи державного управління в умовах розвитку глобального інформаційного суспільства виявляється в обмеженій здатності національної політичної системи, що розвивається в умовах поступової зміни зовнішнього середовища, оперативно реагувати на будь-які різкі зміни зовнішніх умов політичної діяльності. «Глобальне інформаційне суспільство сьогодні, яке характеризується бурхливим розвитком інтернет-технології, генною інженерією та нанотехнологіями, спричиняє достатньо жорстку соціальну диференціацію за освітнім критерієм, оскільки приводить до утворення двох паралельних систем комунікації: одна для освічених людей, які володіють сучасними засобами комунікації, інша – для тих, у кого такого зв'язку в межах глобального простору немає» [1, 135]. Такі умови розвитку інформаційного суспільства викликають виникнення в національній системі державного управління протиріч і правових колізій, що допомагають виявити недоліки системи на ранніх стадіях їхнього виникнення, знання яких необхідно системі для подальшого розвитку.

Висновки. Аналіз сучасних умов здійснення державного управління дає підстави пропонувати наступне визначення. *Державне управління в умовах глобалізації – це регулююча, організуюча та контролююча діяльність органів державної влади щодо забезпечення безпеки життєдіяльності людини, суспільства та держави.* Державне управління в умовах глобалізації є окремим особливим напрямом державного управління, оскільки механізми соціального регулювання даної категорії вступають у дію тільки у разі переважного впливу особливих умов розвитку інформаційного суспільства на систему його соціально-політичних відносин. У сучасних умовах, коли інформаційне суспільство перебуває на початкових стадіях формування й темп цього формування в різних регіонах (навіть в окремо взятій державі) неоднаковий настільки, що дає змогу говорити про існуючий значний розрив

між рівнями розвитку інформаційно розвинених та інформаційно відсталих регіонів, особливі умови розвитку інформаційного суспільства не завжди стають визначальними у виборі тактики й стратегії державної політики та державного управління. Водночас, державне управління в умовах глобалізації є необхідним елементом державної політики та системи державного управління в тих випадках, коли не завжди прогнозовані різкі зміни в системі соціально-політичних відносин можуть спричинити реальну загрозу безпеці життєдіяльності людини, суспільства та держави.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні методів державного управління в умовах глобалізації.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Войтович Р.В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : моногр. / Р.В. Войтович ; за заг. ред. В.М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 680 с.
2. Державне управління в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – Режим доступу : www.refua.narod.ru/index.html.
3. Манойло А.В. Государственная информационная политика в особенных условиях : моногр. / А.В. Манойло. – М. : МИФИ, 2003. – 388 с.
4. Манойло А.В. Основные структурные элементы информационно-психологического воздействия, определяющие содержание информационно-психологической войны / А.В. Манойло, А.И. Петренко, Д.Б. Фролов. – М., 2003. – Режим доступу : <http://www.auditorium.ru/aud/p/>.
5. Політологія : навч. посіб. / Н.В. Грицяк, Б.Л. Дем'яненко, В.М. Дем'яненко ; за ред. В.М. Дем'яненка. – 3-тє вид. доповн. і уточн. – К. : ТОВ Софія-А, 2008. – 754 с.
6. Почепцов Г.Г. Інформаційна політика : навч. посіб. / Г.Г. Почепцов, С.А. Чукут. – К. : Знання, 2006. – 663 с.
7. Теоретичні та методологічні проблеми розробки і реалізації управлінських стратегій : моногр. / за заг. ред. В.М. Князева. – К. : НАДУ, 2008. – 240 с.

УДК 070

А.В. Канченко

РОЛЬ ЗМІ У ВИСВІТЛЕННІ ПОЛІТИКИ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ: ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті розглядається роль засобів масової інформації у висвітленні політики глави держави. Дане питання аналізується в контексті зростаючої ролі ЗМІ в конструюванні політичної реальності як у європейських країнах, так і в Україні. Автор розкриває переваги функціонування моделі соціальної відповідальності ЗМІ.

Ключові слова: *засоби масової інформації, глава держави, модель соціальної відповідальності ЗМІ.*

The article studies the role of mass-media in coverage of the state's head policy. This question is analyzed in the context of the growing role of mass-media in the political reality

designing both in European countries and Ukraine. The author reveals the advantages of mass-media social responsibility model's functionality.

Keywords: *mass-media, the head of the state, mass-media social responsibility model.*

Засоби масової інформації як важливий соціальний інститут здійснюють суттєвий вплив на політичні процеси в суспільстві. Свобода слова та відсутність цензури, які декларуються законодавством європейських країн та закріплені в Конституції України, надають журналістам змогу всебічно висвітлювати важливі події та явища в житті соціуму. Втім, свобода слова в засобах масової інформації не означає вседозволеність та безвідповідальність. Адже некоректне висвітлення подій чи розповсюдження певної інформації може мати негативні соціальні наслідки, деформувати політичну, соціальну, економічну, культурну орієнтацію як суспільства в цілому, так і окремого громадянина.

В основі громадської участі лежить інформування: з одного боку, громадянин має бути поінформованим, а з другого боку – вільний доступ до відкритої інформації про процеси підготовки та ухвалення рішень, а також їх втілення в життя – одна з найважливіших передумов забезпечення прозорості та підзвітності органів влади на різних рівнях, зокрема і на рівні глави держави.

Таким чином, засоби масової інформації можуть виступати джерелом фактів з мінімальною кількістю оціночних суджень, а можуть бути засобом маніпулювання громадською думкою та впливу на масову політичну свідомість.

Наявність цієї суперечності та потреба її подолання зумовлює актуальність дослідження ролі ЗМІ у висвітленні політики глави держави.

Аналіз останніх публікацій показує, що різні аспекти функціонування ЗМІ в суспільстві розглядаються в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, питанням взаємодії влади і засобів масової інформації присвячені праці В. Бебика, В. Воробйова, В. Здоровеги, О. Копиленка, В. Лизанчука, К. Маркелова, В. Миронченка, А. Москаленка, Г. Почепцова, В. Різуна, Ю. Фінклера, А. Чічановського, В. Шкляра, П. Бурдьє, Л. Гроссман, Р. Даль, Н. Негропonte, Х. Рейнгольд, М. Херманн та ін.

Віддаючи належне науковій і практичній значущості наукових праць, присвячених цьому питанню, слід, однак, зауважити, що серед невирішених частин проблеми залишається дослідження ролі ЗМІ у висвітленні політики глави держави як важливого аспекту політичної комунікації та індикатора демократичного розвитку держави, що й зумовлює зацікавленість зазначеною проблематикою.

Отже, **метою статті** є дослідження європейської практики та українських реалій ролі засобів масової інформації у висвітленні політики глави держави.

Досить точно таку роль окреслив російський соціолог О. Зінов'єв: «...Засоби масової інформації – це Ватикани сучасного світу. Сьогодні преса

робить те, що століття тому робили священники та Церква. Телебачення, газети, радіо, інформаційні агенції грають першу скрипку в ментальній ідеологічній сфері. Хтось називає ЗМІ «четвертою владою». Але це значно більше, це третя влада. Міць нинішніх мас-медіа переважає всі можливості, які коли-небудь мала та або інша релігійна організація» [3] – і, варто додати, – державна влада.

На сьогодні засоби масової інформації мають унікальні можливості маніпулювання свідомістю і завданням підрозділів зі зв'язків з громадськістю є раціональне використання ресурсів ЗМІ задля ефективного висвітлення політики глави держави в потрібному ключі.

Роль сучасних медіа змінилась настільки, що вислів «...ми не перемагаємо, поки CNN не скаже, що ми перемагаємо» можна перефразувати таким чином: «...ми можемо програвати або бути розбитими, та якщо CNN скаже, що ми перемагаємо – це означає, що ми перемагаємо» [5].

Базис для сучасного наукового розуміння місця засобів масової інформації в сучасному суспільстві та їхньої ролі у висвітленні політики глави держави закладені в роботах трьох відомих американських фахівців – Фреда С. Сиберта, Шрима Уілбурга та Петерсона Теодора «Чотири теорії преси» [2], опублікована у 1956 р.

Дослідники вважають, що існує чотири теорії преси: авторитарна, лібералістська, теорія соціальної відповідальності і радянська (комуністична).

Своє розуміння свободи слова, своє трактування принципів відносин ЗМІ із структурами влади і громадянами (аудиторією), своє трактування соціальної відповідальності ЗМІ – ось що відрізняє усі ці моделі. У розвинених демократичних суспільствах основна боротьба розгорнулася між *лібералістською теорією* і *теорією соціальної відповідальності*.

В Європейському Союзі найбільшого розповсюдження набула традиційна лібералістська модель функціонування ЗМІ (її прихильником є сучасний французький філософ Андре Глюксман). Їй властива майже повна відсутність стримуючих факторів, що може призвести до значної деформації існуючих соціально-політичних моделей у демократичному суспільстві. На думку багатьох дослідників, це робить лібералістську модель не менш небезпечною, ніж цензура (що було наочно продемонстровано подіями в Данії навколо карикатур на пророка Мухамеда) [5].

Тож найбільш перспективною видається *модель соціальної відповідальності ЗМІ*. Вона уможлиблює поєднання свободи слова з відповідальністю, із завданнями інтеграції суспільства, роз'яснення громадянам спільних цілей і сприяння формуванню спільних цінностей та позитивної політичної свідомості, представлення різних точок зору, відображення думок і позицій різних суспільних груп, а також ефективно, об'єктивно та збалансоване висвітлення політики органів державної влади та глави держави.

Із середини 70-х років ХХ ст. засоби масової інформації дедалі активніше змінюють свою роль: з каналу передачі інформації, маючи змогу

інтерпретувати інформацію і таким чином здійснювати значний вплив на конструювання політичної реальності в свідомості громадян, вони поступово перетворюються на суб'єкт політичної комунікації. Цю думку, поміж інших, висловлюють Д. Бламлер та М. Гуревич у своїй книзі «Криза публічних комунікацій» [1]: «ЗМІ діють не просто як канал зв'язку, по якому рухається політика, а й як активний учасник процесу формування політики».

Таким чином, висвітлюючи політику глави держави, засоби масової інформації ініціюють певну реакцію з боку громадськості. Який характер (сприятливий для джерела інформації чи ні) матиме ця реакція залежить від двох факторів. Перш за все, від професійності дій служби зі зв'язків з громадськістю, прес-служби чи речника глави держави: від того, чи відповідає інформаційний привід поточним потребам ЗМІ (актуальність повідомлення, чи розкрито проблематику, яка в ньому порушена) залежить чи стане подія лідером інформаційного порядку денного та чи не буде повідомлення подано в негативному ключі.

По-друге, реакція громадськості на висвітлення політики глави держави залежатиме від професійності представників засобів масової інформації, тобто журналістів чи головних редакторів. У європейських країнах існують кодекси професійної етики журналістів, які забороняють поєднання журналістської та політичної діяльності задля задоволення перш за все потреб громадськості, яка є головним споживачем інформаційного продукту, а не компаній, політиків чи органів державної влади, що є джерелом інформації. Крім того, кодекс журналістської етики передбачає ухилення від оціночних суджень при висвітленні подій та дотримання принципів збалансованості та об'єктивності, щоб мінімізувати маніпулювання з боку засобів масової інформації.

На переконання професора А. Москаленка, Україні притаманне протидія свободи слова й журналістської етики. Як стверджує науковець, основними принципами діяльності журналіста мають бути повага до істини і гідності особи, відмова від використання нелегальних або нечесних методів збирання інформації та критичне ставлення до поширення фактів, що принижують гідність людини за расовими, релігійними й національними мотивами [4].

Отже, засоби масової інформації відіграють ключову роль у висвітленні політики глави держави. На сьогодні засоби масової інформації мають унікальні можливості маніпулювання свідомістю, вони не лише активно втручаються в політичні процеси, а й стають їх суб'єктами, конструюючи політичну реальність. Тому завданням підрозділів зі зв'язків з громадськістю є раціональне використання ресурсів ЗМІ задля ефективного висвітлення політики глави держави в потрібному ключі. Українським посадовцям та галузевим фахівцям для реалізації цього завдання слід звернутися до практики європейських країн: сприяти створенню моделі соціальної відповідальності ЗМІ та дотриманню кодексу журналістської етики.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Gurevitch M., Blumler J. The Crisis of Public Communication. – Taylor & Francis Group, 2001. – 230 p. 2. Siebert F. S., Peterson T., Schramm W. Four Theories of the Press: The Authoritarian, Litertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do University of Illinois Press, 1956. – 153 p. 3. Washington ProFile. Средства массовой информации – Ватиканы современного мира. – Режим доступа: <http://www.washprofile.org/en/comment/reply/>. 4. Роль ЗМІ в процесах державотворення / За заг. ред. А.З. Москаленка. – К. : ЦВП, 1997. – С. 4–5. 5. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій. – Режим доступу : http://www.niisp.gov.ua/content/articles/files/Dubov_ZMI_in_poit_communication-415b7.pdf.

УДК 327(477)(495)

А.М. Каракуц

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКО-ГРЕЦЬКИЙ МІЖДЕРЖАВНИЙ ДІАЛОГ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто окремі аспекти міждержавного співробітництва між Україною та Грецією на сучасному етапі, визначені напрями подальшої співпраці.

Ключові слова: міжнародні відносини, міждержавний діалог, співробітництво, діаспора.

The paper considers some aspects of international cooperation between Ukraine and Greece at the present stage, and identifies fields of further cooperation.

Keywords: international relations, inter-state dialogue, cooperation, diaspora.

Одним із ключових напрямів зовнішньої політики України є налагодження рівноправних двосторонніх відносин із балканськими країнами. Зокрема, значні зусилля спрямовані на розбудову міцних партнерських стосунків із Грецією – країною, яка посідає чільне місце в цьому регіоні. Членство в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору робить Афіни важливим партнером на європейському шляху, пріоритетному для України. Зважаючи на географічне розташування Греції, її економічний потенціал, ця країна може стати воротами для Києва в розвитку співпраці з середземноморськими країнами. Якщо стосунки України з провідними державами світу формуються більшою мірою позицією цих держав, то в ситуації з Грецією, яка за більшістю показників належить до середніх європейських країн, можливості української дипломатії значно ширше.

У вітчизняній історіографії недостатньо розглянуті особливості розвитку міждержавних відносин України та Греції після 1991 р., й наразі існують лише окремі спроби комплексного аналізу українсько-грецьких відносин у зазначений період. Певні аспекти співробітництва України та Греції розкриті в працях К. Балабанова [1], О. Слюсаренко [2], Н. Терентьевої [3, 4], В. Наулка [5], В. Самохвалова [6]. Об'єднує їх те, що автори ввели до

наукового обігу величезний документальний матеріал, дійшли оригінальних висновків, визначили провідні тенденції в українсько-грецьких відносинах, дослідили діяльність грецької діаспори на території України. Варто відзначити, що при Інституті історії України НАН України функціонує «Кабінет українсько-грецьких відносин» на чолі з Н.О. Терентьевою.

Отже, звернення до проблем суспільно-політичних, економічних та наукових взаємозв'язків України та Греції є сьогодні одним з актуальних завдань. Воно також назріло з огляду на необхідність всебічного вивчення досвіду, набутого українським та грецьким народам у справі розбудови національних економіки, науки та культури.

Хоча українсько-грецькі міждержавні відносини були встановлені два десятиріччя тому, їхня історія налічує декілька століть. Перші грецькі поселення в Північному Причорномор'ї з'явилися ще в VII столітті до н.е. Елліни принесли на українську землю елементи класичної античної цивілізації, свою культуру, мову та християнство. І грецькому, і українському народу прийшлося пройти тяжкий шлях випробувань, перш ніж знову відродилась їхня державність. Багато в чому обидва народи мають спільну долю, бо свою незалежність мали здобувати шляхом національно-визвольної боротьби. В Одесі є святиня греків – будинок організації „Філікі Етерія”, яка розпочала визвольну боротьбу проти османського гноблення на початку XIX століття.

Сучасний етап міждержавних відносин двох країн починається після розпаду СРСР. Греція офіційно визнала Україну незалежною державою 31 грудня 1991 р. Вже 15 лютого 1992 р. між Україною та Грецією було підписано протокол про дипломатичні відносини. Ще раніше в січні 1992 р. в Афінах було підписано угоду між урядом України і урядом Грецької Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво, яка стала однією з перших у ряді подібних угод, прийнятих Грецією з колишніми республіками Радянського Союзу та однією з перших, котрі підписала Україна із західними державами. Через чотири роки відбувся перший офіційний візит Президента України Леоніда Кучми до Грецької Республіки. Під час цього візиту 11–12 листопада 1996 р. було підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Грецією. Цей документ заклав міцну основу договірно-правової бази українсько-грецьких відносин, якісного поліпшення їх розвитку [7, 484].

Важливою є співпраця Афін та Києва в різноманітних регіональних міжнародних організаціях, особливо в рамках чорноморського економічного співробітництва. 25 червня 1992 р. було підписано Стамбульську декларацію про Чорноморське Економічне Співробітництво (ЧЕС), яка визначає загальні рамки діяльності створеного міждержавного об'єднання. Декларацію підписали 11 країн: Азербайджан, Албанія, Вірменія, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина, Україна. Греція, як і Україна, є співзасновницею цього регіонального об'єднання. Того ж року було створено Парламентську Асамблею ЧЕС, завданнями якої стали захист прав людини, незалежність держав-учасниць та зміцнення демократії.

Економічне співробітництво України з Грецькою Республікою має довготривалий взаємовигідний характер. Наявна договірно-правова база зовнішньоекономічних відносин сформована на рівні, що забезпечує стабільний розвиток двостороннього торговельно-економічного співробітництва. Станом на кінець 2010 р. чинними є 32 документи, які становлять нормативну базу українсько-грецьких відносин, з них 21 документ є двостороннім. Протягом 2000–2009 рр. товарообіг між двома державами збільшився більше ніж у п'ять разів та досяг обсягів більш ніж 700 млн. євро на рік. В той же час світова економічна криза, яка розпочалася у 2008 р., вразила економіки обох країн, що у свою чергу вплинуло на товарообіг, який у 2009 р. скоротився майже на 60% [8]. Навіть в умовах світової економічної кризи існує потенціал для подальшого поглиблення двостороннього торговельно-економічного співробітництва. Важливою складовою торговельно-економічних відносин України та Греції є діяльність українсько-грецької Міжурядової спільної робочої групи з питань економічного, промислового та науково-технічного співробітництва (МСРГ).

На теренах України існує одна із численних грецьких діаспор, що зберегла, на відміну від інших грецьких діаспор, традиційну грецьку культуру. За останнім переписом населення 2001 р. на території України проживає 91,5 тис. греків [9]. Зараз найбільша кількість українських греків проживає в Донецькій області (84,6%). Грецькій діаспорі України належить важливе місце в здійсненні діалогу між Україною та Грецією, а її активність сприяє зміцненню стосунків. Співробітництво грецьких товариств діаспори з державними та громадськими інституціями Греції стало важливим фактором культурно-освітнього розвитку греків України. Потужною рушійною силою „народної” дипломатії є діяльність різноманітних національно-культурних товариств, зокрема товариства „Україна-Греція”. Між двома країнами активно розвиваються зв'язки у сфері освіти, в Україні регулярно проводяться Олімпіади школярів з новогрецької мови.

У грудні 1995 р. у Салоніках з ініціативи грецького уряду з метою створення органу, що регулюватиме відносини з еллінськими організаціями за кордоном, відбувся I Установчий з'їзд греків зарубіжжя. На цьому з'їзді було прийнято рішення про формування Всесвітньої організації грецької діаспори та створення Ради греків зарубіжжя. Представницю України від Федерації грецьких товариств України О. Проценко-Пічаджі було обрано на посаду секретаря Ради [10, 40].

В зовнішньополітичних стосунках України і Греції створено налагоджену та життєздатну структуру двосторонніх міждержавних зв'язків різного рівня. Особливістю процесу розвитку українсько-грецьких відносин є не тільки різноманітність форм, їх постійне розширення та вдосконалення, а й сталість цього процесу. В той же час існує величезний простір для поглиблення стосунків, насамперед, у економічній та культурній сферах.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Балабанов К. Народна дипломатія в системі міжнародних відносин і її роль у розширенні та зміцненні україно-грецького співробітництва на сучасному етапі / К. Балабанов // Порівняльно-правові дослідження. – 2005. – №1. – С. 163–171. 2. Слюсаренко О.О. Торгово-економічні зв'язки України і Греції: Історичні традиції та сьогодення / О.О. Слюсаренко, Н.О. Терентьєва. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2005. – 384 с. 3. Терентьєва Н. Греки в Україні: економіческая и культурно-просветительская деятельность (XIX–XX вв.) / Н. Терентьєва. — К., 1999. – 351 с. 4. Терентьєва Н. Греки в Україні: історія та сучасність / Н. Терентьєва, К. Балабанов. – К., 2008. – 320 с. 5. Наулко В.І. Греки в аспекті етнодемографічного розвитку України ХХ ст. / В.І. Наулко // Україна-Греція: Досвід друж. зв'язків та перспективи співробітництва : тези Міжнар. наук.-практ. конф. – Маріуполь, 1996. – С. 215–217. 6. Самохвалов В. Українська діаспора в Греції: зародження, проблеми і перспективи / В. Самохвалов // Асоціація українців Греції. – 2001. – С. 4. 7. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / за ред. О.Г. Івченко. – К., 1997. – 688 с. 8. Зовнішня торгівля України товарами з країнами ЄС за 2009 рік. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/zd/ztt_ES/ztt_ES_u/ztt_ES09_u.htm 9. Тархов С. Итоги переписи населения Украины 2001 года / С. Тархов // Демоскоп-2004. – 11 октября. – №173. – С. 4–6. 10. Конопацький Є.А. Україна-Греція: глибокі корені дружних зв'язків / Є.А. Конопацький // Політика і час. – 2002. – №9. – С. 38–45.

УДК 339.9

О.М. Котенко

ТРЕТІЙ ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПАКЕТ: ЩО ЧЕКАЄ УКРАЇНУ?

Дана стаття присвячена аналізу положень «Третього енергетичного пакета». Наводиться огляд основних нововведень, а також проаналізовано ті новації, які викликали найбільш глибокі дискусії на політичних переговорах та в пресі.

Ключові слова: «Третій енергетичний пакет», енергетична політика Євросоюзу, лібералізація енергетичного ринку, єдиний енергетичний ринок, газова та електроенергетична директиви.

This article analyzes the provisions of the Third Energy Package. The article provides an overview of the major innovations and reviews those novels, which have caused the most profound debates in political negotiations and in the press.

Keywords: «The third energy package», EU energy policy, liberalization of energy markets, single energy market, natural gas and electricity directives.

У березні 2011 р. набув чинності так званий «Третій енергетичний пакет» Євросоюзу, в якому докладно описані нові правила гри на

європейському енергетичному ринку. Перші його напрацювання з'явилися ще в 2007 році, і Росія одразу ж виступила з критикою цього документа.

Передбачену цим пакетом лібералізацію європейського енергетичного ринку російська політична еліта сприймає як катастрофу. Так, наприклад, заступник голови правління ВАТ «Газпром» Олександр Медведєв підкреслює, що ці новації руйнують діючу схему поставок і ставлять основних постачальників газу в невідгідне становище. За його словами, «Третій енергетичний пакет» фактично усуває «Газпром» від управління газотранспортними активами, що багато в чому знецінює інвестиції, зроблені раніше в ці трубопроводи [6]. За словами Валерія Язева, віце-спікера Держдуми і президента Російського газового товариства, «Третій пакет» не тільки ускладнить відносини Росії та ЄС, а й завдасть прямий економічний збиток «Газпрому» [7]. А російський прем'єр Володимир Путін відзначає, що деякі положення цього документа суперечать двостороннім угодам РФ та ЄС [8].

Новина також наробила галасу і в Україні – заговорили про те, що цей пакет допоможе запобігти купівлі Газпромом української газотранспортної системи [9].

Так чим же так поганий цей «Третій енергетичний пакет»? Чи не дарма політики так довго нагнітали ситуацію?

Щоб отримати відповіді на ці питання необхідно, перш за все, зупинитися на загальній характеристиці «Третього пакета», провести огляд основних нововведень, а також проаналізувати ті новації, які викликали найбільш глибокі дискусії на політичних переговорах та в пресі.

В пакет про остаточну лібералізацію енергетики увійшло п'ять документів, юридична природа яких неоднорідна*:

- Газова директива ЄС;
- Електроенергетична директива ЄС;
- Регламент про доступ до газових мереж;
- Регламент про доступ до електроенергетичних мереж;
- Регламент про Агентство по співпраці регулюючих органів [1–5].

Офіційними завданнями нового пакета є завершення побудови єдиного електроенергетичного і газового ринку ЄС [1, ст. 22 (5); 3, ст. 8 (11)], зміцнення конкурентоспроможності європейської енергетики та підвищення надійності постачання енергоресурсів.

«Третій пакет» покликаний зробити три істотних зміни в управлінні енергетичним сектором ЄС:

- остаточне розділення сегментів бізнесу;
- зміцнення регулюючих агентств;
- удосконалення умов співпраці операторів мереж.

* Директиви потребують адаптації (імплементатії) в національні законодавства держав – членів ЄС. Регламенти, на відміну від директив, є актами загального характеру, що наділені прямою дією, тобто вони не потребують актів імплементатії.

По-перше, «Третій пакет» містить намір остаточно ліквідувати «вертикальну інтеграцію», тобто відокремити виробничі потужності (видобувні стосовно природного газу та генеруючі потужності для електроенергії) від транспортних мереж – газопроводів або високовольтних ліній електропередач.

По-друге, регулятивний контроль в енергетичній галузі пропонується посилити як на національному рівні, так і на рівні Євросоюзу. Цей компонент покликаний створити умови для регулярного багаторівневого контролю над тим, як європейські компанії виконують вимоги нових норм. Тобто, для взаємодії національних регулюючих органів, необхідної для виникнення спільної культури регулювання ЄС, «Третій пакет» передбачає заснування нового органу – Агентства взаємодії енергетичних регуляторів. Агентство, як юридична особа з широкими консультативними, але обмеженими наглядовими та правозастосовними повноваженнями, може приймати юридично обов'язкові рішення з питань транскордонного транспортування енергії лише за «остаточним принципом»: коли регулятори держав – членів ЄС не можуть прийти до взаємоприйнятного рішення або ж вони можуть спільно звернутися за допомогою до Агентства [5].

По-третє, «Третій пакет» передбачає спростити та поглибити співпрацю мережових операторів. Він передбачає заснування Європейської мережі операторів систем транспортування газу/електроенергії, яка буде планувати розвиток загальноєвропейської енергетичної мережі та формувати правила транскордонного транспортування енергії.

Крім того, «Третій пакет» закріплює централізоване планування розвитку європейської енергетичної мережі. Якщо раніше питання будівництва та розвитку систем транспортування енергії були внутрішньою справою окремих держав – членів ЄС, то тепер «Третій пакет» чітко окреслив шлях до створення єдиної європейської енергетичної мережі на основі системи планування, яка має національний і загальноєвропейський рівень.

Як вже зазначалося вище, багато нововведень викликали глибокі дискусії, як на міжнародних політичних переговорах, так і в пресі. Перш за все «Третій пакет» покликаний провести істотні зміни в управлінні енергетичним сектором ЄС, а саме: структурне реформування вертикально інтегрованих підприємств,^{*} яке спрямовано на відділення природно-монопольного виду діяльності (транспортування) від конкурентних видів (виробництво, продаж).

Такий поділ сегментів бізнесу є наріжним каменем «Третього енергетичного пакета». У цьому документі припускається, що компанії – продавці газу і електрики не повинні володіти транспортними мережами,

^{*} Під «вертикально інтегрованим підприємством» в газовому секторі розуміється підприємство або група підприємств, у яких одна або декілька осіб мають право прямо чи опосередковано здійснювати контроль і в яких підприємство або група підприємств виконують одну з функцій транспортування, розподілу або зберігання і, щонайменше, одну з функцій виробництва або постачання природного газу. Див.: Газова директива ЄС, ст. 2 (20).

оскільки це призводить до штучного роздування цін. У зв'язку з цим пропонуються три можливі схеми вирішення цього питання [1]. Згідно з першою схемою, енергетичні компанії повинні продати свої транспортні мережі незалежному оператору, у зв'язку з чим вони не зможуть мати в ньому контрольного пакета. Другий варіант дозволяє добувним компаніям залишатися власниками транспортних мереж, але віддати їх в управління незалежному операторові. Третій варіант також припускає збереження вертикально інтегрованих корпорацій, однак вони повинні будуть дотримуватися правил незалежного управління різними видами бізнесу, а контролювати їхню діяльність буде спеціальний «наглядовий орган».

Під дію нових правил підпадають також енергетичні компанії з третіх країн, що працюють на території ЄС. При цьому влада країн – членів ЄС може відмовити компанії в праві входження на внутрішній ринок, якщо її діяльність не відповідає принципу розподілу видобутку і транспортування енергоресурсу або якщо її поява на ринку загрожує енергетичній безпеці ЄС. Тут слід зазначити, що ані сам термін «надійність поставок», ані докази, які мають бути надані для обґрунтування відсутності ризику, не визначені.

Крім того, «Третій пакет» дає право споживачам на свій розсуд замінювати постачальника протягом трьох тижнів. Таким чином, ЄС прагне запровадити на своїй території конкурентний газовий ринок із вільними цінами та з постачаннями відповідно до попиту, а не за довгостроковими «газпромівськими» договорами. Ці заходи, по суті, перекреслюють плани Газпрому взяти під свій контроль європейські газотранспортні системи, а також здатні суттєво послабити позиції Росії як монополіста в Європі [6, 7, 8].

В Україні ж задеклароване в документі право споживача вільно обирати постачальника сировини і відмовитися від послуг останнього в разі порушення ним антимонопольного законодавства викликало неабиякий захват. Вважається, що якщо Газпрому заманеться прибрати до рук газотранспортну систему України, європейці, щоб уникнути підвищення цін на газ, зможуть відмовитися від послуг Росії як монополіста [9].

Однак слід взяти до уваги, що більшість положень «Третього пакета» стосується приватних компаній, які працюють на території Євросоюзу. Суть же пакета зводиться до демонополізації енергопостачання на території самого Союзу і зменшення цін для споживачів. В умовах вільного ринку Європи цей закон дійсно дуже корисний і реальний для виконання. Так, держава шляхом незалежного моніторингу буде регулювати умови поставок газу, всі дані будуть оприлюднені, а кожен з оптовиків зможе вирішити, яка компанія буде поставляти газ і енергію саме йому.

Але при цьому не слід забувати, що питання стосовно вибору постачальників для Європи навіть не постає, адже насправді у ЄС поки що немає альтернативи, окрім Росії. Крім того, перелік антимонопольних законодавчих актів, через порушення яких можливий розрив контрактів, у «Третьому пакеті» дуже розмитий. Також незрозуміло, який орган на міждержавному рівні і як буде вирішувати, що норми монопольного

законодавства було порушено. Словом, законодавча діяльність Європи в цій сфері без реальних спроб диверсифікації постачань газу приречена залишитися декларативною.

Критики відзначають, що ЄС поки не має чіткої схеми застосування «Третього енергетичного пакета» на національному рівні, а його норми розмиті і не чітко прописані. Також як аргумент наводяться міркування про можливі порушення європейського та міжнародного права [10].

Крім зачіпання інтересів третіх країн та реформування вертикально-інтегрованих компаній, експерти відзначають ще один недолік «Третього пакета» – зниження інтересу до інвестицій в нові газотранспортні проекти або різке погіршення окупності побудованих газотранспортних систем. Також положення пакета документів спрямовані не тільки на стимулювання конкуренції в енергетичній сфері, а й на загальноєвропейське регулювання енергетики, тобто поряд із лібералізацією спостерігається також централізація управління.

Отже, як показують дебати, далеко не всі в захваті від «Третього пакета» і будуть, як можуть, чинити йому опір. Однак питання про те, наскільки запропоновані «Третім пакетом» заходи адекватні для досягнення поставлених цілей, є предметом дискусій, і відповідь на нього дасть час.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC.
2. Directive 2009/72/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for internal market in electricity and repealing Directive 2003/54/EC.
3. Regulation № 715/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions of access to the natural gas transmission networks and repealing Regulation (EC) № 1775/2005.
4. Regulation № 714/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions of access to the networks for cross-border exchanges in electricity and repealing Regulation (EC) № 1228/2003.
5. Regulation № 713/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 establishing an Agency for the Cooperation of Energy Regulators.
6. Медведев А. Международные мегапроекты – основа энергетической безопасности / А. Медведев // VIII Междунар. форум «Газ России – 2010» (Москва, 16 ноября 2010 г.). – Режим доступа : http://www.gazpromexport.ru/files/gas_russia11.pdf.
7. Абдуллаев Т. Договорной газ – Новые правила игры на энергорынке Европы могут привести к ценовым сговорам / Т. Абдуллаев. – Российская Газета. – 2011. – 21 февр. – Режим доступа : <http://www.rg.ru/printable/2011/02/21/gazzz-site.html>.
8. Путину не нравится «третий пакет» // МКРУ. 2011 г. – 24 февр. – Режим доступа : <http://www.mk.ru/politics/article/2011/02/24/568164-putinu-ne-nravitsya-tretiy-paket.html>.
9. Сивоконь П. Нелиберальный газ: чего ждать Украине от «третьего энергетического пакета» ЕС / П. Сивоконь. – Openbiz. – 2009. – 24 апр. – Режим доступа : http://openbiz.com.ua/economics/analytcs/Neliberalnij_gaz_chego_zhdad_Ukraine_ot_tretego_energeticheskogo_paketa_ES_25452.html.
10. Гудков И.В. Третий энергетический пакет Европейского союза / И.В. Гудков // Нефть, Газ и Право. – 2010. – №3. – Режим доступа : http://www.alleuropa.ru/fileserver/2010/46/Tretij_paket_Gydkov.pdf.

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З РУМУНІЄЮ ТА МОЛДОВОЮ: ПОШУКИ ПОРОЗУМІННЯ

У статті висвітлюються окремі складові міждержавних відносин України з Румунією та Молдовою, розглядаються можливі шляхи подолання існуючих проблем в українсько-румунських стосунках та напрями вдосконалення взаємин України з Молдовою.

Ключові слова: міжнародні відносини, латентні регіональні загрози, виклики, співробітництво.

The article highlights some elements of interstate relations of Ukraine with Romania and Moldova. It introduces possible ways of overcoming the existing problems in Ukrainian-Romanian relations and ways of improving relations between Ukraine and Moldova.

Keywords: international relations, regional latent threats, challenges, collaboration.

Румунія – одна з найбільших держав Південно-Східної Європи, активний учасник міжнародних процесів, член НАТО (з 2004 р.) та ЄС (з 2007 р.). Румунія посідає важливе місце в зовнішній політиці України, що зумовлено багатьма факторами. Зокрема, суміжним кордоном, широкими потенційними можливостями для розвитку взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва, а також проживанням у цих країнах, відповідно, української та румунської меншин.

Історіографія тематики досліджень двосторонніх відносин досить широка й складається з робіт як вітчизняних, так і іноземних авторів. Зокрема, треба відзначити публікації Т. Силіної, Ю. Гончаренка, О. Дьякова, В. Кит, Д. Кучерюк, Г. Ангель та ін.

Румунія визнала незалежність України 8 січня 1992 р. Втім, встановити добросусідські відносини відразу не вийшло через низку спірних питань. Зокрема, на початковому етапі становлення сучасних українсько-румунських відносин мали місце спроби висунення до України територіальних претензій. Після подій 1989 р. (повалення соціалістичного диктатора Чаушеску) помітно активізувалася пропаганда так званого «історичного права» Румунії на деякі українські землі. Мова йде про Північну Буковину та прикордонні області Закарпаття та Одеської області, де проживає велика за чисельністю румунська меншина (близько 150 тис. чол.) [1]. Сьогодні, незважаючи на зайву політизацію зазначеної теми в Румунії, питання можна вже вважати вичерпаним, адже у 2004 р. Румунія приєдналась до НАТО, таким чином визнавши, що не має територіальних претензій до країн-сусідів.

Нині чинними є 43 угоди між Україною та Румунією, з яких 3 мають міждержавний статус. Основним документом, що регулює українсько-румунські відносини, є Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією, що був підписаний у 1997 р. на

рівні президентів. У договорі, зокрема, йдеться мова про те, що кордон визнається «як нерушимий, і тому держави будуть утримуватися тепер і в майбутньому від яких-небудь зазіхань на цей кордон, а так само від яких-небудь вимог або дій, спрямованих на захоплення й узурпацію частини або всієї території іншої Договірної Сторони [2, с. 3]». Офіційно питання кордонів мало бути врегульовано Договором про режим державного кордону, що був підписаний 17 червня 2003 р. Втім, саме на прикладі підготовки цього документа доцільно прослідкувати ставлення Бухаресту до незалежної України. Уміло граючи на доволі негативному іміджі нашої країни на Заході, Румунія останні 20 років проводить тверду політику стосовно нашої держави.

Українські дипломати пропонували залишити в силі старий радянсько-румунський договір 1961 р., виключивши з нього положення, що стосуються молдавсько-румунської ділянки держкордону [3]. Румуни вели таку лінію: на словах визнавати непорушність кордонів, а на практиці керувалися наступним принципом – закласти в договорі про режим державного кордону положення, здатні в майбутньому його «розхитати», що дасть змогу Румунії претендувати на частину території України. Варто відзначити, що подібним чином румунська дипломатія поводить себе й у відносинах з іншим своїм східним сусідом – Молдовою. Щоправда, тут політика йде ще далі, відбувається поступове зближення країн з метою їхнього наступного об'єднання. Проблеми в Румунії існують також у відносинах з Болгарією, але особливо з Угорщиною (Трансильванія і нацменшини).

Ці приклади свідчать про фактично неврівноважений, значною мірою загарбницький, несправедливий характер зовнішньої політики Румунії. Тут має місце локальний, регіональний імперіалізм, джерела якого варто шукати в історії. Румунам близьке поняття «великої держави», а румунський націоналізм (ультраправа партія «Велика Румунія» у 2004 р. мала 30% місць у парламенті, нині є третьою за чисельністю [4]) знаходить підтримку в частини населення.

Саме через агресивні дії румунських дипломатів у 2004 р. були зірвані переговори щодо статусу о. Зміїний. 16 вересня 2004 р. Румунія подала позов на Україну в Міжнародний суд у Гаазі, оскаржуючи безрезультатність двосторонніх румунсько-українських переговорів про водні границі в Чорному морі, що почалися в 1998 р. [5]. Румунія прийняла рішення направити позов у суд після безрезультатного завершення 24-го раунду переговорів. Розгляд справи відбувся в 2009 р., й компромісне рішення Міжнародного арбітражу, треба визнати, все ж було на користь Румунії, хоча й залишило за Україною більшу частину шельфу острова разом із нафтовими та газовими родовищами [6].

Іншим важливим питанням, що наразі залишається на порядку денному, є будівництво Україною судноплавного каналу «Дунай – Чорне море». Від самого відкриття каналу в 2004 р. Румунія та країни Заходу чинять тиск на Україну, мовляв будівництво каналу (зараз реалізується проект другої черги каналу в гирлі Бистре) порушує екосистему заповідника

дельти Дунаю [7, с. 4]. Втім, у більшості випадків, ніхто із закордонних екологів, що заявляли про порушення Україною міжнародних конвенцій, не говорив про те, які саме конвенції і статті Україна порушила. Румунія ж неодноразово, особливо за останні десять років, порушувала екологічне законодавство (лише протягом 2003–2004 рр. фахівці знаходили ціаніди в Дунаї та шкідливі хімічні речовини у річці Сирет, припливі Дунаю).

У підсумку загальний характер сьгоднішніх відносин Києва і Бухареста справедливо можна охарактеризувати, як «холодна конфронтація». Навіть враховуючи зміни політичних еліт, як у Румунії, так і в Україні, стан двосторонніх відносин залишається стабільним через такі фактори. По-перше, це традиційна непоступливість румунської дипломатії, відома як одна із найсильніших у Європі. По-друге, негативний імідж нашої держави, навіть порівняно з Румунією, що дозволяє сусідові «розмовляти» з Україною на підвищених тонах, нав'язувати свою думку у вирішенні тієї чи іншої проблеми. По-третє, Румунія є на даний момент країною – членом НАТО та ЄС, тобто обґрунтовано може розраховувати на допомогу і підтримку, як самих впливових інституцій, так і окремих країн – членів цієї організації.

Залишається нереалізованим великий потенціал двостороннього співробітництва. В першу чергу це стосується поглиблення економічних зв'язків, адже Румунія залишається одним із найбільших економічних партнерів України. Побудова добросусідських відносин з Румунією, новою країною європейського співтовариства, сприятиме поглибленню діалогу з ЄС, до повноправного членства в якому прагне Україна.

Важливе місце у зовнішньополітичних та економічних інтересах України посідає Республіка Молдова, що зумовлено багатьма факторами, в першу чергу, спільними кордонами та широкими можливостями в налагодженні всебічного взаємовигідного співробітництва. Суттєвим фактором розвитку двосторонніх відносин є те, що в Молдові, за офіційними даними, проживає близько 600 тис. українців, а в Україні – понад 250 тис. молдаван [8], які в основному мешкають в Одеській, Кіровоградській та Чернівецькій областях.

Проблематику двосторонніх відносин вивчають багато вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, треба звернути увагу на публікації Г. Перепелиці, Г. Мельничук, О. Нантой, В. Кулика та ін.

Україна залучена до процесу медіації вирішення придністровського конфлікту на основі норм міжнародного права. Проте перебіг політичних подій на пострадянському просторі, впливи Росії та інші чинники не дали змоги реалізувати потенціал механізму врегулювання, щоб вивести цей конфлікт з розряду заморожених.

Важливим аспектом двосторонніх відносин є митне прикордонне співробітництво. Тривалий час Молдова пропонувала створити спільні прикордонні та митні пости задля попередження «придністровської контрабанди» [9, с. 98]. Наразі на спільній частині кордону діє моніторингова місія ЄС.

Ключовими питаннями українсько-молдовських відносин є демаркація кордону і визнання власності. Так, Україна зацікавлена у вирішенні питання демаркації кордону в районі буферного вузла Дністровської ГЕС-2, де частина технологічних споруд станції розташована на правому березі Дністра. Молдова завершує будівництво міжнародного порту Джурджулешть, й потребує від України, відповідно, додатково кілька гектарів водної поверхні р. Дунай [10, с. 4]. Актуальним залишається питання демаркації центральної (придністровської) ділянки українсько-молдовського кордону. При тому, що це питання є одним із ключових для Молдови як у контексті якнайшвидшого врегулювання придністровського конфлікту, так і з погляду відсутності юридично оформленого кордону з Румунією.

Сьогодні Молдова переживає глибоку та непередбачувану за наслідками політичну кризу. Після подій 2009 р., коли президент Володимир Воронін склав з себе повноваження, країна вже понад рік дестабілізована. У вересні 2010 р. був проведений референдум для визначення форми виборів президента Молдови (сьогодні його призначає парламент), що був визнаний недійсним через низьку явку виборців [11, с. 5]. Така ситуація, безумовно, негативно впливає не лише на внутрішню, а й на зовнішню політику країни. Якщо після відставки В. Вороніна європейська інтеграція та поглиблена співпраця з Румунією лише посилилися, то вирішення придністровської проблеми та налагодження стосунків з Україною, здається, не є пріоритетами молдовської влади та в.о. президента Міхая Гімпу.

Загалом стан двосторонніх відносин між Україною та Молдовою можна характеризувати як задовільний. Країни не мають справді конфліктних питань, а всі існуючі проблеми можуть бути вирішені за столом переговорів. Втім, Україні варто звернути увагу на латентні регіональні загрози, пов'язані з активною румунізацією Молдови, які можуть викликати загострення придністровського конфлікту.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Про кількість та склад населення України ; за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. // за матеріалами офіційного веб-сайту Державного комітету статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
2. Силіна Т. У НАТО з хвостом територіальних претензій / Т. Силіна // Дзеркало тижня. – 2002. – №13.
3. Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань // за матеріалами офіційного веб-сайту Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=642_022
4. Склад депутатських фракцій парламенту республіки Румунія // за матеріалами офіційного сайту Парламенту Республіки Румунія. – Режим доступу : <http://www.cdep.ro/pls/parlam/structura.fp?leg=2008&idl=2>
5. Application Instituting Proceedings on Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine). Full Text // Materials of Official Site of International Court of Justice. – <http://www.icjci.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&k=95&case=132&code=ru&p3=4>
6. Affaire Relative à la Délimitation Maritime en Mer Noire (Roumanie c. Ukraine). Full Text // Materials of Official Site of International Court of Justice. – <http://www.icjci.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&k=95&case=132&code=ru&p3=4>
7. Силіна Т. Україна – Румунія: підводне каміння в дунайських хвилях / Т. Силіна //

Дзеркало тижня. – 2009. – №36. **8.** Про кількість та склад населення України ; за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. // за матеріалами офіційного веб-сайту Державного комітету статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> **9.** Мельничук Г. Україна – Молдова: проблеми та перспективи двосторонніх відносин (90-ті рр. ХХ ст. — початок ХХІ ст.) / Г. Мельничук / Питання історії України : зб. наук. ст. Т. 7. – Чернівці : Зелена Буковина, 2004 – 348 с. **10.** Кулик В. Україна – Молдова: отношения с оглядкой на выборы / В. Кулик // Зеркало недели. – 2009. – 14–20 ноября. **11.** Кулик В. Стабильная нестабильность Молдовы / В. Кулик // Зеркало недели. – 2010. – 11–17 сентября.

УДК 327(477)(476)

Р.М. Морозов

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ І РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ: ДВОСТОРОННЄ СПІВРОБІТНИЦТВО

У статті розглядаються етапи розвитку українсько-білоруського співробітництва, аналізуються існуючі проблеми у двосторонніх відносинах та пропонуються шляхи їх подолання.

Ключові слова: зовнішня політика, співробітництво, державні пріоритети.

The article examines the stages of development of Belarusian-Ukrainian cooperation, analyzes the existing problems in bilateral relations, and suggests ways of their overcoming.

Keywords: foreign policy, cooperation, public priorities.

В Україні не може бути інших інтересів, окрім українських. Серед зовнішньополітичних інтересів держави важливе місце посідає розвиток співробітництва із прикордонними державами. З огляду на особливості історичного розвитку і специфіку геополітичного і гео економічного положення України визначальними у двосторонніх відносинах із сусідніми державами є українсько-білоруські зв'язки.

Упродовж 90-х років минулого століття в міжнародних відносинах і політиці провідних країн головним чином домінували фінансово-економічні проблеми та осмислення тенденцій і наслідків глибинних трансформацій геополітичного та гео економічного простору. Але з початком ХХІ століття на перший план вийшли проблеми розвитку двосторонніх відносин з країнами-сусідами в рамках Співдружності Незалежних Держав, що утворилася на пострадянських теренах. Відносини між Україною і Білоруссю

зумовлюються спорідненістю культур, відсутністю територіальних претензій, спільним кордоном, тісними економічними зв'язками.

Враховуючи актуалізацію проблеми забезпечення українсько-білоруських відносин і намагаючись осмислити тенденції розвитку з урахуванням конкретно-історичного часу, деякі провідні вітчизняні й зарубіжні вчені присвятили свої дослідження вирішенню даного питання. Це, зокрема, О. Бодрук, Л. Васильєва-Чекаленко, А. Зленко, В. Литвин, О. Соскін та інші [1]. У своїх працях вони досить детально дослідили теоретичні підвалини українсько-білоруських відносин в окремих сферах (політичній, економічній, військовій та ін.). Аналіз літературних джерел білоруських дослідників дає змогу дійти висновку, що дослідженню суспільних відносин між Білоруссю та Україною належить чільне місце в працях О. Антипової, М. Гриба, А. Розанова, В. Уласовича [2]. Вони присвятили свої наукові праці вирішенню загальних проблем державних стосунків та формуванню засад зовнішньої політики білоруської держави на сучасному етапі. Водночас дослідження, в яких із позицій системного підходу розглядаються аспекти комплексної проблеми українсько-білоруських відносин, практично відсутні. З огляду на сказане досить широкий комплекс проблемних питань потребує вдосконалення у сфері теоретичних та методологічних засад, а також практичних аспектів українсько-білоруської співпраці.

Для України Білорусь є дуже важливим політичним, економічним і соціальним партнером. Це зумовлено цілим рядом причин. По-перше, наявність спільного українсько-білоруського кордону. По-друге, ще від часів Радянського Союзу Україна та Білорусь мають взаємопов'язану систему транспортних комунікацій. По-третє, в обох країнах проживають чисельні діаспори, українців і білорусів об'єднують родинні зв'язки. По-четверте, Україна й Білорусь мають дуже багато спільного у своїй історії, в обох державах сильні позиції християнської церкви православного обряду. По-п'яте, визначальним моментом у двосторонніх відносинах є те, що і Україна, і Білорусь сильно постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській атомній станції. По-шосте, для України Білорусь є важливою транзитною країною, через яку нам зручно підтримувати відносини з балтійськими і скандинавськими державами. Отже, Україні не байдуже, як розвиватиметься політична й економічна ситуація в Білорусі та яка динаміка (позитивна або негативна) буде притаманна нашим відносинам.

Дипломатичні відносини між Україною і РБ встановлені 27 грудня 1991 р. Посольство України в Республіці Білорусь відкрито 30 червня 1992 р., Посольство РБ в Україні – 12 жовтня 1993 р. Українсько-білоруські відносини регламентуються Договором між Україною і Республікою Білорусь про дружбу, добросусідство та співробітництво від 17 липня 1995 р., який набрав чинності 6 серпня 1997 р. У середині 1990-х років в українсько-білоруських відносинах виникли певні непорозуміння та ускладнення, пов'язані з економічною кризою, що охопила пострадянські країни.

Стала проросійська орієнтація Республіки Білорусь призвела до втрати українських позицій на білоруському ринку: тільки за період з 1992 до 1994 р. частка України в товарообігу Білорусі зменшилася з 21,5% до 11,3% [3]. У 1994 р. торговельно-економічне співробітництво двох сусідніх держав ослабло через недопоставку білоруській стороні цукру та олії, а українській від Білорусі – нафтопродуктів, мінеральних добрив, скла і тракторів. З 1995 р. спостерігається зростання обсягів торгівлі: якщо в 1995 р. зовнішньоторговий обіг між державами становив 741 млн. доларів, то в першій половині 1997 р. – 601 млн. Загалом за 1997 р. торговельний баланс з Білоруссю перевищив 1,4 млрд. доларів. У наступний період торговий обіг з Білоруссю за темпами та обсягами скоротився: у 2003 р. експорт становив 340,4 млн. доларів, а імпорт – 343,6 млн. А у 2006 р. загальний обсяг товарообігу перевищив 1,8 млрд. доларів [3]. Загальний обсяг зовнішньої торгівлі Республіки Білорусь у 2005 р. становив \$32,7 млрд., при цьому майже 6% у його структурі припадає на Україну [4].

Серед основних торговельних партнерів України Республіка Білорусь посідає четверте місце серед країн СНД. Основними видами українського експорту в Республіку Білорусь є продукція АПК – 26%, продукція металургійної промисловості – 24,5%, хімічної промисловості – 17,4% та машинобудування – 18,6%. Останнім часом збільшився експорт пшениці до Білорусі в 1,8 разу. За 2001 р. загальний імпорт товарів з Республіки Білорусь в Україну становив 407,1 млн. доларів США і знизився порівняно з 2000 р. на 194,8 млн. доларів, або на 32,4%. Основними видами білоруського імпорту в Україну є енергоносії – 40,3%, продукція АПК – 10,7%, машинобудування – 20,1%, легкої промисловості – 6,1% та продукція деревообробної промисловості – 3,6% [5]. Збільшення експорту українських товарів у Республіку Білорусь відбулося завдяки збільшенню експорту металургійної продукції, продукції деревообробної промисловості, легкої промисловості і продукції АПК. З метою повернення втрачених позицій регулярно проводить засідання Міжурядова українсько-білоруська комісія з питань торговельно-економічного співробітництва та Координаційна Рада з питань реалізації міждержавної Програми довгострокового економічного співробітництва між Україною і Республікою Білорусь на 1999–2008 роки, останні засідання відбулися в Гомелі (2007 р.) за участю прем'єр-міністрів двох країн.

Необхідно визнати, що відносини нашої країни з Білоруссю на міждержавному рівні особливо динамічно розвивалися в той період, коли в нашій країні при владі перебував Леонід Кучма. Тоді відбувалися постійні зустрічі між Президентом України та О. Лукашенком.

Як відомо, Україна підтримує позицію європейських країн – членів ЄС щодо необхідності налагодження діалогу між опозицією та правлячими силами в Білорусі. Україна висловлюється за те, щоб цей процес розвивався у форматі "круглого столу". Київ готовий надавати всіляку підтримку встановленню такого діалогу. Україна із тривогою сприймає події, які свідчать про посилення авторитарних, антидемократичних тенденцій у Білорусі, і вважає, що влада, поза сумнівом, повинна припинити

переслідування опозиції. Водночас ми з розумінням ставимося до вибору білоруського народу, що обрав Президентом країни Олександра Лукашенка, і не можемо не зважати на цей факт. Відзначимо, що українські непарламентські політичні партії підтримували білоруську опозицію під час виборів Президента Білорусі й потім засудили прихід до влади О. Лукашенка. Однак партії, які пройшли в Український парламент під час березневих виборів 2006 р., уникають відкритих протистоянь із правлячими колами Білорусі.

У відносинах України з Білоруссю невирішеним залишається питання про остаточне юридичне закріплення державного українсько-білоруського кордону. На відміну від України білоруський парламент дотепер не ратифікував договір про українсько-білоруський кордон, що ускладнює цивілізований розвиток відносин між двома державами. При цьому керівництво Білорусі виходить з того, що досі з Україною в неї не врегульована проблема боргу, яка існує ще від часів розпаду СРСР. Білорусь у ході переговорів 2001–2003 рр. пред'являла вимоги Україні на \$100 млн., а Україна висловлювала готовність визнати тільки \$50 млн. При цьому українська сторона відмовилася надавати заборгованості статус державного боргу. Білорусь пов'язує ратифікацію договору з Україною про державний кордон, підписаного ще в травні 1998 р., з урегулюванням української заборгованості 1992 р. Наразі сторони не розголошують розмір "українського боргу" і ступінь його узгодженості. Україна в листопаді 2003 р. пропонувала Білорусі на 80% погасити заборгованість шляхом облаштування кордону і будівництва прикордонних переходів, проте білоруський уряд відхилив цю пропозицію. У квітні 2005 р. Президент Білорусі знову наголосив, що розраховує врегулювати з Президентом України В. Ющенком питання про повернення українською стороною фінансової заборгованості, яка утворилася між країнами в 1992 р. після відмови від використання радянського рубля у взаєморозрахунках. "Білорусь не знімає питання про повернення Україною державного боргу, а який механізм вирішення цієї проблеми ми знайдемо, це вже справа наших урядів", – сказав О. Лукашенко [6].

На розвиток Білорусі як суверенної держави справляє вплив російський чинник. Сьогодні відзначається наростання певних суперечностей у відносинах між Мінськом та Москвою. Одна з найвідчутніших проблем полягає в тім, що Росія швидкими темпами запроваджує ринкову ціну на газ для всіх країн, у тому числі для Білорусі. Однак білоруська економіка не здатна витримати ціну на газ навіть у 80–90 доларів за 1 тис. кубометрів, не кажучи вже про 200–250. Нагадаємо, що 25 травня 2006 р. "Газпром" надав "Белтрансгазу" свій варіант нового договору, де ціна на російський газ для Білорусі сягатиме 200 доларів за 1 тис. кубометрів, що більш як учетверо перевищує нинішню вартість блакитного палива, що становить 46,88 за 1 тис. кубометрів [7]. У зв'язку з такими обставинами О. Лукашенко почав демонструвати певний економічний націоналізм, захищати національні інтереси Білорусі. І цей момент є важливим для України, оскільки він може

стати основою для формування єдиної консолідованої позиції щодо транзиту газу, а також прямої взаємодії між лідерами двох країн.

Білорусько-російські відносини особливого напруженими стали в 2010 р. Це, так звана «молочна», «нафтова» війни, та, як вважає О. Лукашенко «неприятель на личном уровне». Президентські вибори в Білорусі 19 грудня 2010 р. тільки ще більш ускладнюють і без того дуже напружену атмосферу в міждержавних стосунках Росії та Білорусі. Виходячи з реалій сьогодення, Україна має в цьому випадку передбачити створення механізму інтенсивного міждержавного діалогу. Україна, Польща, Литва, Латвія, Естонія за підтримки ЄС мають спільно виробити єдину позицію відносно Білорусі, започаткувати постійно діючий "круглий стіл" за участю Президента О. Лукашенка задля вироблення компромісних інструментів і досягнення лібералізації білоруської системи влади. Взавши курс на діалог та партнерство, розвиток політичних, економічних, культурних відносин із Білоруссю, водночас слід неухильно проводити лінію на демократизацію владного режиму в республіці. Цей процес має супроводжуватися налагодженням системних відносин із сусідами Білорусі – Польщею, Україною, Балтійськими країнами. Гарантом такої моделі діалогу та долучення Республіки Білорусь до європейської спільноти повинен виступити Європейський Союз. Україна, Білорусь, Польща та Словаччина мають створити газотранспортний консорціум для побудови незалежної моделі енергозабезпечення власних країн і членів ЄС. Це може запустити новий механізм розвитку відносин між Білоруссю та сусідніми державами. Доцільно також, на наш погляд, долучити Білорусь до проектів зі створення Балто-Чорноморсько-Каспійського партнерства, яке має великі перспективи.

Важливим є і більш широке співробітництво Білорусі, України, Польщі та країн Балтії на рівні міст, областей. Такий курс мусить бути підтриманий політичними партіями і громадськими організаціями Білорусі. Необхідно створити низку комунікативних та інформаційних механізмів: проведення "круглих столів", інтерактивних семінарів, дискусій із різних питань і напрямів (економіка, політика, енергетична безпека тощо), спільних форумів науковців, молоді, мас-медіа країн "круглого столу". Однак важливою умовою реалізації окресленого нами креативного сценарію є подолання внутрішнього конфлікту в білоруському суспільстві. Система влади, що склалася нині в цій країні, має трансформуватися в бік демократичності та прозорості. Відкритий формат відносин у рамках міждержавного "круглого столу", який пропонується започаткувати, сприятиме зміцненню суверенітету Білорусі, поступовому посиленню її як незалежної держави, вирівнюванню відносин із Росією, появі позитивної альтернативи розвитку. Водночас це дасть змогу білоруській державній владі уникнути масової ізоляції з боку міжнародної спільноти, а Білорусі – загрози бути поглиненою Росією.

Таким чином, серед державних пріоритетів Української держави первісними мають бути незалежність, суверенність, досягнення високого рівня економічного розвитку та чільного місця в гармонійному розвитку відносин між державами – географічними сусідами, надання особливої уваги

розвиткові українсько-російських та українсько-білоруських відносин, які визначено стратегічними.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспект : моногр. / О.С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – 300 с.; Васильєва-Чекаленко Л.Д. Україна в міжнародних відносинах (1944–1996 рр.) / Л.Д. Васильєва-Чекаленко. – К. : Освіта, 1998. – 176 с.; Зленко А.М. Від внутрішніх потреб до зовнішніх пріоритетів. Виступи, промови, інтерв'ю, статті / А.М. Зленко. – К. : Преса України, 2002. – 346 с.; Литвин В.М. Україна: Європа чи Євразія? / В.М. Литвин. – К. : Лі-Терра, 2004. – 512 с.; Соскін О. Вступ до НАТО – стратегічний вибір України / О. Соскін. – К. : Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2008. – 192 с. 2. Антипова Е.А. География внешнеэкономических связей Республики Беларусь в новых экономических условиях / Е.А. Антипова. – Минск, 1995.– 177 с.; Грыб М.І. Знешняя палітыка Беларусі будуецца на п'дставах нацыянальнага інтарэсу і нацыянальнай бяспекі / М.І. Грыб // Нар. газета. – 1994. – 16 августа; Розанов А. Внешняя политика Беларуси: стратегический аспект / А. Розанов // Беларусь в мире. – 1999. – №3. – С. 13–20 ; Улахович В.Е. Формирование основ внешней политики Республики Беларусь 1991–2005 гг. / В.Е. Улахович. – Минск : Харвест, 2009. – 352 с. 3. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України / Л.Д. Чекаленко. – К. : Либідь, 2006. – С. 482. 4. Офіційний сайт Посольства Республіки Білорусь в Україні. – <http://www.belembassy.org.ua/> 5. Беларусь в цифрах : стат. справочник. – Минск : Мин-во статистики и анализа Республики Беларусь, 2006. – С. 7. 6. Белорусские новости от 29.09.2006 р. 7. Доброхотов Р., Мигунов Д. По разным окопам // Новые известия, 4 сентября, 2006 г.

УДК 323

О.В. Сімкіна

ОСНОВИ ПЕРВИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА (PRIMARY LAW) ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Основи законодавчого підґрунтя проблем функціонування соціальної політики держав – членів ЄС, незважаючи на доленосні зміни, що відбулися у відповідній галузі, залишаються однією з найважливіших складових існування соціального простору ЄС. Саме розкриттю цієї гіпотези і присвячене дослідження автора.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, європейська соціальна модель.

Fundamentals of legal functioning of social policy conditionality of EU Member States remain one of the major components of the social space of the EU, despite the momentous changes in the relevant industry. The author's research is dedicated to the disclosure of this hypothesis.

Keywords: social policy, social protection, the European social model.

Внесення законодавчих змін до основних засад соціальної політики в країнах – членах Європейського Союзу нині виступає однією з найбільш

дискусійних та обговорюваних тем державницько-управлінського середовища.

Рішення Стокгольмського саміту (березень 2001 р.), Програма соціальних змін Європейської Комісії (липень 2008 р.), Закон про права мігрантів (2007–2009 рр.) та інші нормативно-правові акти поступово вносили корективи та розставляли акценти у функціонуванні та впровадженні соціальної європейської моделі нового типу.

Проте, не зважаючи на таку яскраву палітру юридичних нововведень та змін, не слід забувати основи законодавчого підґрунтя проблем функціонування соціальної політики держав – членів ЄС.

Дослідження з проблематики соціальної спрямованості та її правової бази не новими в науковій практиці. Аналізу та оцінці соціальної політики та державних соціальних програм пенсійного забезпечення, політики доходів, рівня життя та подолання бідності присвячені праці В.М. Гриньової, А.М. Колота, Е.М. Лібанової, В.О. Мандибури, Б.О. Надточія, В.М. Паламарчука, В.І. Паніотто, А.П. Ревенка, Ю.І. Саєнка, М.В. Семикіної, О.О. Яременка. Поряд із висвітленням власне обраної тематики з соціальної сфери кожен з вищеназваних дослідників звертався саме до законодавчих документів існування соціального простору ЄС. І майже всі вони чітко окреслювали правову основу існування такого простору.

Перед автором статті постає відповідне завдання виділення невіршених раніше частин з обраної проблеми: уточнити та опрацювати основи законодавчого підґрунтя функціонування сучасної європейської соціальної моделі; прослідкувати основні аспекти та шляхи їх правового впровадження.

Основоположними та вихідними для вироблення напрямів соціальної політики Європейського Союзу стали ст. 117–122 Договору про заснування Європейського Співтовариства [1], доповнені ст. 123–125, які закріплювали положення про заснування Європейського соціального фонду. Підвалини цієї політики з часом були закріплені в положеннях, замінені новою сукупністю норм в результаті підписання Амстердамського договору [1].

Спочатку ст. 117 Договору встановлювала загальні напрями і цілі соціальної політики Співтовариства, які полягали в «поліпшенні умов праці й життя працівників для того, щоб надати можливості для їх гармонізації в ході впровадження такого поліпшення». Ст. 118 Договору визначала сфери, в яких Комісія мала досягти «тісного співробітництва» між державами-членами, а саме: питання зайнятості; трудове законодавство і умови праці; базове професійне навчання і підвищення кваліфікації; попередження нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; соціальне забезпечення; гігієна праці й право створювати професійні об'єднання та укладати колективні трудові угоди. Ст. 119 вимагала дотримання принципів рівної оплати за рівну працю без дискримінації за ознаками статі між чоловіками і жінками [1].

Отже, порівняно із докладними формулюваннями розпоряджень інституцій Співтовариства відносно прийняття гармонізованого та більш

зближеного законодавства стосовно інших сфер (наприклад, пересування осіб) законодавча структура впровадження напрямів соціальної політики Європейського Союзу була, безперечно, більш стриманою. Очевидно, автори Договору вирішили, що досягнення Спільного ринку стане головним каталізатором впровадження однаково високих стандартів соціального захисту в межах Співтовариства. Невдовзі після нафтової кризи, яка започаткувала період економічних труднощів у державах-членах, виявилось, що світлі перспективи такого підходу наражаються на деякі обмеження.

Навіть після того, як політики Співтовариства збагнули це, прогрес у сфері соціальної політики залишався повільним та ледь помітним. Серед головних причин цього можна згадати дві: той факт, що законодавство в цій сфері має прийматися односторонньо; опозиційні настрої деяких держав-членів, зокрема Сполученого Королівства, стосовно запровадження будь-яких розширених законодавчих програм у цій сфері [3, 287].

Слід зазначити таке: загальне бажання розширити діяльність Співтовариства в соціальній сфері було виявлено в Єдиному європейському акті, який додано до Договору, а саме до розділу про соціальну політику, дві статті. Ст. 118a вимагає від держав-членів приділяти особливу увагу поліпшенню умов праці, а також здоров'ю та безпеці працівників, і визначати загальні цілі гармонізації в цій сфері. Ст. 118b вимагає, щоб Комісія спрямовувала свої зусилля, крім іншого, також на розвиток діалогу між адміністрацією й найманими працівниками, що може привести до відносин, базованих на взаємній згоді.

Загально визнано, що це вводить поняття соціального виміру Співтовариства, а саме – процесу, за допомогою якого певні аспекти економічної діяльності Співтовариства поєднуються з діяльністю в соціальній сфері [4]. Однак резонанс цієї ідеї був доволі слабким, оскільки очевидний контраст між розширеними і відносно деталізованими положеннями Єдиного європейського акта, які стосуються досягнення єдиного ринку, і лише декількома, доволі простими положеннями ст. 118a і 118b Договору. Тому всі відчували, що імпульс до розвитку соціального виміру мав бути наданий за допомогою нових ініціатив.

Економічний і соціальний комітет і Європейський Парламент на основі робочого документа Комісії, який мав назву "Соціальний вимір внутрішнього ринку", рекомендували прийняти Європейську соціальну хартію. Цей документ було ухвалено на засіданні Європейської Ради в травні 1989 р. Сполучене Королівство, знову демонструючи опозиційне ставлення стосовно діяльності Співтовариства в цій сфері, відмовилося визнати хартію. Це стало головною завадою для її впровадження, яка до цього не мала прецедентів у праві Співтовариства. Спочатку планувалося зробити хартію документом обов'язкового характеру, але кінцевою формою, врешті-решт, стала урочиста декларація. До сьогодні питання про точний правовий статус Соціальної хартії залишається невизначеним і заплутаним.

Принагідно хочемо зауважити, що Європейська соціальна хартія – це акт, який не слід плутати з документом Ради Європи, що має таку ж назву і

був прийнятий у 1961 р. і складається з 38 статей. Як уже зазначалось вище, Соціальна хартія Європейського Союзу була прийнята Європейською Радою в травні 1989 р. всіма тогочасними державами-членами, за винятком Сполученого Королівства.

Європейська соціальна хартія встановила основні права працівників і закріпила *13 основоположних принципів*: 1) право переїжджати з метою пошуку роботи з однієї держави-члена до іншої; 2) право на справедливу винагороду; 3) право займатися будь-якою діяльністю на тих самих умовах, що застосовуються до працівників, які займаються такою самою діяльністю в країні перебування; 4) право на поліпшення рівня життя та умов праці; 5) право на соціальний захист, який надається національними системами, разом із мінімальним доходом для тих, хто не може влаштуватися на роботу, або тих, хто більше не має права на отримання допомоги у зв'язку з безробіттям; 6) право на свободу об'єднань та на укладання колективного трудового договору; 7) право на професійну підготовку; 8) право чоловіків і жінок на однакове ставлення; 9) право працівників на отримання інформації і консультацій та право на участь у прийнятті рішень; 10) право на захист здоров'я та безпеку на робочому місці; 11) захист дітей та підлітків; 12) гарантований мінімальний стандарт рівня життя для людей похилого віку; 13) поліпшення соціальної та професійної інтеграції осіб, які не можуть працювати за станом здоров'я.

Відповідно до ст. 27 хартії найперше і найголовніше завдання національних владних органів держав-членів полягає в імplementації цих положень, хоча ст. 28 надає Комісії право вносити пропозиції щодо прийняття імplementаційних норм, які належать до чинної юрисдикції Співтовариства. Хартія підтримується Програмою дій, що складається з 47 ініціатив, 29 з яких вимагають законодавчих дій обов'язкового характеру. Прогрес в імplementації цих ініціатив породжує лише розчарування, єдиним реальним досягненням щодо цього є Регламент 91/533 про обов'язок роботодавця інформувати своїх працівників про умови їхніх трудових контрактів [5, 219].

Деякі із заходів, що є формально вжитими згідно із Соціальною хартією, насправді не набагато кращі, ніж норми, ухвалені відповідно до політичних напрямів до прийняття Соціальної хартії.

Як уже згадувалося, Соціальна хартія має невизначений правовий статус. Можливо, мають рацію деякі автори, коли описують імplementацію Соціальної хартії як «поєднання підходу Співтовариства, який полягає у вжитті заходів обов'язкового характеру на рівні Співтовариства, і підходу міжнародного права із захисту прав людини, який полягає в імplementації державами-членами згідно з системою надання звітів» [6, 83]. Під «системою надання звітів про результати імplementації» розуміється система, що створюється згідно зі ст. 29, яка вимагає від Комісії подавати щорічний звіт про результати імplementації Соціальної хартії державами-членами і Європейським Союзом. Питання, чи являє собою така система розумний спосіб імplementації прав громадян, залишається відкритим для дебатів.

Схоже, що прийняття Договору про заснування Європейського Союзу (ДЄС) стало ще однією слушною нагодою покращити ставлення Співтовариства до соціальної сфери. Виявилось, що на переговорах, на яких поступово був підготовлений ДЄС, всі держави-члени, за винятком Сполученого Королівства, засвідчили своє позитивне ставлення до цієї ідеї [3, 19]. У результаті цього Голова Європейської Ради під час головування Нідерландів Рууд Любберс (*Ruud Lubbers*) прийняв нову тактику: виключення Сполученого Королівства з частини програми ДЄС стосовно соціальної політики; визначення цілей і напрямів Соціальної хартії для надання їй статусу Договору, хоч і у вигляді окремої частини Договору. Це привело до включення до ДЄС Соціального протоколу (на який також посилаються як на Соціальний розділ). Цей документ закріплює процедури прийняття рішень, відповідно до процедур, застосовуваних у Європейському Союзі; однак рішення про імплементацію Соціальної хартії не будуть прийняті Радою і ці рішення не будуть застосовуватись у Сполученому Королівстві [3, 24]. ДЄС також ввів до Договору Розділ про економічний та соціальний зв'язок.

Єдиною проблемою в цій сфері, яка серйозно непокоїла політиків Євросоюзу, було безробіття. Це доволі помітно в Білій Книзі, представленій Комісією в 1993 р. під назвою «Конкуренція і зайнятість: проблеми та напрями на шляху до ХХІ століття». Цей документ зазначив тривожне збільшення безробіття на території всього Співтовариства з 1980-х років, зокрема небезпечну тенденцію збільшення довгострокового безробіття. З метою усунення цієї проблеми Комісія поставила мету – створити 15 мільйонів нових робочих місць до 2000 р. Незабаром виявилось, що це було надто претензійне прагнення; багато хто вважає, що деякі з інших напрямів політики Європейського Союзу дійсно є причиною збільшення обсягів безробіття (зокрема, слід згадати певні критерії економічної конвергенції, спрямованої на досягнення Економічного і валютного союзу).

З прийняттям Амстердамського договору соціальна політика Європейського Союзу отримала новий стимул. Цей документ надав більшого смислу та додав деяких деталей до глав розділу 8, які стосуються соціальної політики. До того ж Амстердамський договір ввів новий Розділ про зайнятість, таким чином засвідчивши наполегливість, з якою політики Євросоюзу взялися за вирішення цієї суттєвої проблеми.

Відповідно до Амстердамського договору внесено окремі принципові зміни у положення Договору про заснування Європейського Співтовариства. Нова ст. 117 визначає основоположні цілі соціальної політики Європейського Союзу. Завдяки спеціальному посилянню на Соціальну хартію Ради Європи (яка була прийнята в 1961 р.) і Соціальну хартію Європейського Економічного Співтовариства 1989 р., про яку йшлося вище, на сьогодні Співтовариство і держави-члени визначають свої цілі так: сприяння зайнятості, поліпшення умов життя та праці з метою надання можливостей для їх подальшої гармонізації в ході постійного поліпшення, належний соціальний захист, діалог між управлінцями і працівниками, розвиток

людських ресурсів для забезпечення довготривалого високого рівня зайнятості й боротьба зі звільненнями [2].

Однак другий абзац містить два обмеження обсягу, відповідно до якого ці цілі мають бути досягнуті. Одне можна віднести до впровадження принципу субсидіарності, оскільки Співтовариство і держави-члени мають досягти цих цілей, враховуючи «відмінності національної практики», особливо у сфері контрактних відносин. Інше стосується того, що загально визначено як «економічний реалізм», оскільки воно вимагає, щоб при вжитті відповідних заходів враховувалась «потреба підтримувати конкурентоспроможність економіки Співтовариства».

Ст. 118 встановлює способи, за допомогою яких ці цілі мають бути досягнуті. У ст. 18(1) перелічені деякі напрями, в яких «Співтовариство підтримує і доповнює діяльність держав-членів». Це чітко показує, що до намірів ЄС не входить гармонізація стандартів.

Виходячи з положення ст. 118(2), наміри скоріше полягають у закріпленні за допомогою директив певних мінімальних стандартів, які не підлягають спрощенню. Це положення також вказує, що такі директиви «не повинні накладати прямих адміністративних, фінансових та правових обмежень у спосіб, який може перешкоджати створенню і розвитку малих та середніх підприємств», знову демонструючи турботу про «економічний реалізм», який характеризує сьогоднішню соціальну політику Європейського Союзу.

Визначалися такі напрями участі Співтовариства, на які вище було зроблено посилання:

- поліпшення якості робочих місць з метою захисту здоров'я та безпеки працівників;
- поліпшення умов праці;
- надання інформації та консультацій працівникам;
- ресоціалізація осіб, виключених з ринку праці;
- рівність чоловіків і жінок щодо можливостей на ринку праці та ставлення до них на роботі.

Нові ст. 118a і 118b містять принцип, який зараз іноді характеризує європейський підхід до виробничих відносин у промисловості, а саме діалогу між «соціальними партнерами» (адміністрацією і працівниками). Комісія має завдання сприяти проведенню консультацій соціальних партнерів на рівні Співтовариства. Вона має вживати відповідні заходи, спрямовані на сприяння діалогу, за допомогою забезпечення збалансованої підтримки обох сторін (ст. 118a(1) ДЗЄС). З цією метою Комісія перед поданням пропозицій щодо сфери соціальної політики має консультиватися з адміністрацією і працівниками стосовно можливих напрямів діяльності Співтовариства (ст. 118a(2) ДЗЄС) і стосовно змісту пропозиції, що передбачається (ст. 118a(3) ДЗЄС).

За бажанням адміністрації і працівників діалог між ними на рівні Співтовариства може привести до контрактних відносин (ст. 118b(1) ДЗЄС).

Згідно зі ст. 118с Комісія має заохочувати держави-члени до співробітництва і полегшувати координацію їхніх дій в усіх галузях соціальної сфери, охоплених даним Договором, зокрема в справах щодо зайнятості, трудового законодавства та умов праці, професійного навчання та підвищення кваліфікації, соціального захисту, попередження нещасних випадків на виробництві та професійних хвороб, гігієни праці, права на професійні об'єднання та укладання колективних трудових угод між роботодавцями і працівниками.

Амстердамський договір ввів до Договору про заснування Європейського Співтовариства новий розділ про зайнятість. Згідно з цим розділом головна мета політики Співтовариства полягає в розробці скоординованої стратегії зайнятості, зокрема, у сприянні появи кваліфікованої, професійно підготовленої робочої сили, а також ринків праці, які були б гнучкими до економічних змін (ст. 1 розділу про зайнятість). Держави-члени мають спрямовувати свої зусилля на досягнення цих цілей у такий спосіб, який відповідає широким напрямкам економічної політики держав-членів та Співтовариства (ст. 2(1) розділу про зайнятість).

Кожного року Європейська Рада на основі спільної доповіді Ради і Комісії повинна розглядати ситуацію у сфері зайнятості в Співтоваристві й робити відповідні висновки (ст. 4(1) розділу про зайнятість). Грунтуючись на висновках, сформульованих Європейською Радою, Рада має щорічно розробляти керівні вказівки, які держави-члени мають враховувати, впроваджуючи політику зайнятості (ст. 4(2) розділу про зайнятість). До того ж кожна держава-член має надавати Раді й Комісії щорічну доповідь стосовно основних заходів, які вживаються задля імплементації напрямів політики зайнятості, у світлі вищезгаданих вказівок стосовно питань зайнятості (ст. 4(3) розділу про зайнятість). На основі цих доповідей Рада вивчає впровадження напрямів політики держав-членів щодо зайнятості у світлі цих вказівок. Якщо постає необхідність, Рада надає відповідні рекомендації державам-членам (ст. 4(4) розділу про зайнятість). На основі результатів цього вивчення Рада і Комісія складають спільну щорічну доповідь і подають її до Європейської Ради (ст. 4(5) розділу про зайнятість).

Рада може вживати заохочувальні заходи, спрямовані на підтримку співробітництва між державами-членами та сприяння їхнім діям у сфері зайнятості, за допомогою ініціатив, мета яких полягає в покращенні обміну інформацією та найліпшими методиками роботи (ст. 5 розділу про зайнятість). Рада засновує Комітет з питань зайнятості (*Employment Committee*), який набуває статусу наглядового органу, для сприяння координації зусиль держав-членів у сфері зайнятості та політики стосовно ринків праці (ст. 6 розділу про зайнятість).

З часом певні пункти вищезгаданих документів неодноразово редагувалися й розширювалися, додавалися нові соціальні пріоритети, європейські політики приходили до нових компромісів у спрямуванні соціальної політики. Але основоположність *acquis communautaire* засад

законодавчого підґрунтя соціальної європейської моделі залишалася непорушною.

Переходячи до висновків із сказаного вище, хочемо ще раз підкреслити, що в європейських країнах відбулася докорінна перебудова внутрішніх функцій держави, що, звісно, було, в першу чергу, закріплено законодавчо. Якщо раніше держава обмежувалась майже винятково роллю «охоронця порядку», що охороняє сформовану суспільну систему з її відносинами власності, соціальною нерівністю, привілеями вищих прошарків і можновладців, то у ХХІ столітті головним у діяльності держави стало систематичне й різноманітне регулювання економічних і соціальних процесів. Значна частина законодавчих документів соціальної сфери політики ЄС припадає на норми Договору про заснування Європейського Співтовариства та Соціальної Європейської Хартії. Ці документи містять основні засади, принципи, аспекти правофункціонування соціальної політики в країнах – членах ЄС.

З прийняттям Амстердамського договору соціальна політика Європейського Союзу отримала новий стимул. Цей документ надав більшого сенсу та додав деяких деталей до глав розділу 8, які стосуються соціальної політики. До того ж в Амстердамському договорі було введено новий розділ про зайнятість, таким чином відбивши наполегливість, з якою політики Євросоюзу взялися за вирішення цієї суттєвої проблеми.

Проте правотворча засада функціонування не стоїть на місці. Вже згадана непорушність *acquis communautaire* засад законодавчого підґрунтя соціальної європейської моделі повсякчасно доповнюється та розширюється за допомогою новоприйнятих документів мегадержавного змісту. З часом нові закони, настанови та хартії Європейського Союзу у сфері соціальної політики його країн-членів посядуть відповідне місце в законотворчій скарбниці Європи. І стануть беззаперечно цікавими для нових поколінь дослідників.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейський союз: консолідовані договори / В. Муравйов (наук. ред.). – К. : Port-Royal, 1999. – 206 с. 2. Офіційний переклад нормативних актів Євросоюзу в сфері інформаційно-комунікаційних технологій / М. Шкарлат (уклад.), О. Кітайгородська (уклад.) ; Громадська організація Інтерньюз-Україна, Міжнародний фонд «Відродження». – К., 2002. – 220 с. 3. Biernat S., *Studia z prawa Unii Europejskiej*. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2004. – P. 93-102. 4. Европейский союз: новый этап интеграции : проблемно-тематический сб. / В.Г. Головин (отв. ред.), Г.В. Вишнякова (ред.-сост.) ; РАН; Институт научной информации по общественным наукам /— М., 1996. — 152 с. 5. Majone G. The European Community Between Social Policy and Social Regulation // *Journal of Common Market Studies*. – Oxford, 2003. – P. 210–232. 6. Zald M.N. Trends in policy making and implementation in the welfare state // *Organizations and the human services*, ed. by H.D.Stein. – Philadelphia: Temple University Press, 1981. – P. 75–124.

**КУЛЬТУРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ Й НІМЕЧЧИНИ
НА РУБЕЖІ ХХ–ХХІ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЕ-ІНСТИТУТУ)**

У статті аналізується діяльність Гете-Інституту в Україні як складова культурного співробітництва двох держав, висвітлюється різноманітність форм і заходів культурно-освітньої взаємодії на міждержавному українсько-німецькому рівні за ініціативи цієї організації.

Ключові слова: культурне співробітництво, Гете-Інститут, німецька мова, освітні заходи.

This article analyzes the activities of the Goethe Institute in Ukraine as a part of cultural cooperation between the two countries, and highlights the diversity of forms and activities of cultural and educational cooperation on the inter-state Ukrainian-German level, initiated by the organization.

Keywords: cultural cooperation, the Goethe Institute, German, educational activities.

Добре відомо, що культурні взаємовпливи українського та німецького народів сягають у сивину віків. Однак цей напрям зв'язків набув значно потужніших вимірів у добу незалежного, державного поступу України. Відмінністю від попередніх історичних періодів стало й те, що у 90-ті роки ХХ ст. німецький народ у мирний спосіб та за згоди сусідів подолав державний розкол, який тривав у повоєнну історичну добу. Культурні зв'язки між Україною та Федеративною Республікою Німеччина окресленого періоду стали базуватися на укладеній у лютому 1993 р. українсько-німецькій Угоді у сфері культури, яка набула чинності в липні 1993 р. У документі зазначалося, виходячи з переконання, що культурний обмін сприяє співробітництву між народами, а також розумінню культури, духовного життя і життєвого укладу народів, що договірні сторони прагнутимуть до поширення взаємних знань про обидві країни, розвиватимуть культурне співробітництво в усіх галузях та на всіх рівнях.

Тема сучасної діяльності Гете-Інституту в Україні є новою і малодослідженою. Проте до неї здебільшого частково зверталися українські вчені-германісти А.І. Кудряченко [1, 2], М. Яцишин [3]. Український дослідник М. Макаревич визначив німецький культурний центр посланцем німецької культури [4].

Проведений аналіз свідчить, що Гете-Інститут у Києві в 90-ті рр. ХХ – на початку ХХІ століття відіграє велику роль у розширенні культурного співробітництва між Німеччиною і Україною. Представництво цього Інституту започаткувало свою діяльність з липня 1993 р. Завданням Гете-Інституту, який має 143 представництва у 78 країнах світу, є сприяння обміну між Німеччиною та іншими країнами в галузі культури, а також підтримка та популяризація німецької мови за кордоном. Задля здійснення цієї мети Інститут співпрацював з такими місцевими партнерами, як театри, музеї, спілки митців, університети, школи, бібліотеки [5]. За роки його діяльності вдалося зробити багато на терені міжнаціонального співробітництва. Зазначимо, що робота Гете-Інституту стала невід’ємною частиною культурного життя України. За сприяння Інституту в Україні було організовано філії – центри вивчення німецької мови в дванадцяти українських містах: Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Львові, Вінниці, Донецьку та інших. Слід зазначити, що вони рівномірно розподілені по всій території країни. Також здійснюється підтримка німецької меншини у вивченні нею мови, проходить обмін школярами та студентами двох країн.

Як наголошував свого часу посол Федеративної Республіки Німеччина пан Дітмар Штюдemann, «саме культура надає нашій країні неповторного образу. Культура – це капітал, що породжує довіру та сприяє співробітництву між народами» [6].

Гете-Інститут – німецька громадська організація, метою якої є популяризація німецької мови за кордоном та підтримка міжнародної культурної співпраці різних країн з Німеччиною. Названа на честь німецького поета Йоганна фон Гете. Інститут Гете проводить мовні курси та сертифікацію знань німецької мови за різними рівнями складності. Заснований він у 1925 р. як Німецька академія, штаб-квартира якої перебуває в Мюнхені. Інститут фінансується федеральним урядом Німеччини. Крім того, Гете-Інститут виступає як партнер громадських і приватних культурних організацій, а також федеральних земель, міських муніципалітетів і господарчих підприємств. Інститут є партнером для всіх, чия діяльність тісно пов’язана з Німеччиною, німецькою мовою і культурою; працює на власну відповідальність і є політично незалежною структурою [7].

Відколи Україна увійшла у сферу діяльності Гете-інституту (з 1993 р.), як і в інших закордонних інститутських представництвах, працювали три основні підрозділи: бібліотека, мовні курси, програмний відділ. Бібліотека – це своєрідний інформаційний центр про Німеччину. Тут можна отримати літературу з різних галузей знань. Для користування пропонуються книжки, періодика, відеокасети, компакт-диски та аудіокасети з німецькою музикою та кінострічками. Крім всього згаданого вище Гете-Інститут у Києві у співпраці з українськими бібліотеками проводив семінари підвищення кваліфікації для бібліотекарів.

Мовний відділ веде мовні курси та займається розширенням педагогічних зв’язків, тісно співпрацює зі школами, університетами, спілками вчителів німецької мови. Так, українські вчителі мали можливість

вирушити у "Педагогічну подорож" по німецьким навчальним закладам (травень 2000 р.). Вони відвідали Міністерство культури землі Гессен, університет м. Майнц, навчальний семінар для вчителів (підвищення кваліфікації HELP), школи у Франкфурті та видавництва [5].

Ще у червні 1993 р. між Україною і ФРН було укладено Угоду про направлення німецьких викладачів у навчальні заклади України. Як підкреслювалось в Угоді – "Уряд України, бажаючи зробити внесок у збереження культурної і національної самобутності німецької меншини в Україні, а також у справу вивчення німецької мови і викладання німецькою мовою спеціальних дисциплін шляхом направлення в навчальні заклади України німецьких викладачів, переконаний в тому, що глибше знання німецької мови і культури в Україні буде цінним внеском у подальше зміцнення культурних зв'язків між двома державами" [8].

Договірні сторони домовились про сприяння направленню викладачів та фахівців з методики викладання німецької мови. Тим самим ФРН надавав відповідним структурам України послуги експертів-консультантів і експертів-кураторів, які консультували з усіх питань викладання німецької мови і брали участь у підготовці та підвищенні кваліфікації вчителів німецької мови і викладачів. Було налагоджено контакти з усіма університетами, де викладалася німецька мова та з великою кількістю шкіл. У свою чергу, в середній спеціалізованій школі №40 м. Києва з ініціативи заступника начальника освіти Мюнхена Ю. Лахнера було відкрито зразковий кабінет німецької мови. Завдяки друзям із Мюнхена, з якими вчителі цієї школи співпрацювали ще з 1995 р., кабінет було оснащено найсучаснішою аудіо та відеоапаратурою, комп'ютери підключено до мережі Інтернет. Підручниками і посібниками школу забезпечувало Київське представництво Гете-Інституту. Таким чином педагоги отримали змогу користуватися передовими методиками викладання. Діти легко долали мовний бар'єр, знайомились з культурою, звичаями та побутом Німеччини. А щоб краще закріплювались знання, колеги з Баварії запрошували столичних школярів у гості [9]. Багато корисної і цікавої інформації отримують не лише школярі. Зокрема, студенти столичних вищих навчальних закладів, які є активними користувачами бібліотечних фондів та ресурсного центру Гете-Інституту.

Угоду про співпрацю між головним управлінням освіти Києва та управлінням освіти Мюнхена було підписано ще у 1989 р. Відтоді мюнхенські та київські педагоги обмінюються досвідом. Щороку групи вчителів німецької мови зі столичних спеціалізованих шкіл проходили методичну перепідготовку в Німеччині, а закордонні колеги приїздили в Україну. Так, заступник начальника освіти Мюнхена Ю. Лахнер зазначив: "Співпраця педагогів двох країн набула вже характеру неформального". А посол Німеччини в Україні Е. Гайкен подякував на зустрічі нашим освітянам за популяризацію культури його держави. На мовних курсах Гете-Інституту за сучасною комунікативною та індивідуально спрямованою методикою навчалися слухачі, які отримували знання для здобуття наступних сертифікатів, що визнані на міжнародному рівні: "Німецька мова як

іноземна", "Центральний екзамен середнього ступеня", "Центральний екзамен вищого ступеня", а також сертифікат "Німецька мова для професії". Мовні курси, розраховані як на початківців, так і на вдосконалення знань німецької мови, проводилися під гаслом "Вивчаючи німецьку мову – знайомимося з Німеччиною". Вони надзвичайно популярні в усьому світі. Ще декілька років тому, записавшись в Україні на курси, потрібно було чекати два роки на свою чергу (через матеріальні і технічні труднощі не вдавалося вирішити цю проблему), але бажаючих вивчати німецьку мову не ставало менше. Однак цю масштабну проблему було розв'язано. Усі викладачі Гете-Інституту – висококваліфіковані фахівці і пройшли спеціальне стажування в Німеччині. Викладання проходить за сучасними методиками, розробленими Гете-Інститутом. Програмний відділ організував і спрямовував проведення різноманітних культурних заходів (конференції, літні курси німецької мови, демонстрація кінофільмів, музичні концерти тощо). Було проведено кілька концертів органної музики, організовано ретроспективні покази маловідомих в Україні кінофільмів німецьких режисерів-шестидесятників за участю відомої німецької актриси Р. Шнайдер, ряд цікавих конференцій, колоквиумів. Зокрема, на честь Д. Чижевського було організовано конференцію на тему "Наука і культура між слов'янськими і німецькомовними світами як чинник оновлення східної та південно-східної Європи", симпозіум, присвячений року М. Лютера, а також конференцію "Література після Чорнобиля: апокаліпсис чи дійсність?". Підготовлено до друку дослідження на тему "Література та кіномистецтво у тоталітарних режимах".

Перші роки Гете-Інституту на українській землі можна вважати доволі успішними. Головним досягненням цього періоду було створення міцного працездатного колективу, який налічував 31 працівника. Це дало змогу розширювати діяльність Інституту, оскільки одного представництва для України замало. Читальні зали німецької книги було організовано в наукових бібліотеках таких великих культурних центрів, як Львів, Харків, Донецьк та Одеса. Це, безумовно, розширює можливості взаємозближення і взаємопізнання обох культур.

В Україні суттєво зросли пропозиції книжкового ринку. Чималу роль тут відігравали новостворені видавництва, які пропонували широку палітру імен та тем. І зацікавлення до нових видань зростало. Так, скажімо, форум видавців, який уже декілька років відбувався у Львові, щоразу збирав тисячі гостей. У 1997 р. на такому форумі вперше був представлений стенд Інституту ім. Гете, підготовлений спільно з Німецьким читальним залом, що у Львові. На цій зустрічі видавців побувала пані І. Клозе, представник Франкфуртського книжкового ярмарку (Frankfurter Messe GmbH). Тоді ж народилася ідея організувати в Україні виставку німецьких книжок із фонду Франкфуртського книжкового ярмарку "2000 німецьких книг" [9]. До організації цієї акції долучилися партнери Франкфуртського книжкового ярмарку – це Гете-Інститут у Києві, його німецькі читальні зали у Львові та Харкові, Посольство Німеччини в Україні, Львівський книжковий форум,

Українська асоціація видавців, Українська спілка бібліотекарів. На книжковій виставці "Німецькі сторінки", яку організував Франкфуртський книжковий ярмарок спільно з українськими партнерами у Львові, Києві та Харкові у 1998 р. було показано 2200 книжок, а після цього передано українським бібліотекам у подарунок. Київській дитячій бібліотеці Інститут ім. Гете допомагав проводити курси підвищення кваліфікації для бібліотекарів і теж дарував книжки.

У Гете-Інституті в Києві в 1999 р. було проведено захід, присвячений 250-літтю поета, ім'я якого носить цей заклад. Також була розроблена широка і різноманітна програма заходів святкування ювілею Й.В. Гете, а травень місяць оголошено "Місяцем Гете". В цей час тут відбувалися численні вечори декламації творів Гете, який є, напевно, найбільш відомим у світі німецьким поетом. Крім того проходили також конференції з питань, пов'язаних із життям та творчістю Гете. На велике "Свято Фауста" з музикою, театральними сценками та відео-проекціями, якими завершився "Місяць Гете", зібралось багато киян, адже Інститут ім. Гете вже давно посів вагоме місце в культурному житті столиці України. Хоча Гете сам по собі в Україні вже асоціюється з Німеччиною, однак керівник інституту Й. Еберт додав до назви закладу "німецький культурний центр". У такий спосіб він прагнув вказати на зростаючу кількість проектів у галузі культури й підкреслити, що йдеться не лише про поета і німецьку мову. До того ж у багажі культурного закладу є ще багато чого іншого. Гете-Інститут у Києві продемонстрував ряд фільмів на тему "Фауст – влада спокуси", а також присвятив поетові численні концерти та вечори декламації його творів. Особливе зацікавлення викликала німецько-українська конференція "Роль національного поета", що відбулася в кінці травня 1999 р. На прикладі Гете і Шевченка вчені та представники інтелігенції з Німеччини й України обговорювали значення символічної постаті в суспільному житті в тому числі й з урахуванням різних політичних аспектів. Експонати представили бібліотеки й архіви України. Оглядова виставка "Гете як універсальний геній" представила інформацію про життя поета [10].

Твори Гете перекладалися українською мовою ще за життя поета. До ювілейного року Гете видатний український літературознавець Д. Затонський за підтримки київського представництва "Дойче Телеком" та Інституту ім. Гете видав німецько-українську антологію творів Гете. Тексти для книги "Гете 250" відбирали українські письменники, діячі театру, викладачі. У травні 1999 р. в Національному музеї літератури України проходила виставка під назвою "Гете у дзеркалі України". Вона була приурочена до 250-річчя видатного німецького поета. Творчість Гете – надбання всього людства. В Україні вона залишила глибокий слід, широке віддзеркалення. Нею захоплювався Т. Шевченко, твори перекладали українською мовою І. Франко, П. Гулак-Артемівський, П. Куліш, М. Рильський, М. Бажан, М. Лукаш, Г. Кочур, В. Стус. На церемонії відкриття виставки виступив посол ФРН в Україні Е. Гайкен, директор Гете-Інституту в Києві Й. Еберт, директор представництва "Дойче Телеком" Й. Пост. Перших відвідувачів

виставки, на якій були представлені видання Гете німецькою, його переклади українською і російською мовами, чекав сюрприз: кожному з них була подарована найновіша, видана напередодні збірка вибраних творів Й.В. Гете, в якій поруч з рядками німецькою були вміщені їхні переклади українською мовою [11].

Результатом одного з культурних проєктів Інституту стали, наприклад, гастролі диригента Й. Горінкі, ряд міжнародних наукових конференцій [12]. Так, у червні 2000 р. у Києво-Могилянській Академії та на історичному факультеті Київського Національного університету імені Тараса Шевченка відбулась німецько-українська конференція "Історичні пошуки ідентичності: німецько-український досвід". До участі в конференції Центр Європейських гуманітарних досліджень Києво-Могилянської Академії та Гете-Інститут в Києві залучили двох видатних науковців Ю. Шерер та Р. Козеллека. Наприкінці серпня 2000 р. у Львові проходив семінар "Мова і методика", метою якого було покращення знання німецької мови, а також методики і дидактики викладання. Гете-Інститут виконує завдання культурної й освітньої політики за кордоном, а присутність його в Україні відзначається глибокою і послідовною співпрацею між нашими державами суто в культурній площині. Таке співробітництво допомагає обом народам зламати стереотипи в сприйнятті один одного.

Так, у 2000 р. спільно з газетою «День» проведено конкурс фото та есе «Зміна епох», метою якого було висвітлення змін в обох країнах за останнє десятиліття. А в 2002 р. вийшла друком книга з однойменною назвою, куди увійшли кращі матеріали авторів та фотокореспондентів, об'єднанні темою «Німеччина – Україна: Що було? Що є? Що буде?». У розповідях переможців – невігдані життєві історії цілих поколінь і окремих людей в Німеччині та Україні. Щорічно за сприяння Гете-Інституту відбуваються осінні ярмарки німецьких вищих навчальних закладів, що дає можливість українським студентам зорієнтуватися у виборі майбутнього місця навчання у ФРН.

Також за сприяння Гете-Інституту на сценах Києва проходили німецькі театральні вистави та концерти, виставки німецьких митців у Львові, Одесі, Харкові, Чернівцях, покази робіт класиків кінематографу та сучасних режисерів. Вельми насиченими та впливовими заходами стають відповідні конференції за участю українських та німецьких діячів культури. Унаочненням саме цього став концерт із числа ювілейних заходів у Києві в Національній філармонії України. Тогочас відбувся концерт Київського камерного оркестру, диригент Роман Кофман (нині диригент Боннського симфонічного оркестру ім. Бетховена). У програмі прозвучали твори Людвіга ван Бетховена та українського композитора Валентина Бібіка. А також відбулася прем'єра твору львівського композитора Юрія Ланюка «Пісні потойбіч людей» для мецо-сопрано, струнних, фортепіано на вірші німецькомовного поета з Франції, уродженця Чернівців Пауля Целана. Така співпраця має велике і не лише символічне значення. Адже широке

культурне співробітництво спроможне об'єднувати народи, демонструвати взаємовпливи та збагачення культур [13].

Підсумовуючи практику співпраці у культурній сфері рубежу ХХ–ХХІ ст., яку проводить Гете-Інститут у Києві та його філії в Україні, маємо можливість переконатися в тому, що українсько-німецьке співробітництво в культурній площині розвивається по висхідній, воно набуває нових форм і все більшого значення. Певно, що цей досвід розширення співпраці є корисним для нарощування взаємодії на сучасному етапі сходження України, входження її до культурно-цивілізаційного простору об'єднаної Європи. З огляду на те, що Україна визначила нині своїм зовнішньополітичним пріоритетом європейський, доречним було б, на нашу думку, відкриття подібної установи в Німеччині, яка опікувалася б поширенням знань про Україну, її мову та культуру. Адже від підтримки ФРН зусилля нашої держави і суспільства на європейському шляху матимуть відчутно більший успіх.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кудряченко А.І., Грабарчук Г.О. Україна й Німеччина – двосторонні відносини на початку 1990-х років / А.І. Кудряченко, Г.О. Грабарчук. – К., 1994 – 48 с.
2. Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970–1991) / А.І. Кудряченко. – К., 1996. – 240 с.
3. Яцишин М. Українсько-німецькі культурні зв'язки кінця 80-х – у 90-ті роки ХХ століття / М. Яцишин. – Луцьк : Вежа, 1999. – С. 15.
4. Макаревич М. Гете-Інститут у Києві – посланець німецької культури / М. Макаревич // Політика і час. – 1996. – №12. – С. 50–52.
5. Goethe-Institut Kiew. Programm. – Mai-Juni 2000.
6. Культурна дипломатія // День. – 2004. – 23 червня.
7. Матеріали сайту Гете-Інституту. – Режим доступу : http://www.mova.com.ua/companyafisha/5/goethe_institute.html
8. За даними Міністерства закордонних справ України.
9. Пташник С. "2000 німецьких книг" в Україні / С. Пташник // Німеччина. – 1998. – №4. – С. 33.
10. До 250-річчя В. Гете // Німеччина. – 1999. – № 4. – С. 36.
11. 1999 – рік Гете: святкування в Україні // Німеччина. – 1999.– №4.– С. 37.
12. Урядовий кур'єр. – 1999. – 2 червня.
13. Тисячна Н. Культурна дипломатія. Гете-Інститут – десять років по тому / Н. Тисячна // День. – 2004. – 23 червня. – Режим доступу <http://www.day.kiev.ua/32817/>.

УДК 316

В.О. Стельмах

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УТВЕРДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Автор статті розкриває особливості процесу політичної соціалізації молодого покоління в умовах розвитку демократії і громадянського суспільства в сучасній Україні порівняно з радянським періодом, вказує на чинники, що впливають на хід цього процесу, а саме систему вищої освіти, молодіжні громадські організації, трудову діяльність, засоби масової інформації, сім'ю, спадковість поколінь, культурні традиції, свободу слова. У статті деталізується поняття агентів політичної соціалізації, підходи до вивчення даного питання. Робиться акцент на необхідності формувати суспільно-політичну активність молоді.

Ключові слова: політична соціалізація молоді, агенти соціалізації, демократія, громадянське суспільство.

The author of the article exposes the features of process of political socialization of the young generation in the conditions of development of democracy and civil society in modern Ukraine comparatively with a soviet period, specifies on factors that influence on motion of this process, namely system of higher education, youth public organizations, labor activity, mass medias, family, heredity of generations, cultural traditions, freedom of speech. The concept of agents of political socialization goes into detail in the article, going near the study of this question. An accent is done on a necessity to form social and political activity of youth.

Keywords: political socialization of young people, agents of socialization, democracy, civil society.

Демократія – форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом і носієм влади, на прагненні забезпечити справедливість, рівність, добробут усіх людей, що населяють певну державу [4].

Демократія і громадянське суспільство передбачають повагу до вибору громадянами своєї соціалізації. Соціалізація, яка являє собою складний, але важливий процес набуття громадянських якостей у процесі становлення особистості конкретного суспільства. Цей процес вбирає як громадянську, так і політичну, культурну і духовну складові. В той же час суспільство зацікавлене в спрямованості процесу політичної соціалізації громадян для того, щоб вони відповідали його цілям, мали позитивний розвиток. Визнаним фактом є те, що політична соціалізація громадян залежить від політичного режиму: при тоталітаризмі політична соціалізація регламентована і підпорядкована формуванню повної підлеглості установкам держави; при авторитаризмі політична соціалізація громадян також суворо обмежена і цілеспрямована, багато в чому вона диктується тим або тими, хто перебуває у владі; при демократії політична соціалізація багатоаспектна, формується як у нормах суспільства, так і самостійно, через свої політичні, економічні інтереси, власні уявлення про моральність, обов'язок. Таким чином, одним із визначальних факторів у формуванні і спрямованості політичної соціалізації є політичний режим.

Соціалізація особистості – це необхідна передумова входження і адаптації людини в соціумі, процес багатоаспектний, що включає розуміння сутності соціальних явищ і вчинків конкретної людини. Політична соціалізація – частина цього процесу, що передбачає засвоєння людиною політичної культури, політичних ролей, формування якостей і цінностей, необхідних для адаптації до конкретної політичної системи і виконання певних політичних ролей. Сутність політичної соціалізації полягає у «сходженні» особистості від простої інформованості до усвідомлення політичних переконань, активної життєвої позиції [2, 25]. Вивчення цього питання є актуальним для України як країни, що прагне демократичних перетворень.

У науковій літературі проблема політичної соціалізації висвітлюється вітчизняними і зарубіжними авторами в рамках філософсько-політологічної,

соціологічної та психологічної наук. В колі інтересів соціально-політичного підходу опинилися питання становлення особистості громадянина, досліджується розвиток політичних якостей індивіда під впливом різних соціальних інституцій (Т. Парсонс, М. Девіс, В.А. Льюїс, Н.П. Гедікова, Ф.М. Рудич); формування національної ідентичності в умовах трансформації політичної системи країни (Н.М. Дембицька, В.В. Москаленко, С.Н. Оксамитна, Е.В. Швачко); особливості політичних орієнтацій в епоху перехідного суспільства (А.М. Мітіна, В.Ф. Петренко); проблема політичного виховання молодого покоління в умовах суспільних змін (М.Й. Боришевський, Н.В. Гаврилів, І.В. Жадан, О.М. Кожем'якіна, Л.А. Лепіхова, С.Д. Максименко, О.І. Пенькова); особистість як об'єкт зовнішніх соціалізуючих впливів політичного оточення (А. Бандура, Д. Істон, Дж. Денніс, Р. Уолтерс, Б. Скіннер). У психологічній галузі дослідження означеної проблеми політичної соціалізації сфокусовано навколо особистості з її власним потенціалом щодо активного освоєння наявних у суспільстві політичних цінностей, традицій, настанов (Т. Адорно, А. Маслоу, Дж. Адельсон, К. Роджерс, Л. Кольберг, Ж. Піаже, Г. Маркузе, Г.Г. Ділігенський, М.І. Пірен, О.Б. Шестопал).

Класична концепція у вивченні зазначеного питання виходить із особливостей стосунків у системі «людина–влада» і виділяє дві теорії: «підкорення» та «інтересу». Перша вказує на особу як пасивний суб'єкт процесу соціалізації, друга – на активну позицію особи щодо процесу залучення до суспільно-політичних відносин.

Наукові концепції, теорії, форми, функції, етапи, рівні – це зовнішня сторона питання, теоретична модель, в рамках якої проходить процес політичної соціалізації. Тоді як безпосередньо участь у процесі політичної соціалізації беруть агенти, інститути, чинники, фактори, засоби і джерела. Саме вони впливають на перебіг процесу і результат, на який орієнтований процес політичної соціалізації, тобто рівень участі особи у політичному житті суспільства.

Український психолог В.В. Москаленко пише про агентів політичної соціалізації як про засіб безпосередньої передачі політичних ідей, поглядів, цінностей [3, 268]. Такий же «персоніфікований» підхід до агентів як до носіїв суспільного впливу підтримують О. Шестопал, М. Сазонов, А. Колодій, а Г. Ділігенський пропонує розглядати усі прошарки населення як соціальних агентів, щоденні практики яких створюють різноманітні форми суспільного життя [1].

Інший підхід до визначення поняття «агент» можна назвати інституціональним. В такому разі дослідники і науковці ототожнюють поняття «агент» і «інститут» (з лат. *institutum* – усталення, встановлення, звичай, установа), хоча друге поняття частіше використовується у значенні форми організації соціальної практики, широко вживається в різних галузях суспільних наук. Виходячи з цього, агентом також можна вважати своєрідну форму людської діяльності.

До неполітичних агентів політичної соціалізації зазвичай відносять сім'ю, систему освіти, церкву, найближче оточення, трудові колективи, ЗМІ та мережеві системи; політичними агентами називають політичні інститути (державу, систему управління, молодіжні, громадські політичні організації, окремі політичні події).

Політична наука виділяє декілька періодів соціалізації людини упродовж життя. Етап первинної соціалізації починаючи з дитинства, коли під впливом найближчого оточення – сім'ї – формуються первинні уявлення про владу і систему управління, а також про державу, національність і політичну участь. Як правило, ці установки надовго проникають у свідомість, в душу дитини і вже на неї нашаровується підліткова, юнацька, а потім і доросла соціалізація. Якщо узагальнити зазначене вище про процес політичної соціалізації то, з одного боку – це організований і багато в чому керований процес виховання, освіти, засвоєння культури, норм, цінностей, а з другого – самоорганізація, самосприйняття фактів і явищ політичного життя, культури особистості як члена суспільства.

Перебіг самого процесу політичної соціалізації зумовлений певними чинниками:

- співвіднесення власної поведінки і дій із соціальними нормами, притаманними конкретному суспільству;
- суспільно-політичні умови, які склалися в державі і суспільстві;
- сприйняття себе як особистості, що має власні інтереси, потреби, установки, тобто створення образу «Я-політичне»;
- стихійний процес безпосереднього реагування на події об'єктивної дійсності, що відбувається під впливом вроджених інстинктів.

Отже, бачимо, що політична соціалізація – процес багатофакторний, у вільному суспільстві усі ці чинники впливають на людину і сприймаються одночасно, проте суспільство у своїх вищих інтересах повинне сприяти тому, щоб молодь проявляла позитивну політичну соціалізацію і сприяла розвитку держави, зростаючи законослухняними членами громадянського суспільства.

Існує думка про те, що в результаті політичної соціалізації людина починає розглядати прийняті в суспільстві політичні традиції, цінності, погляди як істини, що не підлягають сумніву, проте така позиція є пережитком радянського стилю. У демократичній державі різноманіття поглядів індивіда не обмежене, він може, і повинен, приймати усталені погляди, але із корекцією під себе, проявляти схвально-критичне відношення до декларованих норм поведінки. Політична соціалізація проявляється як в їх схваленні, так і в зворотному – в їх неприйнятті, і є процесом засвоєння людиною різних зразків політичної поведінки і установок, соціально-політичних норм і цінностей, які є прийнятними і неприйнятними в суспільстві, передусім, проявляючи до них своє ставлення, і формує своє світобачення, світосприйняття, визначає власні норми поведінки і ставлення до політики як сфери життя.

У радянський період української історії політична соціалізація була заідеологізованою. Прийнятним було тільки те, що проявлялося в рамках

інтересів держави, правлячої комуністичної партії [5, 3–4]. На таку політичну соціалізацію молодого покоління працювали всі соціальні інститути: початкова, середня і вища школа, піонерська і комсомольська організації, правляча партія, творчі союзи – практично все суспільство, починаючи з сім'ї. Оскільки суспільство було політизоване, усі його інститути були покликані формувати в молоді таку політичну соціалізацію, яка служила б його цілям та інтересам.

Проте така система мала певні здобутки, які частково пристосували до нових суспільно-політичних умов.

Для молоді помітною є діяльність громадських і суспільно-політичних організацій. За радянських часів основна маса дітей і молоді перебувала в лавах піонерських та комсомольських організацій, що мали можливість залучати своїх членів до суспільно-політичного життя, використовувати силу громадського впливу на рішення молодіжних проблем. Третина депутатів місцевих органів влади були молодого віку, а це створювало умови для лобювання рішень проблем молоді і сприяло формуванню майбутніх лідерів, відданих системі.

Після зміни суспільно-політичної системи інструменти тиску і примусу на молодь з метою організації не було, але структуровані організації стали з'являтися із власної ініціативи. Таким чином молодь реалізовує природну потребу бути залученою до суспільно-політичних процесів у суспільстві. Із збільшенням кількості політичних партій почали з'являтися «припартійні» юнацькі організації. Цей процес має особливе значення для формування нової політичної еліти. Новий Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» набув чинності 7 липня 2005 р. Відтепер, коли ми обираємо депутатів за партійними списками, молодіжні партійні організації можуть стати інструментом маніпуляції і захисту інтересів молоді всередині самих партій, впливати на політику партії, а також виходити із своїми проблемами і пропозиціями на державний рівень.

На сьогоднішній день Перелік всеукраїнських молодіжних організацій, зареєстрованих Міністерством юстиції України нараховує 141 позицію [6]. Із них майже чверть – молодіжні організації політичного характеру (ВМГО «Молодіжний Націоналістичний Конгрес», «Європейська інтеграція», «Комітет молодих виборців України» та подібні). Особливо слід зазначити широкий розвиток так званих молодіжних парламентів – громадських формувань при представницьких органах влади. Усі ці громадські структури, безумовно, є частинами громадянського суспільства.

Політична соціалізація молоді в громадянському, демократичному суспільстві відбувається під впливом виховання, освіти, навчання, просвіти, залучення до культурної спадщини. Кожна з цих сфер є інституціональною системою з різноманітними загальними і специфічними рисами.

Нова державна політика України в галузі освіти сформульована в Законі України "Про вищу освіту" зі змінами від 19 січня 2010 р. та у «Концепції національного виховання студентської молоді», що була затверджена 25 червня 2009 р. Головною метою даної концепції є формування свідомого

громадянина – патріота Української держави, активного провідника національної ідеї, представника української національної еліти через набуття молодими поколіннями національної свідомості, активної громадської позиції, високих моральних якостей та духовних запитів.

Політична соціалізація особи передбачає трансляцію соціально-політичного досвіду, його сприйняття і ставлення до нього. Сам цей процес може сприяти спадковості, збереженню, засвоєнню традицій, а може і, навпаки, відкидати їх. Якщо йдеться про демократичні, життєво виправдані традиції, то їх збереження і примноження, як і заперечення негативного змісту традицій, має позитивне значення для суспільства і самої людини. У будь-якому випадку нові покоління беруть участь у рішенні економічних, соціальних, політичних і духовних проблем суспільства, що приймається як історично задане. Але тут часто виникає істотна проблема – спадковість поколінь, сприйняття старшими поколіннями нових політичних умов, критичне ставлення до нового, ототожнення власного життєвого досвіду із історичними реаліями. Неординарною є ситуація, в якій опинився ще один інститут політичної соціалізації – родина. В сучасному світі спостерігається тенденція до вільних, незареєстрованих шлюбів. З одного боку, цей процес можна розглядати як прояв свободи – однієї з головних демократичних цінностей, з другого – відбувається руйнація підвалин українського суспільства.

В умовах реальної свободи слова, плюралізму ідеології в громадянській і політичній соціалізації населення значну роль відіграють засоби масової інформації. Можна говорити про те, що ЗМІ мають функціональну здатність соціалізувати громадян, різні соціальні групи суспільства, ідеологізувати і політизувати їх в різному напрямі залежно від соціальної природи ЗМІ. Їхня роль як агента політичної соціалізації – формування громадянськості у членів суспільства. В той же час політична соціалізація особи потребує формування адекватної демократичним умовам політичної культури, при цьому використання ЗМІ і нових інформаційних технологій в політиці, у формуванні громадської думки на пострадянському просторі відчутно зростає. Вони істотно впливають на формування свідомості і дій людей, їхні можливості в пропаганді ідей і в моделюванні вимог до політичної соціалізації молодої людини практично необмежені. Дати однозначну оцінку глобальності ролі інформаційних технологій у процесі політичної соціалізації особи і формування ціннісних орієнтацій можна лише з огляду на той факт, що будь-який компонент засобів масової інформації і комунікації несе в собі і позитивну, і деструктивну складову. Відповідно до цього ЗМІ можуть сприяти як інтеграції суспільства, так і його дезорганізації. Тут уже мова переходить у площину дії закону «Про свободу слова» і моральної відповідальності особи.

Висновком до вищезазначеного є твердження, що політична соціалізація пов'язана із пізнавальною і суспільно-політичною діяльністю. Проте не слід забувати про ще один вид діяльності, притаманний члену суспільства – трудовий. Причому ці чинники як правило впливають на позитивну

соціалізацію, сприяють саморозвитку. І навпаки, якщо випускник середньої школи або ВНЗ не може знайти роботу, це не може не позначитися на його внутрішньому стані. За даними Державного комітету статистики, рівень безробітних, офіційно зареєстрованих у державній службі зайнятості протягом останніх 10 років постійно зменшувався: із 4,2% від загального населення у 2000 р. до 1,6% у 2010 р. [7]. Проте проблема молодіжного безробіття – найактуальніша і найгостріша, адже рівень безробіття серед осіб у віці від 15–24 років удвічі перевищує показник серед всього економічно активного населення України. Це пов'язано з дисбалансом між пропозицією робочої сили і попитом на фахівців з боку роботодавців і може бути розв'язано шляхом інтенсивного розвитку системи професійної орієнтації.

Соціально активна особистість неможлива без участі в процесі трудової діяльності; для молодої особи активна і чесна праця особливо важлива. За радянських часів входження людини в трудову діяльність було закономірне: закінчив школу – перед молодою людиною відкритий шлях в різні професійні школи, технікуми, а звідти – на виробництво або по закінченню інституту отримуєш гарантовану роботу за фахом. Зараз цього майже немає, а саме поняття «праця» наполегливо підмінене поняттям «заробіток». На перший план виходить питання не праці в його громадському «суспільно-корисному» розумінні, а скільки можна отримати, і в більшості випадків такий заробіток не потребує кваліфікації. На сьогоднішній день в Україні існує державна програма, на основі якої ті студенти, які отримали освіту державним коштом, повинні відпрацювати три роки в державних установах. Таким чином держава намагається забезпечити свої виробництва молодими спеціалістами і одночасно вирішити проблему працевлаштування молоді. Проте такі дії зустріли спротив з боку майбутніх випускників.

Отже, суспільно-політична активність – важливий елемент соціалізації молодої людини. Тут спостерігається обоюдопільний процес – активність самої молодої людини, що проявляє політичну ініціативність і активність, і громадських (суспільно-політичних) інститутів громадянського суспільства, що діють у напрямі залучення особи до політичного життя суспільства. З огляду на це, зазначимо: по-перше, на кожному етапі політичної соціалізації є свій провідний агент соціалізації; по-друге, молода людина, входячи в доросле життя і не маючи відповідної системи знань про політичну систему, може піддаватися зовнішнім деструктивним впливам; по-третє, формування нового суспільства передбачає засвоєння нової системи політичної поведінки, цінностей і орієнтацій, моделі, до якої прагнути.

Тому важливим для вирішення даної проблеми є визначення того, хто повинен займати лідируючі позиції в питаннях теоретичного і практичного формування політичних інтересів молоді; на кого покласти відповідальність за успішний процес політичної соціалізації; наскільки є доцільним створення державної концепції політичної соціалізації в процесі демократизації українського суспільства в умовах глобалізації. Сучасна політична наука покликана запропонувати конструктивні підходи держави і суспільства щодо розв'язання цих проблем.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дилигенский Г.Г. Люди среднего класса / Г.Г. Дилигенский. – М., 2002. – Режим доступу : http://bd.fom.ru/report/map/special/435_15452/b0205201.
2. Загородній Ю.І. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми / Ю.І. Загородній, В.С. Курило, С.В. Савченко. – К. : Генеза, 2004. – 144 с.
3. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підруч. / В.В. Москаленко. – Вид. 2-ге, випр. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
4. Політологія : підруч. / ред. О.В. Бабкіна, В.П. Горбатенко. – К. : Академія, 2003. – 528 с.
5. Политическая социализация молодежи / Н.П. Лукашевич (подгот.) – К., 1988. – 16 с.
6. http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article.jsessionid=28B6EDA1CC2156C8077C2F429670CB25?art_id=73927&cat_id=66190.
7. Сайт Держкомстату України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

УДК 316.6

М.В. Туленков

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПОВЕДІНКА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

У статті в контексті соціологічного аналізу розглядаються соціально-культурні чинники формування та відтворення організаційної поведінки в рамках формальних соціальних утворень.

Ключові слова: *організаційна поведінка, регуляція організаційної поведінки, організаційна культура, типи організаційної культури, соціально-культурні чинники організаційної поведінки.*

The article defines socio-cultural factors of formation and reproduction of organization behavior within the formal social structures in the context of sociological analysis.

Keywords: *organization behavior, organizational behavior, organizational regulation culture, types of organization culture, socio-cultural factors of organization behavior.*

Проблема організаційної поведінки, як показує аналіз, розглядається головними чином у рамках концепції обмеженої раціональності Г. Саймона і стосується, як правило, специфіки професійних (або непрофесійних) організаційно-управлінських взаємодій індивідів і соціальних груп, включених у виробничий процес в рамках інституціоналізованих організаційних систем. Отже, організаційна поведінка охоплює широке коло соціальних дій і взаємодій, інтегрованих у певних організаційних формах і пов'язаних із перетворенням наявних ресурсів (в тому числі й таких невідчутних як власність, влада, статуси, ролі, престиж, компетенція тощо) з метою отримання прибутку або досягнення певного результату. Тобто організаційна поведінка є реалізацією певних функцій, наприклад, максимізації вигоди (прибутку, доходу, результату) незалежно від того, в якій формі вона виявляється.

У даному контексті про організаційну поведінку можна говорити лише тоді, коли мова йде про так званих інституціональних акторів (суб'єктів), до яких належать фірми, підприємства, установи, асоціативні суб'єкти

(акціонерні товариства, корпорації), а також індивідуальні суб'єкти (власники підприємств, наймані менеджери, працівники).

Слід зазначити, що з точки зору соціологічного підходу основними акторами організаційної поведінки є власники засобів виробництва, менеджери і працівники. Натомість кожний з них демонструє специфічні поведінкові програми максимізації вигоди, які детермінуються їхніми статусами, ролями, повноваженнями та кореспондуються з основними моделями дистрибутивної поведінки – господарськими, агентськими (комісіональними) і функціональними.

Поряд із цим організаційна поведінка в рамках соціологічного підходу може, на наш погляд, розглядатися в різних аспектах: як організаційна діяльність індивідуальних або колективних акторів (суб'єктів), які максимізують свою виробничу функцію в рамках певної організаційної системи; як організаційна взаємодія керівників і підлеглих у рамках організаційної структури управління будь-якого рівня і будь-якої сфери соціальної діяльності; трудова поведінка індивідів, що реалізують конкретну трудову функцію на робочому місці в рамках певної організаційної ланки (одиниці); як система організаційних взаємодій власників і менеджерів у рамках будь-якої організаційно-виробничої системи; як система організаційних взаємодій роботодавців з найманими працівниками і т. д.

Необхідно підкреслити, що проблема організаційної (або адміністративної) поведінки стосується об'єднання (інтеграції) людських ресурсів у рамках різних організаційно-виробничих систем (фірм, підприємств, установ) і розглядається соціологією організацій. У цьому контексті організаційну поведінку можна також розглядати як поведінкові реакції особи (або групи людей) на організаційні вимоги і приписи, а головним чином на організаційно-управлінські дії. Останні слугують взаємному узгодженню інтересів працівників з інтересами організації, підвищенню задоволеності працівників від членства в організації, а також формуванню в них позитивної мотивації до праці і бажаних форм поведінки.

Аналіз також свідчить, що підкріплення функціональної і бажаної поведінки індивідів і соціальних груп здійснюється різними методами: організаційно-нормативними (або адміністративними), економічними (прямими і непрямими) і позаекономічними (або соціальними) – підтримка престижу, задоволеності, статусу і т. п. Натомість різні моделі організаційної поведінки зумовлені дією спеціальних інститутів – офіційних установ, які регулюють дії членів організації відповідно до її мети, розподілу праці (функціональними обов'язками), а також до завданого способу виконання професійних і виробничих завдань на робочих місцях. На цьому рівні здійснюються управлінські процеси планування організації, мотивації і контролю за оптимальним ходом виробничої (трудової) діяльності. У цьому контексті члени виробничих організацій відповідно до фіксованого статусу і техніко-організаційної спеціалізації реалізують набір функціональних обов'язків і прав у чітко окресленій системі спеціалізації і відповідальності.

Основною функцією регуляції організаційно-управлінських процесів у рамках соціально-виробничих утворень є насамперед: формування та відтворення стійких і технологічно доцільних стереотипів трудової (функціональної) поведінки; забезпечення оптимальних організаційних умов для їх реалізації; підтримка на необхідному рівні цілісності структури взаємодії працівників у системі розподілу і кооперації праці з метою реалізації цільової функції виробничої організації. Предметом регуляції організаційно-управлінських процесів при цьому є професійний статус і функціональна роль працівників. Сам же процес соціальної регуляції з боку менеджменту організаційних формувань розуміється як постійна підтримка організованості, готовності, дієздатності і мотивованості працівників до стійкого і доцільного застосування своїх професійних знань, умінь і навичок. Подібні форми соціальної регуляції трудової поведінки вводяться в дію системою вербальних, адміністративно-правових, економічних і соціально-психологічних методів, які спонукають (мотивують), змушують і стимулюють працівників до своєчасного і якісного виконання виробничих завдань, а також формують у них прийнятні зразки і стандарти трудової поведінки.

Разом із тим базовим елементом соціологічного аналізу організаційної поведінки є вивчення її соціально-культурних детермінант. Важливість визначення цих детермінант пояснюється тим, що цінності організаційної культури, по-перше, істотним чином впливають на спосіб соціальної інтеграції працівників; а по-друге, на ступінь відповідності їхніх інтересів інтересам організації і, в кінцевому рахунку, на механізми і способи участі членів організації в ухваленні важливих організаційних рішень.

При цьому можна виділити такі *базові види організаційної культури* (субкультури), як патерналістська, сімейно-кланова (або мережева), бюрократична, інноваційна організаційні культури і змішана (або мозаїчна). Розглянемо їх більш докладніше.

Патерналістську організаційну культуру прийнято розділяти на директивну, авторитарну і кланову. У першому випадку система організаційної поведінки визначається державою (бюрократією), в другому – конкретною особою – лідером (керівником, менеджером), а в третьому випадку – кланом, під контролем якого перебуває влада або власність організаційного утворення. Ухвалення рішень в організаціях з патерналістською культурою носить, як правило, командно-директивний характер, а їх підготовка відбувається за умов суворой конфіденційності, не доступної для рядових членів. Для них ці процедури носять міфотворчий характер і зводяться головним чином до гасел і декларацій. Процедури ухвалення рішень в організаціях цього виду завжди завершуються посиленням на абсолютний авторитет символічних або реальних носіїв влади.

Важливим компонентом поведінки людей в організаціях, у яких домінуюча роль належить патерналістській культурі, є панування принципу лояльності, який абсолютизується навіть у тому випадку, коли лідери

(керівники) даної організації приймають помилкові рішення. Таким чином, принцип лояльності тут є вищим від принципу функціональної компетентності, оскільки він слугує надійним запобіжником відтворення авторитету носія владних повноважень (навіть в умовах помилковості його рішень). Персонал організацій цього виду є лише ресурсом (або засобом) реалізації їх цільових установок, оскільки будь-яка ініціатива рядових виконавців допускається тут лише тоді, коли вона санкціонована згори.

Основу *сімейно-кланової (або мережевої) організаційної культури* становлять сімейно-споріднені зв'язки, які цементують організаційно-виробничу систему і утворюють її латентне “ядро”. Найбільш масовий характер організаційні формування цього виду отримують, наприклад, в сімейному (малому і середньому бізнесі), а також у сільськогосподарському (фермерському) секторі економіки. Функціонування організаційної культури сімейно-кланового типу базується на принципах спадкоємності влади (у межах сімейно-кланової структури) від покоління до покоління; сімейно-кланового патерналізму (що забезпечує опіку і соціальні переваги особам, які перебувають усередині конкретної сімейно-кланової системи, контролюючої активи організації); патріархальності або старшинства (встановлює верховенство влади в організації); сімейно-кланової монополізації влади в організації (яка делегується переважно за сімейно-клановою ознакою); переваги сімейно-кланових інтересів (що забезпечує їх пріоритет). Відмітимо, що в соціології організацій головна увага звертається на функціональні і формально-рольові особливості організаційної поведінки, а латентні структури, які домінують над формальними (у даному випадку сімейно-кланові), часто ігноруються.

Бюрократична організаційна культура припускає панування раціонально-технологічних принципів організаційної поведінки індивідів і соціальних груп, які є типовими для сучасних організаційних утворень (особливо великих), але й слугують основою відтворення раціонального порядку організаційної поведінки, що базується на необхідному розподілі трудових і владних функцій. До механізмів функціонування бюрократичних організаційних культур, які лежать в основі організаційної поведінки належать:

- механізми формалізації і стандартизації поведінки, які забезпечують безумовне наслідування конкретної системи норм і правил поведінки членами організації, а також зведення різноманітних моделей соціальної поведінки до мінімуму стандартних процедур, у рамках яких ці моделі спрощуються і впорядковуються;

- механізми регламентації, субординації та ієрархічності поведінки, які сприяють, по-перше, певному порядку і послідовності процедур ділового спілкування; по-друге, забезпечують відносно жорстку послідовність процедур власне самої організаційно-управлінської поведінки, а по-третє, відтворюють певний алгоритм трансляції влади “зверху до низу” і відповідну йому систему підпорядкування.

Виходячи з цього можна визначити кілька основних принципів організаційної поведінки, на підставі яких функціонують сучасні бюрократичні організаційні структури управління. Це насамперед принцип безособовості, мінімізації особової активності; принцип безумовного панування організаційної системи над її елементами; принцип панування формальної норми над особистістю; принцип обмеженої компетентності (тобто вузької спеціалізація); принцип ротації персоналу; принцип делегування повноважень і одноканальності влади.

Слід також зазначити, що при всій позитивній раціональності й технологічності бюрократичних організацій вони мають дуже істотні недоліки:

- вони погано адаптуються до перманентних змін зовнішнього середовища;
- в них часто порушується чи сповільнюється зворотний зв'язок у системі проходження управлінської інформації;
- професійна активність членів організації вітається тільки в межах завданого статусно-ролевого репертуару, що призводить до серйозних дисфункцій в організаційних системах цього роду, особливо в екстремальних ситуаціях, оскільки вони є занадто консервативними, громіздкими і погано “переналагоджуються”.

Інноваційна організаційна культура (і ті організаційні системи, що формуються на їх основі) локалізується, як правило, в рамках венчурного бізнесу, а також у наукових і технологічних осередках. Тут домінує пріоритет компетентності над іншими принципами формування організаційної поведінки. Отже, механізм розподілу функцій і владних повноважень базується в організаційних системах даного типу передусім на об'єктивній оцінці професійних можливостей членів цих утворень. Способи організаційної поведінки тут орієнтовані не на захист статусу чи інших соціальних атрибутів, а на мету (або цілі) організації і засоби її (або їх) досягнення. Тобто організація, як засіб досягнення професійних цілей, не домінує над її елементом (або особистістю) працівника, оскільки тут відбувається природна інверсія у формальній взаємодії “організація – особистість”.

Особистий професійний інтерес за *інноваційного типу організаційної культури* домінує над формальною структурою організації, яка швидко перебудовується відповідно до зміни професійних або цільових пріоритетів. У певному сенсі образно можна сказати, що за цих умов в організації є “менше” особистості, яка є не тільки базовим компонентом таких організаційних структур управління, але й активно переналагоджує їх до відповідних інноваційних завдань.

Зазначене дає підстави сформулювати ряд принципів, на базі яких не тільки формується організаційна поведінка, а й структуруються інноваційні організації в цілому. Серед них можна виділити такі принципи:

професійного суверенітету особистості, який визначає формальне становище людини в організації, що визначається передусім його компетентністю;

конкуренції, відповідно до якого будь-який член організації має право на відстоювання своєї професійної позиції і критику інших точок зору в межах вільного обміну думками у відкритій дискусії;

безумовного пріоритету компетентності над статусом, тобто компетентність будь-якого члена організації є базовим чинником соціальної стратифікації останньої;

підпорядкування нижчих східців компетентності вищим, тобто йдеться про те, що професіонал завжди має рацію, за умови, якщо його компетентність доведена безумовними реальними результатами;

результативності, згідно з яким оцінка членів організації, їх статус і влада перебувають в прямій залежності від результативності їх діяльності;

свободи професійного ризику, відповідно до якого чим вище рівень компетентності, тим складніше клас вирішуваних професійних завдань. Тому право професійного ризику (за безумовної особистої відповідальності за кінцевий результат) є гарантією того, що будуть вирішуватися дійсно інноваційні завдання, які не мають аналога. У інших випадках професійна поведінка членів організації буде орієнтована на мінімізацію ризику з метою страхівки від невдач і уникнення відповідних санкцій.

Змішана (або мозаїчна) організаційна культура являє собою симбіоз організаційних культур, які, по-перше, можуть домінувати в окремих ланках організаційних систем управління; по-друге, “переміщатися” усередині організацій відповідно до мобільності управлінського персоналу; по-третє, різко змінювати свою організаційну структуру при зміні вищого менеджменту або власників, а по-четверте, вони можуть також модифікуватися за умов масової зміни рядового персоналу організаційних формувань змішаного типу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонов В.С. Человек в зеркале экономической теории (очерк истории западной экономической мысли) / В.С. Антонов. – М. : Экономика, 1993. 2. Ньюстром Дж.В. Организационное поведение. Поведение человека на рабочем месте / Дж.В. Ньюстром, К. Дэвис. – СПб. : Питер, 2000. 3. Организационное поведение: учеб. пособие / [Н.И. Архипова, В.В. Кульба, С.А. Косяченко и др.] ; под ред. Н.И. Архиповой. – М. : Приор, 1998. 4. Пригожин А.И. Методы развития организации / А.И. Пригожин. – М. : МЦФЭР, 2003. 5. Туленков М.В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні : моногр. / М.В. Туленков. – К. : Каравела. 2009. 6. Щербина В.В. Социология организаций : слов. / В.В. Щербина. – М. : ИНФРА-М, 2000.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богданович Іван Іванович, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту європейських досліджень НАН України

Бочаров Віталій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету

Бульвінський Андрій Григорович, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту європейських досліджень НАН України

Гнатюк Микола Миколайович, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Горенко Олег Миколайович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН України

Горєлов Микола Євгенович кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

Гриценко Олександра Вікторівна, аспірантка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Грицяк Наталя Вітіславна, доктор наук з державного управління, професор кафедри інформаційної політики Національної академії державного управління при Президентові України

Гуменюк Василь Олегович, аспірант Інституту європейських досліджень НАН України

Дмитренко Микола Андрійович, доктор політичних наук, професор НПУ ім. М.П. Драгоманова, заступник директора Інституту досліджень проблем державної безпеки України

Дудко Ірина Дмитрівна, доктор політичних наук, завідувач кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана»

Завадський Віталій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Донецького національного університету

Зайцева Зінаїда Іванівна, доктор історичних наук, професор кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Замікула Микола Олександрович, аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету

Калінічева Галина Іванівна, кандидат історичних наук, доцент, в.о. заступника директора з наукової роботи Інституту європейських досліджень НАН України

Кальниш Юрій Григорович, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, завідувач кафедри державного управління та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Канченко Анна Вікторівна, аспірантка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Котенко Олена Миколаївна, магістр права, здобувач Інституту держави та права імені В.М. Корецького НАН України

Каракуц Андрій Миколайович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету

Крапівін Олександр Васильович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету

Кравченко Валерій Вікторович, викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету

Кремень Василь Григорович, доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, академік НАН України, президент НАПН України

Кудряченко Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, директор Інституту європейських досліджень НАН України

Ляхович Володимир Сергійович, аспірант Інституту європейських досліджень НАН України

Максак Геннадій Анатолійович, здобувач Інституту європейських досліджень НАН України, президент Поліського фонду міжнародних та регіональних досліджень (м. Чернігів)

Мартинов Андрій Юрійович, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН України

Метельова Тетяна Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту європейських досліджень НАН України

Михальченко Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу теорії та історії політичної науки Інституту національних та етнополітичних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, президент Української академії політичних наук

Морозов Руслан Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету

Молчанова Еллана Юріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри європейської інтеграції ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Рафальський Олег Олексійович, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

Ротар Наталія Юріївна, доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Рубан Юрій Григорович, кандидат технічних наук, Заслужений журналіст України, здобувач наукового ступеня доктора наук з державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Рудич Фелікс Михайлович, доктор філософських наук, професор, завідувач відділу теоретичних та прикладних проблем політології Інституту національних та етнополітичних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

Сімкіна Олександра Вікторівна, аспірантка кафедри європейської інтеграції Національної академії державного управління при Президентові України

Солошенко Вікторія Віталіївна, кандидат історичних наук, завідувач кафедри Київського славістичного університету

Стельмах Вікторія Олександрівна, аспірантка Інституту європейських досліджень НАН України

Ткаленко Світлана Іванівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри європейської інтеграції ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Ткаченко Василь Миколайович, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Ткаченко Ігор Володимирович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту європейських досліджень НАН України

Тодоров Ігор Ярославович, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету

Туленков Микола Васильович, доктор соціологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Чекаленко Людмила Дмитрівна, доктор політичних наук, професор кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС України

Чорногор Ярослав Олексійович, кандидат історичних наук, в.о. ученого секретаря Інституту європейських досліджень НАН України

Шереметьєва Лариса Анатоліївна, старший викладач кафедри євроінтеграції Національної академії державного управління при Президентіві України

Шморгун Олександр Олександрович, кандидат філософських наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту європейських досліджень НАН України

Юшина Олена Анатоліївна, здобувач Інституту європейських досліджень НАН України, викладач соціально-гуманітарних дисциплін Донецького гірничо-економічного технікуму

Яковенко Наталя Леонідівна, доктор історичних наук, професор
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Наукове видання

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИКА

СПЕЦВИПУСК: УКРАЇНА ЯК СУБ'ЄКТ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Наукова редакція: Г.І. Калінічева
Літературний редактор: Ю.Б. Баранова
Упорядник: Я.О. Черногор
Технічний редактор, комп'ютерна верстка: О.П. Середа

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Підписано до друку 28.10.2011..... Папір офсетний.
Формат 60x841/16. Гарнітура «Таймс».
Обл.-вид. арк. 24,6. Умовн. друк. арк. **20,46**.
Наклад 120. прим. Зам. № 11-128 .

**Віддруковано в друкарні видавництва «Фенікс»
03680, Україна, Київ, вул Шутова , 13-б
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності
ДК № 271 від 07.12. 2000.**